

ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця на
правах рукопису

КУМАНСЬКА Юлія Олександрівна

УДК 821.161.2-93.09:7.04]:502.211(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДІТЕЙ
(НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗИ З. МЕНЗАТІЮК, О. ІЛЬЧЕНКА, І. АНДРУСЯКА)**

10.01.01 – українська література

Філологічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ Ю. О. Куманська

Науковий керівник: Яблонська Ольга Василівна, канд. філол. наук, доцент

Тернопіль – 2021

АНОТАЦІЯ

Куманська Ю. О. Екологічні аспекти сучасної літератури для дітей (на матеріалі прози З. Мензатюк, О. Ільченка, І. Андрусяка). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 10.01.01 «Українська література» (014.01 – Українська мова і література). – Волинський національний університет імені Лесі Українки. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Міністерство освіти і науки України, Тернопіль, 2021.

У дисертації на матеріалі прози З. Мензатюк, О. Ільченка, І. Андрусяка досліджено специфіку втілення екологічних аспектів у сучасній літературі для дітей. Здійснено екокритичний аналіз творів із урахуванням проблемно-тематичних і жанрових особливостей, що сприяло вирішенню таких завдань: розглянути екокритику в системі інтердисциплінарних досліджень; простежити зміну ідейно-тематичного ракурсу від теми природи до екологічних аспектів у літературі для дітей; дослідити особливості художньої реалізації екологічних аспектів у прозі З. Мензатюк, зокрема в жанрах літературної казки та есе; проаналізувати в аспекті «зелених студій» прозу О. Ільченка, зокрема книги серії «Історії в малюнках для найменших»; простежити специфіку проблемно-тематичної реалізації екологічних аспектів у прозі І. Андрусяка (на матеріалі віршоказок «Зайчикова книжечка», повісті-казки «Третій сніг» та «Морськосвинського детективу»).

Застосування інтердисциплінарних підходів, екокритики, історико-літературного, естетичного, а також елементів міфокритики та інтертекстуального підходу дозволили розкрити нові можливості в літературознавчому вивченні сучасної літератури для дітей, довести особливі місце і значення екологічних аспектів. Література для дітей та юнацтва в сучасному літературознавстві презентована ґрунтовними дослідженнями У. Баран (Гнідець), М. Варданян, Т. Качак, В. Кизилової, О. Папуші, О. Перетятої, Г. Сабат, М. Славової, О. Січкара

та ін. Дослідження теоретичних аспектів розвитку літератури для дітей (М. Славова), компаративістичні студії (М. Варданян), вивчення особливостей наратології (Л. Мацевко-Бекерська), у світлі герменевтики (Л. Мацевко-Бекерська), гендерні дослідження (О. Башкирова) доводять, що студіювання літератури для дітей та юнацтва охоплює різнопланові напрями методології й доводять самодостатність літератури для дітей та юнацтва. Соціокультурний контекст дитячої книги проаналізовано в монографії Е. Огар.

Дослідження літератури для дітей та юнацтва – завжди на перетині різних наукових галузей наук, адже, окрім аспектів, пов'язаних із проблемно-тематичними чинниками, які актуалізують взаємозв'язки переважно з гуманітарними чи суспільними дисциплінами, важливим є вивчення психолого-вікових особливостей читачів, специфіки їхньої рецепції. Інтердисциплінарні студії дають можливість досягнути ціле за допомогою різних кутів зору, що забезпечується потенціями інших галузей, їхнім інструментарієм і методикою. Виклики сучасного світу доводять доцільність залучення інструментарію екокритики, так званої «зеленої критики». З огляду на те, що інтенції літератури для дітей та юнацтва мають великий потенціал дії в майбутньому, виокремлені й зацентровані за допомогою екокритики проблеми можуть бути вирішені поколінням, що зростає. На часі – цілісне дослідженням екологічних аспектів сучасної літератури для дітей. Цим і зумовлено актуальність теми дослідження.

Дисертація є першим ґрунтовним дослідженням різножанрової прози З. Мензатюк, О. Ільченка, І. Андрусяка в аспекті екокритики. До аналізу залучено тексти сучасних авторів, які творять для дітей, презентуючи літературне покоління, що сформувалося в 1990-х і продовжило свій розвиток на початку нового століття, коли в українському літературознавстві поширилися ідеї «зелених студій». Творча лабораторія З. Мензатюк, О. Ільченка та І. Андрусяка як вихідців із різних регіонів України засвідчує різний геосоціальний досвід і художню реалізацію.

З'ясовано, що інтердисциплінарні дослідження в сучасному літературознавстві займають важливе місце, розширюючи теоретичну базу науки,

методологію та інструментарій. Інтердисциплінарність у порівняльному літературознавстві переважно стосується гуманітарної сфери, забезпечуючи системний аналіз художньої літератури. Беззаперечним є взаємозв'язок літературознавства з філософією (структуралізм, постструктуралізм і т. ін.), психологією (психоаналіз, теорія архетипів), історією (фікціональна історія), розвиваються інтермедіальні підходи і т. ін.

Завданням літературної науки відповідає такий напрям досліджень, як екокритика («зелені студії»). Історія цієї інтердисциплінарної галузі започаткована наприкінці 1970-х рр. на симпозиумі Асоціації західної літератури (WLA). За Ч. Глотфелті (Ch. Glotfelty), екокритика досліджує стосунки між літературою та довкіллям. К. Кокінос (C. Cocinos) розглядає цей напрям студій як етичну критику та педагогіку, що простежують зв'язок між індивідом, суспільством, природою та текстом. Д. Гладвін (D. Gladwin) вважає, що екокритика є широким спектром інтердисциплінарних методів дослідження літератури та культури для вивчення глобальної екологічної кризи через перетин літератури, культури та навколишнього середовища.

Сучасний етап розвитку екокритики має планетарний характер (С. Словік (S. Slovic)), для якого притаманний розвиток прикладних студій.

У вітчизняному літературознавстві в руслі екокритики створено низку досліджень (І. Сухенко, М. Ткачук, А. Олешко, Л. Статкевич, Л. Горболіс).

Простежено, що тема взаємодії людини і природи – одна з провідних у літературі для дітей ХХ ст.

У творчості Олени Пчілки екологічні аспекти є складником патріотичного виховання. На матеріалі творів різних жанрів (сюжетна поезія «Зайчатко й хлоп'ятко», оповідання «Сосонка», дійство на одну відслону «Сон-мрія, або Казка зеленого гаю») проаналізовано їхнє пізнавальне значення в досягненні розмаїття світу природи, елементи психологізму, роль фольклорно-міфологічних складників.

Проблемно-тематичний спектр «Лісових казок» О. Іваненко презентує багатство природничих тем, які об'єднані морально-етичними чинниками. Образ

рідного краю – важливий концепт у житті героїв і казок, і природничої повісті «Куди літав журавлик».

Повісті-казки В. Нестайка «Дивовижні пригоди у Лісовій школі» та «Пригоди журавлика», «В країні сонячних зайчиків», «В країні місячних зайчиків», «Незнайомка з країни Сонячних зайчиків» сповнені багатства природничої інформації про взаємодію видів між собою та з довкіллям. Казкова чи пригодницька форма сприяють засвоєнню відомостей про світло як джерело життя, про біологічний спосіб очистки води, про неприпустимість тримання диких птахів у неволі, про омелу як рослину-паразит і т. ін.

Природа у прозі В. Близнаця опоетизована, сповнена ліризму, делікатного одкровення, дитячого зачудування світом усього живого, здатності побачити неймовірне у звичних речах. Повість-казка «Земля світлячків», окрім яскраво вираженого казкового сюжету, має алегоричний характер. У підтексті – політичний, ідеологічний зміст. Розмаїття світу комах, селекція, альтернативні екологічні джерела енергії, повага до природних ресурсів – ці та інші проблемно-тематичні складники твору об'єднані стрижневим композиційним образом світлячків як носіїв живого вогню, що постає як символ перемоги.

Отже, в роботі обґрунтовано, що дискурс природи в літературі для дітей ХХ ст. демонструє шлях від теми природи до екологічної проблематики.

Сюжет «Арніки» З. Мензатюк розгортається як варіант казки про живу воду за допомогою мотиву подорожі. Численні випробування й самопожертва заради зцілення, чіткий поділ на позитивних і негативних, наскрізний засіб персоніфікації, звертання за допомогою до сил природи (вітер, лісовий шум) та тварин (беркут), трикратність як ознака фольклорно-міфологічного мислення – риси твору, що засвідчують органічну єдність казкового начала з міфологічним і реальним. Історія лікарської рослини покликана донести важливе повідомлення: природу треба поважати, бо вона рятує людину.

Міські казки збірки З. Мензатюк «Тисяча парасольок» постали на перетині з народознавством («Як автобус мандрував», «Ярмарок»), міфологією («Цикламен», «Три дні старого року»), психологією («Тисяча парасольок»). У

казці «Як автобус мандрував» малий читач дізнається про живу й неживу природу українських Карпат, відомості з астрономії; у творі «Ярмарок», побудованому на мотиві «хліб від зайчика», – про страх у житті невеликого гризуна; топос парку в тексті казки «Тисяча парасольок» формує пізнання природи як великого дива; у творі «Цикламен» постають відомості про цю рослину; у казці «Три дні старого року» – про лікарські властивості липового цвіту, бузини.

Збірка З. Мензатюк «Український квітник» присвячена культурним рослинам українського саду. Жанрова форма есе є оптимальною для поєднання художньої та науково-популярної (авторський коментар, який містить наукову інформацію з ботаніки, народної медицини та основ екології) частин. Кожен текст про рослину – це розмова письменниці з квітами. Зауважено хронологічність викладу у квітковому році З. Мензатюк. Екологічний аспект збірки досягається також за допомогою метафоричного мислення письменниці, зокрема використано фольклорно-міфологічні елементи, інтермедіальні зв'язки. Наскрізний авторський задум полягає в думці про необхідність збереження природи, зокрема червонокнижних видів рослин.

Твори збірки З. Мензатюк «Зелені чари» – це суб'єктивно-авторське осягнення природи рідного краю за допомогою екології, народної міфології, історії України, культури, літератури та мистецтва загалом. Екологічний аспект видання пов'язаний не тільки з потребою формування поваги до природи й почуття емпатії, а й із усвідомленням проблем, про які сигналізує Червона Книга України. Письменниця продемонструвала проблеми та загрози практично всіх кліматичних зон України, причини яких обумовлені втручанням людини (нераціональне ведення сільського господарства, аварія на ЧАЕС, хижацьке винищення рослин і т. ін). Різноманітні екологічні відомості авторка подає також, звертаючись до легенд, міфів, фактів з історії України, розповідей із життя письменників і художників. Відтворений у такий спосіб цілісний світ української природи має виразну патріотичну настанову.

Серії книг О. Ільченка «Історії в малюнках для найменших» характеризуються важливим пізнавальним чинником у різних сферах, маркованих екологічними проблемами.

Традиційні урбаністичні вподобання О. Ільченка змінено новим спектром проблем в оповіданні «Де живуть тварини». За допомогою нового досвіду Лесі, дитини з міста, презентовано етологію та екологію українського світу. Лейтмотивом історії є думка про важливість кожної живої істоти. За показною простотою твору заховано висновок, що великий світ національної ідентичності формуються в дитинстві.

На перетині літератури та природознавства реалізовано пізнавальні завдання оповідання О. Ільченка «Мандрівка Дощинки». Презентуючи художній опис процесу колообігу води в природі, автор сприяє формуванню екологічної компетентності дітей. Мотив подорожі, за допомогою якого організовано сюжет твору, дозволяє залучити описи явищ природи, погодні особливості, відтворити різні кліматичні умови, показати багатий світ флори та фауни різних місцевостей. Персоніфікований образ Дощинки усвідомлює себе частинкою великого світу природи – так автор актуалізує проблему самоідентичності, надзвичайно важливу в дитячому світі, що формується.

В оповіданнях «У кого ріжки кращі» та «Як коник співати навчився» О. Ільченко демонструє вплив літератури для дітей на формування принципів екологічної взаємодії. Обидва твори мають кільцеву композицію. Автор, поєднавши класичні та сучасні сюжети, реалізував пізнавальну й дидактичну мету. Малий читач спостерігає великий світ природи в масштабі замкненого простору зоопарку, де зібрано представників різних кліматичних зон і місцевих тварин («В кого ріжки кращі»), чи простору степу та степового гаю («Як коник співати навчився»). Елемент казковості та пригоди забезпечує дитячу зацікавленість екологічними знаннями, які стануть добрим ґрунтом для екологічної свідомості і природоорієнтованої поведінки.

Екологічні аспекти віршказок І. Андрусика «Зайчикові книжечка» зреалізовані в соціальному вимірі. Головний герой наділений

антропоморфізованими рисами, які формують приязне ставлення читачів. Персоніфіковані образи мають соціальне життя, ознаки якого презентують сучасні українські реалії. Мета такого зображення – утвердження думки про повагу до кожного життя, його самодостатність, а також про гармонійну взаємодію у природі. Екологічні аспекти «Зайчикової книжечки» характеризуються високою патріотичною наснаженістю. Актуальним є мотив екологічної безпеки, втілений, зокрема, в проблемі антропогенного впливу на природу.

У повісті-казці І. Андрусяка «Третій сніг» екологічна тема переплітається з антиколоніальною. Відповідно до жанру казки, відбуваються метаморфози з негативними персонажами, хоча загалом лихо, заподіяне людьми, залишається непокараним. Визначальними є мотиви екологічної поведінки людини, формування емпатії до живого й поваги до довкілля. Патріотичність твору підкреслено увагою до соціолінгвістичних проблем українського буття. Alegоричність сірого сну їжачка прочитується як попередження про небезпеку; суржик у сім'ї ведмедів – своєрідний індикатор загрозової інакшості. Антиколоніальний характер повісті-казки визначає думка про мову як основу національної ідентичності. Категорія Чужого – це світ людей, що несе загрозу лісовим мешканцям. Категорія Іншого презентована в образі скаліченої людьми ведмедівни Олени, усвідомлення потреби підтримки якої – важливий крок у свідомості лісової спільноти. Цей епізод має великий виховний потенціал. Автор наголошує, що кожен складник у розмаїтті світу є самодостатнім.

У творі І. Андрусяка «Морськосвинський детектив» екологічні аспекти розглянуто в контексті жанрово-стильових особливостей. Особливістю тексту є те, що детективом виступає тварина (морський свин Жерар) і злочини розкриваються в тваринному світі, проте в окремих історіях злочин чи його викриття пов'язані зі світом людей. Три історії твору – «Котяча справа», «Справа Короля-Павука», «Темна справа» – є самостійними пригодами, інтертекстуальні зв'язки яких покликані зацікавити дітей класичною літературою, а авторський

гумор, презентуючи особливості індивідуального стилю письменника, створює доброзичливий клімат.

Екологічні взаємодії у творі презентовано тими тваринами, з якими людина має взаємини, – прирученими, дикими, бездомними, і такими, життя яких тісно пов'язане з людським побутом. Пізнавальну роль у дитячому сприйнятті відіграють відомості з життя живої та неживої природи. Подіям та явищам письменник намагається дати наукове чи просто логічне пояснення.

Ключові слова: література для дітей, сучасний літературний процес, міждисциплінарність, екокритика («зелені студії»), казка, віршказки, есе, історії в малюнках для найменших, детектив.

SUMMARY

Kumanska Iu. O. Ecological aspects of modern literature for children (on the material of prose by Z. Menzatiuk, O. Ilchenko, I. Andrusiak). - Qualifying scientific work on the rights of the manuscript. Thesis for a Ph. D. academic degree, specialization 10.01.01 – Ukrainian literature. (014.01 – Ukrainian language and literature). – Lesya Ukrainka Volyn National University. – Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk, Ministry of Science and Education of Ukraine. Ministry of Education and Science, Ternopil, 2021

In the dissertation on the material of prose of Z. Menzatiuk, O. Ilchenko, I. Andrusiak the specifics of embodiment of ecological aspects in modern literature for children are investigated. The ecocritical analysis of works was carried out, taking into account problem-thematic and genre features. This supported the solution of such tasks: to consider ecocriticism in system of interdisciplinary researches; to trace the change of ideological and thematic perspective from the theme of nature to ecological aspects in the literature for children; to research the peculiarities of the artistic realization of ecological aspects in the prose of Z. Menzatiuk, in particular in the genres of literary fairy tale and essay; to analyze the prose of O. Ilchenko in the aspect of "green studies", in particular the books of the series "Stories in pictures for small kids"; to trace the specifics of problem-thematic realization of ecological aspects in the prose of

I. Andrusiak (on the material of poems "Hair's Book", fairy tales "The Third Snow" and "Guinea Pig Detective").

The application of interdisciplinary approaches, ecocriticism, historical-literary and aesthetic methods, as well as elements of mythocriticism and intertextual approach allowed to expose new opportunities in the literary study of modern literature for children, to prove special position and importance of environmental aspects. Literature for children and youth in modern literary criticism is presented by thorough research of U. Baran (Gnidets), M. Vardanyan, T Kachak, V. Kyzylova, O. Papusha, O. Peretyata, G. Sabat, M. Slavova, O. Sichkar and others. Research of theoretical aspects in children literature development (M. Slavova), comparative studies (M. Vardanyan), study of narratology features (L. Matsevko-Bekerska), in the light of hermeneutics (L. Matsevko-Bekerska), gender research (O. Bashkirova) prove that the study of literature for children and youth covers various areas of methodology and prove the self-sufficiency of literature for children and youth. The sociocultural context of the children book is analyzed in the monograph by E. Ohar.

The study of literature for children and youth - always at the intersection of different scientific fields, because, in addition to aspects related to problem-thematic factors that actualize the relationship mainly with the humanities or social sciences, it is important to study the psychological and age characteristics of readers, specifics of their reception. Interdisciplinary studies provide an opportunity to understand the whole by viewing from different angles, which is provided by the potential of other disciplines, their tools and methods. The challenges of the modern world prove the expediency of using the tools of eco-criticism, the so-called "green criticism". Given that the intentions of literature for children and youth have great potential for action in the future, the problems identified and highlighted by ecocriticism can be solved by a growing generation. It is time for a holistic study of environmental aspects of modern literature for children. This determines the relevance of the research topic.

The dissertation is the first thorough study of prose of various genres by Z. Menzatiuk, O. Ilchenko, I. Andrusiak in the aspect of ecocriticism. The analysis involves texts by contemporary authors who create for children, presenting the literary

generation that emerged in the 1990s and continued its development at the beginning of the new century, when the ideas of "green studies" spread in Ukrainian literary criticism. The creative laboratory of Z. Menzatiuk, O. Ilchenko and I. Andrusiak as natives of different regions of Ukraine testifies to different geosocial experience and artistic realization.

It has been found that interdisciplinary research occupies an important place in modern literary criticism, expanding the theoretical basis of science, methodology and tools. Interdisciplinarity in comparative literature mainly concerns the humanities, providing a systematic analysis of fiction. The interrelation of literary studies with philosophy (structuralism, poststructuralism, etc.), psychology (psychoanalysis, archetypal theory), history (fictional history) is indisputable, intermedial approaches are developing etc.

The tasks of literary science correspond to such a field of research as eco-criticism ("green studies"). The history of this interdisciplinary field began in the late 1970s at a symposium of the Western Literature Association (WLA). According to Ch. Glotfelty, ecocriticism explores the relationship between literature and the environment. C. Cocinos views this field of study as an ethical critique and pedagogy that traces the relationship between the individual, society, nature and text. D. Gladwin believes that ecocriticism is a wide range of interdisciplinary methods of studying literature and culture to study the global environmental crisis through the intersection of literature, culture and environment.

The current stage of development of eco-criticism has a planetary character (S. Slovic), which is characterized by the development of applied studies.

A number of studies have been performed in domestic literary criticism in line with ecocriticism (I. Sukhenko, M. Tkachuk, A. Oleshko, L. Statkevych, L. Horbolis).

It is traced that the theme of the interaction of man and nature is one of the leading in the literature for children of the twentieth century.

In Olena Pchilka's work, ecological aspects are a component of patriotic education. On the material of works of different genres (plot poetry "Hair's and Boy", story "Pine", one-act action "Sleeping of a Dream, or A Tale of a Green Grove"), their cognitive

value for understanding the diversity of nature, elements of psychology, the role of folklore and mythological components is analyzed.

The problem-thematic spectrum of "Forest Tales" by O. Ivanenko presents the richness of natural themes, which are united by moral and ethical factors. The image of the native land is an important concept in the life of heroes of his fairy tales and of the natural story "Where Did the Crane Fly".

V. Nestayko's fairy tales "Amazing Adventures in the Forest School" and "The Adventures of the Crane", "In the Land of Sunny Bunnies", "In the Land of Moon Bunnies", "A Stranger from the Land of Sunny Bunnies" are full of natural information about the interaction of species with each other and with the environment. Fairy-tale or adventure form promotes the assimilation of information about light as a source of life, about the biological method of water purification, about the inadmissibility of keeping wild birds in captivity, about mistletoe as a parasitic plant, and so on.

Nature in V. Blyznets' prose is poeticized, full of lyricism, delicate revelation, children's amazement at the world of all living things, the ability to see the incredible in ordinary things. The fairy tale "Land of Fireflies", in addition to a bright fairy tale plot, has an allegorical character. In the subtext - political, ideological content. Diversity of the insect world, selection, alternative ecological energy sources, respect for natural resources - these and other problem-thematic components of the work are united by the core compositional image of fireflies as carriers of living fire, which appears as a symbol of victory.

Thus, the paper substantiates that the discourse of nature in literature for children of the 20th century demonstrates the movement from the theme of nature to environmental issues.

The plot of "Arnica" by Z. Menzatiuk unfolds as a variant of a fairy tale about living water with the help of a travel motive. Numerous trials and self-sacrifice for healing, a clear division into positive and negative, a pervasive means of personification, calling the forces of nature (wind, forest noise) and animals (golden eagle) for help, tripleness as a sign of folklore and mythological thinking - features of the work testify the unity of the fairy-tale beginning with the mythological and real. The

history of the medicinal plant is designed to convey an important message: nature must be respected because it saves people.

Urban fairy tales of Z. Menzatiuk's collection "Thousand Umbrellas" appeared at the intersection with ethnography ("How the Bus Traveled", "Fair"), mythology ("Cyclamen", "Three Days of the Old Year"), psychology ("Thousand Umbrellas"). In the fairy tale "How the bus traveled" the little reader learns about the living and non-living nature of the Ukrainian Carpathians, information on astronomy; in the work "Fair", built on the motive of "bread from a Hair's" - about fear in the life of a small rodent; the topos of the park in the text of the fairy tale "Thousand Umbrellas" forms the knowledge of nature as a great miracle; in the work "Cyclamen" there is information about this plant; in the fairy tale "Three days of the old year" - about the medicinal properties of lime blossom, elderberry.

Z. Menzatiuk's collection " Ukrainian flowerbed" is dedicated to cultivated plants of the Ukrainian garden. The genre form of the essay is optimal for a combination of artistic and popular science (author's commentary, which contains scientific information on botany, folk medicine and the basics of ecology) parts. Each text about a plant is a conversation of a writer with flowers. The chronology of the representation of the flower year by Z. Menzatiuk is noticed. The ecological aspect of the collection is also achieved through the metaphorical thinking of the writer, in particular, the use of folklore and mythological elements, intermedia. The author's thorough idea is to consider the need to preserve nature, in particular the species of plants from the Red List.

The works from Z. Menzatiuk's collection " Green magic" are a subjective comprehension of the nature of the native land with the help of ecology, folk mythology, history of Ukraine, culture, literature and art in general. The ecological aspect of the publication is connected not only with the need of forming respect for nature and a sense of empathy, but also with the awareness of the problems signaled by the Red List of Ukraine. The writer demonstrated the problems and threats of almost all climatic zones of Ukraine, caused by human intervention (irrational agriculture, the Chernobyl accident, predatory destruction of plants, etc.). The author also provides

various ecological information, referring to legends, myths, facts from the history of Ukraine, stories from the lives of writers and artists. The integral world of Ukrainian nature recreated in this way has a clear patriotic guideline.

The series of books by O. Ilchenko "Stories in pictures for small kids" is characterized by an important cognitive factor in various areas marked by environmental problems.

Ilchenko's traditional urban preferences were replaced with a new range of problems in the story "Where Animals Live". With the help of a new experience of Lesya, a child from the city, the ethology and ecology of the Ukrainian world were presented. The leitmotif of history is the idea of the importance of every living creature. The ostentatious simplicity of the work hides the conclusion that the great world of national identity is formed in childhood.

At the intersection of literature and natural science the cognitive tasks of O. Ilchenko's story " Voyage of the Raindrop" were realized. Presenting an artistic description of the process of water cycle in nature, the author contributes to the formation of ecological competence of children. The motive of the trip, with the help of which the plot of the work is shaped, allows to involve descriptions of natural phenomena, weather features, to recreate different climatic conditions, to show the rich world of flora and fauna in different areas. Doshchynka's personalized image realizes itself as a part of the great world of nature - so the author actualizes the problem of self-identity, which is extremely important in the emerging children's world.

In the stories "Who has better horns" and "How grasshopper learn to sing" O. Ilchenko demonstrates the influence of children's literature on the formation of the principles of ecological interaction. Both works have a ring composition. The author, combining classical and modern plots, realized the cognitive and didactic goal. The young reader observes the great world of nature on the scale of a closed space of the zoo, where representatives of different climatic zones and local animals ("Who has better horns"), or the space of the steppe and steppe grove ("How grasshopper learned to sing"). The element of fairy tale and adventure provides children's interest in

environmental knowledge, which will be a good ground for environmental awareness and nature-oriented behavior.

Ecological aspects of I. Andrusiak's poems "Hair's's Book" are realized in the social dimension. The protagonist is endowed with anthropomorphized traits that form a friendly attitude of readers. Personalized images have a social life, the signs of which are represented by modern Ukrainian realities. The purpose of such an image is to affirm the idea of respect for each life, its self-sufficiency, as well as of harmonious interaction in nature. Ecological aspects of the "Hair's's Book" are characterized by high patriotic content. The motive of ecological safety, embodied, in particular, in the problem of anthropogenic impact on nature, is relevant.

In I. Andrusiak's fairy tale "The Third Snow" the ecological theme is intertwined with the anticolonial one. According to the genre of fairy tales, there are metamorphoses with negative characters, although in general the disaster caused by people remains unpunished. Determinant are the motives of ecological behavior of people, the formation of empathy for the living and respect for the environment. The patriotism of the work is emphasized by attention to the sociolinguistic problems of Ukrainian life. The allegory of the hedgehog's gray sleep is read as a warning of danger; surzhik in the bear family is a kind of indicator of threatening otherness. The anticolonial character of the fairy tale is determined by the idea of language as the basis of national identity. The Stranger category is a world of people that threatens forest dwellers. The category of the Other is presented in the image of the mutilated bear Olena. Awareness of the fact that she needs support is an important step in the minds of the forest community. This episode has great educational potential. The author emphasizes that each component in the diversity of the world is self-sufficient.

In I. Andrusiak's work "Guinea Pig Detective" ecological aspects are considered in the context of genre and style features. The peculiarity of the text is that the detective is an animal (guinea pig Gerard) and the crimes are revealed in the animal world, but in some stories the crime or its revelation is related to the human world. The three stories of the work - "Cat's Case", "Spider-King's Case", "Dark Case" - are independent adventures, the intertextual connections of which are designed to raise interest of

children in classical literature, and the author's humor, presenting the individual style of the writer, creates a friendly climate.

The ecological interactions in this work are presented by those animals with which people have relationships - domesticated, wild, homeless, and those whose lives are closely connected with human life. Information from the life of animate and inanimate nature plays a cognitive role in children's perception. The writer tries to give a scientific or simply logical explanation for events and phenomena.

Key words: children literature, modern literary process, interdisciplinarity, ecocriticism ("green studies"), fairy tale, poems, essays, stories in pictures for the little ones, detective.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Куманська Ю. «Мандрівка дощинки» Олеся Ільченка: на перетині літератури і природознавства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Філологія»*. № 43. Т. 1. Одеса, 2019. С. 36–39.
2. Куманська Ю. Світ українського села в оповіданні Олеся Ільченка «Де живуть тварини?». *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство*. 2019. № 50. С. 60–72.
3. Куманська Ю. Твори Олени Пчілки для дітей: екологія душі і природи. *Волинь філологічна: текст і контекст. Олена Пчілка в літературному процесі порубіжжя*. Луцьк, 2019. Вип. 28. С. 157–167.
4. Куманська Ю. «Арніка» Зірки Мензатюк: екологічний складник у казковій історії лікарської рослини. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2020. № 2. Т. 32 (70). С. 201–206.
5. Куманська Ю. Збірка есе Зірки Мензатюк «Український квітник»: екологічні аспекти. *Вчені записки Таврійського національного університету імені*

В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». 2020. Т. 31 (70). № 1. Т. 3. С. 163–168.

6. Kumanska Iuliia. Ecological aspect in the problems of urban fairy tales by Zirka Menzatyuk (based on the collection «A thousand umbrellas»). *KELM*. 2020. № 2 (30). С. 143–152.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Куманська Ю. О. Любов до світу з'являється лише тоді, коли безкінечно полюбиш рідну землю: Зірка Мензатюк та екологічне натхнення. URL: <http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/653>
8. Куманська Ю. О. Олесь Ільченко. Людина асфальту, письменник, біолог, географ і... цікавий співрозмовник. URL: <http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/648>
9. Куманська Ю. О. Вплив літератури для дітей на формування принципів екологічної взаємодії (на матеріалі оповідання Олеся Ільченка «У кого ріжки найкращі»). *Академічна культура дослідника в освітньому просторі: європейський та національний досвід: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 14–15 травня 2020 року) / за ред. О. М. Семеног. Суми: Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020 «Baltija Publishiing», 2020. С. 109–115.*
10. Куманська Ю. О., Яблонська О. В. Зірка Мензатюк та Олесь Ільченко про роль екологічного складника у творах для дітей. *Матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (м. Луцьк, 12–13 трав. 2020 р.)*. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. С. 172–174.
11. Куманська (Смаль) Ю. Нестайкова екологія: екологічні мотиви в творчості Всеволода Нестайка. *Дивосвіт Нестайових пригод: до 90-річчя від дня народження: матеріали Всеукраїнського круглого столу для організаторів дитячого читання / укл. Т. М. Кузілова. Київ, 2020. С. 75–78.*

ЗМІСТ

ВСТУП	20
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА	27
1.1. Екокритика в системі міждисциплінарних досліджень.....	27
1.2. Література для дітей: від теми природи до екологічних аспектів.....	42
Висновки до Розділу 1.....	77
РОЗДІЛ 2. ПРОЗА ЗІРКИ МЕНЗАТЮК: ЕКОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ЖАНРУ ТА СТИЛЮ	80
2.1. Роль екологічного складника в казковій історії («Арніка»).....	82
2.2. Екологічний аспект у проблематиці міських казок (збірка «Тисяча парасольок»).....	89
2.3. Особливості реалізації екологічної проблематики в жанрі есе (на матеріалі збірки «Український квітник»).....	100
2.4. «Зелені Чари»: екологічний аспект крізь призму міфології.....	108
Висновки до Розділу 2.....	118
РОЗДІЛ 3. ПРОЗА ОЛЕСЯ ІЛЬЧЕНКА В АСПЕКТІ «ЗЕЛЕНИХ СТУДІЙ»	121
3.1. Етологія та екологія українського світу (оповідання «Де живуть тварини?»).....	124
3.2. «Мандрівка Дощинки»: на перетині літератури та природознавства..	129
3.3. Вплив літератури для дітей на формування принципів екологічної взаємодії («У кого ріжки кращі», «Як коник співати навчився»)	135
Висновки до Розділу 3	144
РОЗДІЛ 4. ЕКОКРИТИКА ПРОЗИ ІВАНА АНДРУСЯКА	146
4.1. Віршоказки «Зайчикова книжечка»: соціальний вимір екологічних аспектів	151
4.2. Повість-казка «Третій сніг»: екологічний та антиколоніальний дискурси.....	157
4.3. Екологічні аспекти «Морськосвинського детективу» в контексті жанрово-стильових особливостей	170

Висновки до Розділу 4	183
ВИСНОВКИ	186
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	195
ДОДАТКИ	222

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасному літературному процесі література для дітей та юнацтва багата розмаїттям проблематики, жанрів і стилів. Такі тенденції окреслилися ще в 1990-х роках, коли, з одного боку, поверталися в літературний обіг імена та твори репресованих і діаспорних письменників, а з другого – відбувалося оновлення письменства в плані деідеологізації, реабілітації заборонених історичних тем, розвитку християнсько-релігійних мотивів, науково-популярної белетристики, росту популярності міфологічних аспектів, вдосконалення психологізму як якісної ознаки реалістичної прози і т. ін. «На початку XXI ст., – наголошує Т. Качак, – формується погляд на дитяче читання не тільки як на засіб навчання та виховання, а й як на джерело розваги, чинник емоційного розвантаження дитини». Окрім перелічених ознак кінця минулого століття, відбувається «синтез і дифузія жанрових форм у межах одного тексту», переосмислення літературної традиції, «розширення функціональності творів, актуалізація їхнього комунікаційного процесу (автор – текст – читач), генерування нового (розважального) емоційного досвіду» (Т. Качак).

Окремий розділ у посібнику Р. Харчук «Сучасна українська проза: постмодерний період» (2008) присвячений аналізу підлітково-дитячих творів С. Жадана, І. Карпи, Л. Дереша, С. Поваляєвої, Т. Малярчук в аспекті альтернативного способу самовираження молодих письменників.

Серед нових тенденцій – і те, що ліричні та драматичні жанри адресовані переважно дітям молодшого шкільного віку; розвивається казкотерапія, художньо-біографічна проза, жанрові різновиди фантастичної літератури, простежується урізноманітнення сюжетів детективної прози та ін. Осмислюється нова соціально-психологічна проблема взаємозв'язку дитячої самотності та трудової міграції. В. Кизилова зауважила націєтворчу функцію пригодницького компонента в літературі на історичну тему (трилогія В. Рутківського «Джури козака Швайки», «Джури-характерники», «Джури та підводний човен», повість З. Мензатюк «Таємниця козацької шаблі», повість А. Бачинського «Неймовірні

пригоди Остапа й Даринки» та ін.). За спостереженням О. Гриневич, у літературі для дітей та юнацтва актуалізуються теми з сучасної історії України та політики (казкова повість «Хутір» Олени Захарченко, антиутопічна історія Дзвінки Матіяш «День Сніговика», книжка-картинка «Війна, що змінила Рондо» творчої майстерні «Аграфка»).

Література для дітей та юнацтва в сучасному літературознавстві презентована ґрунтовними дослідженнями У. Баран (Гнідець), М. Варданян, Т. Качак, В. Кизилової, О. Папуші, О. Перетятої, Г. Сабат, М. Славової, О. Січкара та ін. Дослідження теоретичних аспектів розвитку літератури для дітей (М. Славова), компаративістичні студії (М. Варданян), вивчення особливостей наратології (Л. Мацевко-Бекерська), у світлі герменевтики (Л. Мацевко-Бекерська), гендерні дослідження (О. Башкирова) доводять, що студіювання літератури для дітей та юнацтва охоплює різнопланові напрями методології й доводять самодостатність літератури для дітей та юнацтва. Соціокультурний контекст дитячої книги проаналізовано в монографії Е. Огар.

Дослідниця М. Славова в 1990-х рр. виокремила такі основні підходи до аналізу літератури для дітей: педагогічний, психологічний, аналіз у контексті рецептивної естетики та культурології. На думку О. Папуші, вивчення літератури для дітей та сприйняття тексту переважно реалізується в таких напрямках: «1) дослідження виникнення, народження творів дитячої літератури (інтенцій на фаза); 2) вивчення процесу оформлення текстів (вербалізація, візуалізація і т. п.), тобто феноменального світу дитячих книг і періодики (об'єктна фаза); 3) диференціація книг на етапі сприйняття їх дорослими і дітьми (перцептивна фаза)». Т. Качак простежила у практиці вітчизняних досліджень три інтерпретаційні стратегії: дидактичну притаманну переважно для ХХ ст., літературознавчу інтерпретаційну стратегію, «в якій методи текстуального аналізу доповнюють способи і прийоми вивчення об'єкта [...], задекларовані критичні підходи», та мультидисциплінарну інтерпретаційну стратегію, що реалізується за допомогою міждисциплінарних досліджень.

Проблему сучасного етапу вивчення літератури для дітей слушно зауважила Б. Салюк: «Вітчизняне літературознавство de jure визнає необхідність цілісного студіювання дитячої літератури, але de facto неохоче відходить від традицій вивчення творів для дітей в рамках історії літератури, обережно використовуючи досвід зарубіжного літературознавства, який, на нашу думку, є корисним задля поступової зміни акцентів у дослідженнях дитячої літератури від периферійного до центрального».

Дослідження літератури для дітей та юнацтва – завжди на перетині різних наукових галузей наук, адже, окрім аспектів, пов'язаних із проблемно-тематичними чинниками, які актуалізують взаємозв'язки переважно з гуманітарними чи суспільними дисциплінами, важливим є вивчення психолого-вікових особливостей читачів, специфіки їхньої рецепції. Інтердисциплінарні студії дають можливість досягнути ціле за допомогою різних кутів зору, що забезпечується потенціями інших галузей, їхнім інструментарієм і методикою. Виклики сучасного світу доводять доцільність залучення інструментарію екокритики, так званої «зеленої критики». З огляду на те, що інтенції літератури для дітей та юнацтва мають великий потенціал дії в майбутньому, виокремлені й зацентровані за допомогою екокритики проблеми можуть бути вирішені поколінням, що зростає.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі української літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки в межах наукової теми «Українська література: традиції і сучасність». Тему роботи затверджено вченою радою Волинського державного університету імені Лесі Українки (протокол № 5 від 28 листопада 2002 року).

Мета дослідження – на матеріалі прози З. Мензатюк, О. Ільченка, І. Андрусика дослідити специфіку втілення екологічних аспектів у сучасній літературі для дітей з урахуванням проблемно-тематичних і жанрових особливостей творів.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення низки завдань:

- розглянути екокритику в системі інтердисциплінарних досліджень;
- простежити зміну ідейно-тематичного ракурсу від теми природи до екологічних аспектів у літературі для дітей;
- дослідити особливості художньої реалізації екологічних аспектів у прозі З. Мензатюк, зокрема в жанрах літературної казки та есе;
- проаналізувати в аспекті «зелених студій» прозу О. Ільченка, зокрема книги серії «Історії в малюнках для найменших»;
- простежити специфіку проблемно-тематичної реалізації екологічних аспектів у прозі І. Андрусяка (на матеріалі віршопказок «Зайчикова книжечка», повісті-казки «Третій сніг» та «Морськосвинського детективу»).

Об’єкт дослідження – різножанрові твори сучасної прози для дітей таких письменників, як З. Мензатюк, О. Ільченко, І. Андрусяк, що презентують літературне покоління, яке сформувалося в 1990-х і продовжило свій розвиток на початку нового століття, коли в українському літературознавстві поширилися ідеї екокритики. Творча лабораторія З. Мензатюк, О. Ільченка та І. Андрусяка як вихідців із різних регіонів України засвідчує різний геосоціальний досвід і художню реалізацію.

Предмет дослідження – особливості художньої реалізації екологічних аспектів у прозі З. Мензатюк, О. Ільченка, І. Андрусяка.

Теоретико-методологічною основою роботи стали праці українських істориків та теоретиків літератури У. Баран (Гнідець), М. Варданян, Б. Гошовського, Б. Грінченка, С. Іванюка, Т. Качак, В. Кизиловой, Л. Кіліченко, Ю. Коваліва, О. Кульчицького, О. Куцої, П. Одарченка, О. Папуші, О. Перетятої, Г. Сабат, М. Славової, О. Січкара, Н. Тихолоз, М. Ткачука, Р. Харчук, П. Хропка, С. Філоненко, І. Франка, В. Янева та ін. У дисертації використано роботи В. Будного, М. Ільницького, Д. Наливайка, Н. Шляхової та ін., присвячені інтердисциплінарним підходам у літературознавстві, а також студії з екокритики за авторством таких дослідників, як К. Кокінос (С. Cocinos), Ч. Глотфелті (Ch. Glotfelty), Б. Лоуренс (B. Lawrence), Д. Гладвін (D. Gladwin), С. Шінде

(S. P. Shinde) та ін. Баченню художніх текстів у взаємозв'язках з усною народною творчістю і міфологією сприяють студії В. Давидюка, І. Зварича, М. Костомарова, К. Леві-Стросса, Є. Мелетинського, І. Нечуя-Левицького, Н. Фрая та ін. Уявлення про цілісність літературного процесу забезпечується також інтертекстуальними дослідженнями Л. Біловус, М. Гловінського, Ю. Крістевої, В. Просалової, М. Шаповал та ін.

Методи дослідження. Мета та завдання роботи обумовили застосування таких методів: інтердисциплінарних підходів (для комплексного бачення наукової проблеми), екокритики (для аналізу екологічних аспектів художньої літератури), історико-літературного (врахування культурно-історичних особливостей літературного процесу), естетичного (осягнення літератури для дітей як мистецького явища). На різних етапах роботи використано елементи міфокритики та інтертекстуального підходу.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше в українському літературознавстві здійснено комплексне дослідження сучасної прози для дітей в аспекті екокритики. Окреслено специфіку екокритичних студій у контексті інтердисциплінарних досліджень.

Теоретичне значення дослідження. Основні положення роботи сприяють поглибленню знань про інтердисциплінарні дослідження та екокритику; відкривають нові можливості в апробації екокритичної методології в літературознавстві.

Практичне значення дисертації. Висновки і результати роботи можуть бути використані під час вивчення історії української літератури ХХ – початку ХХІ ст., у процесі підготовки вибіркового курсу, присвячених інтердисциплінарним дослідженням, екокритиці, літературі для дітей. Матеріали дисертації можуть бути використані в роботі вчителя-словесника в навчально-освітніх закладах різного типу.

Особистий внесок здобувача полягає в систематизації систематизації значного теоретико-літературного, міждисциплінарного та літературного

матеріалу в контексті сучасної українського письменства, а також в апробації методології екокритичних студій на новому літературному матеріалі.

Апробація результатів дослідження. Дисертацію обговорено на засіданні кафедри української літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 7 від 01.02.2021 р.).

Основні положення і результати дослідження апробовано в доповідях на науково-практичних конференціях різного рівня, з-поміж яких:

міжнародні: Міжнародна наукова конференція «Олена Пчілка в літературному процесі кінця XIX – початку XX століття» (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, Світязь, 25–27 травня 2019 року); XIV Міжнародна науково-практична конференція студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, 12–13 травня 2020 р.); III Міжнародна науково-практична конференція здобувачів вищої освіти і молодих учених «Академічна культура дослідника в освітньому просторі: європейський та національний досвід» (Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, м. Суми, 14–15 травня 2020 р.); Міжнародна наукова конференція «Дитинство в часи кризи XX–XXI ст. у літературі та культурі країн Центральної та Східної Європи» (Варшавський Національний Університет, Варшава, 29 травня 2020 р.); Міжнародна наукова конференція «Аналіз та інтерпретація тексту. Драматургія Лесі Українки» (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, оз. Світязь, 2–4 червня 2020 р.); XI Міжнародна науково-практична інтернет-конференція з україністики «Діалог мов – Діалог культур. Україна і світ» (Інститут слов'янської філології Університету Людвіга-Максиміліана, Мюнхен, 29 жовтня – 1 листопада 2020 р.);

всеукраїнські: VII Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Розвиток основних напрямів соціогуманітарних наук: проблеми та перспективи» (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, 7–8 травня 2020 р.); Всеукраїнська наукова онлайн-конференція

«Література для юнацтва: читацькі запити / авторські пріоритети» (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, 25 вересня 2020 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 11 наукових публікацій, із яких 5 – у фахових виданнях України, 1 – у закордонному часописі, 5 – апробаційного характеру.

Структура й обсяг дисертації визначаються її метою і завданнями. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел (282 найменування). Загальний обсяг дисертації – 224 сторінки, з них 176 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА

1.1. Екокритика в системі міждисциплінарних досліджень

Інтердисциплінарні дослідження в сучасному літературознавстві займають важливе місце, розширюючи теоретичну базу науки, методологію та інструментарій. Хоча до сьогодні тривають суперечки щодо доцільності розширення меж літературознавства і компаративістики зокрема. Як стверджують В. Будний та М. Ільницький, «якщо донедавна порівняльне літературознавство ретельно стерегло власні дисциплінарні кордони, обмежуючись вузько спеціалізованим вивченням між літературних зв'язків чи типологією суто літературних подібностей і відмінностей, то починаючи з останніх двох десятиліть ХХ віку серед провідних принципів літературної компаративістики впевнено посіла чільне місце інтердисциплінарність – співпраця на перетині проблем, спільних з іншими гуманітарними галузями, і залучення методологічного досвіду тих галузей до вивчення літератури. Захоплення інтердисциплінарністю, а також інтертекстуальним та дискурсивним аналізом провадять сучасну компаративістику в широкі царини найрізноманітнішої культурологічної проблематики, як-от: красне письменство і політичне та мистецьке життя, література у процесах культурної ідентифікації, мистецтво і популярна культура, літературний і науковий дискурси, постколоніальні, расові та етнічні студії, гендерне прочитання літератури тощо» [19, с. 379]. Отже, взаємопроникнення наук, запозичення методології та інструментарію – важливий процес для подальшого розвитку наук.

Взаємопроникнення гуманітарних та природничих наук – один із напрямів міждисциплінарних взаємодій. Проте таку «різноспрямовану еволюцію Ч. Бернгеймер і чимало його колег вважають загрозливою для літературної компаративістики як наукової дисципліни й тому відкидають розширення її меж... Стенлі Фіш у своїй доповіді ствердив, що міждисциплінарний спосіб дослідження фактично неможливий. Адже, незважаючи на всі метафори

гібридності й відкритих кордонів, жоден з нас не може перебувати у двох місцях одночасно, а звертаючи увагу на якийсь предмет, відволікаємося від попереднього» [19, с. 380].

В. Будний та М. Ільницький зауважують, що «факт успішної праці багатьох компаративістів у цьому напрямі доводить, що міждисциплінарна взаємодія є процесом незворотним і взаємно корисним як для літературної компаративістики, так і для культуральних студій. Ст. Тотосі де Зепетнек висловив переконання, що принцип системного та емпіричного дослідження літератури і культури має на меті покласти край теперішній відокремленості гуманітарних наук» [19, с. 281].

По суті, ще з часів Арістотеля та його природничо-філософських літературних творів наука завжди досліджує взаємозв'язки літератури, мистецтва, природничих та точних дисциплін. Для детального вивчення специфіки мистецтва необхідно застосувати міждисциплінарні підходи, перетинаючи його з точними дисциплінами, мораллю, етикою та іншими галузями людського знання та культури. «“Істина”, “добро”, “краса” – так мовою традиційної філософії окреслюються функціональні сфери науки, релігії і мистецтва. При тім відзначають, що наука оперує розумовими категоріями, теоретичними положеннями, достовірними фактами й узагальненими поняттями, прагнучи до правдивих знань про загальні закономірності об'єктивної дійсності – аби дати людині певні орієнтири в навколишньому космосі. Прихильники сцієнтизму вказують на пізнавальну цінність літературних шедеврів... Проте кожному зрозуміло, що роман чи поетична книжка – це не підручник з авіації, мореплавства, біології чи географії. Коли потрібна реальна інформація, жоден читач не довіриться найвидатнішому літературному шедеврові, а звернеться до компетентних наукових джерел» [19, с. 298].

О. Потєбня та І. Франко вказували на різне значення мовних засобів у різних духовних сферах діяльності людини – науковій, мистецькій тощо. Такий дискурсивний підхід добре відповідає міждисциплінарним зіставленням. Міждисциплінарне зіставлення художніх текстів із науковими галузями (політика, медицина, екологія, психоаналіз, історія тощо) літературознавці часто здійснюють

на основі цих дискурсів. «Згідно з теоретиками культуральних студій, дискурсивний аналіз заснований на текстуальному аналізі, але виходить за межі тексту, простежуючи його зв'язки із суспільними практиками та інституціями, що їх також можна розглядати як коди й прочитувати як тексти» [19, с. 302].

Імпонують висновки В. Будного та М. Ільницького про те, що переважно міждисциплінарні студії виникають не із суто академічного інтересу чи звичайної цікавості, а з нагальних потреб інтеграції та актуалізації сучасного знання про світ, долання бар'єрів між теорією і практикою [19, с. 303].

В. Будний простежує «три методологічні перевороти в еволюційній історії літературознавства:

1) позитивізм як утилітарний, історично та політично детермінований підхід зруйнував нормативні приписи класицистичної естетики і суб'єктивні засади романтичного екзотизму, прив'язавши натомість літературу до «відображеної» в ній суспільної історії та «вираженої» індивідуальної психології та розчинивши літературознавство у відповідних наукових царинах;

2) формалізм, «нова критика» і структуральний підхід зосередили увагу на специфіці літератури як іманентного явища, автономізувавши її вивчення на синхронній, системній, теоретичній площинах;

3) постструктуральний переворот переорієнтував літературні студії з онтологічної інтерпретації тексту на дискурсивний та інтертекстуальний його аспекти, спільні й для інших гуманітарних галузей, децентрувавши протистояння між літературною та іншими дисциплінами і створивши умови для усвідомленої їх співпраці» [20, с. 28].

Н. Шляхова в аналізі методологічних аспектів літературознавчого синтезу віднаходить витoki в психолінгвістичній теорії О. Потебні: «“Художній, зокрема поетичний твір, подібний до людини, рослини, тварини, є осердям широкого кола наук”. Відтак словесний твір можна вивчати з погляду, наприклад, хімії, морфології, фізіології. “Не можна сказати, якого роду заняття не потрібні при поясненні складу, дій і походження поетичного твору”».

Визнаючи плідність міждисциплінарного вивчення художньої творчості, учений водночас акцентував увагу на принциповій відмінності методів дослідження гуманітарних і “точних наук”. У науці повнота і точність аналізу є мірою переконливості доказу загального положення. “У поезії (і взагалі у мистецтві) зв’язок образу і знання не можна виказати. Образ збуджує значення, не розкладаючись, а безпосередньо”» [265, с. 3].

Наприкінці ХІХст. в арсеналі українського літературознавства були здобутки культурно-історичної школи, міфологічної школи, біографічного методу. За спостереженням М. Гнатюка, «у процесі аналізу літературного твору, на думку І. Франка, варто залучати суміжні з літературознавством науки: історію, філософію, психологію, естетику, соціологію. Отже, уже в 90-х роках ХІХ ст. вчений порушує проблему міждисциплінарного підходу до аналізу твору. Ці теоретичні постулати відображені у багатьох його працях, зокрема в дисертації «Варлаам і Йосааф. Старохристиянський духовний роман» (1893), в якій учений використовує найновіші досягнення слов’янської історії, філософії, літературознавства, мовознавства, фольклористики» [31, с. 203].

Трактат І. Франка «Із секретів поетичної творчості» (1898–1899) постав із врахуванням новітніх здобутків психології (теорія асоціацій), а також синкретичного бачення потенціалу творчої індивідуальності, практично ця робота стала зразком комплексних міждисциплінарних студій.

ХХст. однозначно легітимізувало взаємозв’язок і взаємовплив філософії та літератури, а також філософських досліджень у літературознавстві. Свідченням такої закономірності є філософська спадщина Ф. Ніцше. «Конгломерат ідей, якими оповита творча спадщина видатного німецького мислителя, спричинив появу окремих, іноді радикально відмінних філософських концепцій. Однак без перебільшення можна сказати, що майже всі найвидатніші представники гуманістичної думки ХХст. зробили вклад у процес зведення мостів між філософією та літературою, свідченням чого є присвоєння Нобелівської премії А. Бергсонові та Б. Расселу саме в галузі літератури» [19, с. 33].

Плідними є також взаємозв'язки психоаналізу та літературознавства. Ще на початку ХХст. такий синтез засвідчено в дослідженнях С. Балея, Я. Яреми, А. Халецького, В. Підмогильного, С. Гаєвського та інших. «Оскільки психоаналітичний метод перебуває на межі інтерференції (накладання) суміжних наук, зокрема психології та літературознавчих дисциплін, він продовжує активно розвиватися, пропонуючи новітній спосіб аналізу творчості письменника, літературного твору і навіть художнього процесу загалом. Становлення психоаналізу як окремого нового й доволі перспективного методу ознаменували 10–20-ті роки ХХст. Він виник як теоретичне підґрунтя лікарської психотерапевтичної практики. Відправною точкою для його подальшого розвитку стали погляди З. Фрейда» [247, с. 264]. Із кінця 90-х років минулого століття здобутки психоаналізу активно використовуються в українському літературознавстві (Н. Зборовська, Л. Левчук, С. Павличко, Т. Гундорова та ін.). У посібнику Н. Зборовської «Психоаналіз і літературознавство» (2003) розглянуто розвиток класичного, тобто фрейдівського, психоаналізу, а також вплив фрейдизму та постфрейдизму у взаємозв'язках із модерністською практикою та літературною теорією ХХ ст., зокрема із сюрреалізмом, нетрадиційною герменевтикою, структуралізмом, постструктуралізмом, феміністичною літературною критикою і т. ін. Теорія архетипів К. Г. Юнга, а зокрема архетипи Аніми та Анімуса як втілення жіночого й чоловічого начала, мають мають численні інтерпретації в художній літературі [12].

Однак у радянському літературознавстві такі підходи були винятком з огляду на домінанту вульгарного соціологізму, що з кінця 1930-х років витісняє інші підходи. Н. Шляхова згадує працю О. Білецького «Проблеми синтезу в літературознавстві» (1940), в якій науковець «складність методологічного інструментарію літературознавчого дослідження пояснив специфічною природою самої історії літератури, в якій об'єктивне перебуває в єдності із суб'єктивним, пізнаване з тим, що пізнає, а відтак “потрібний великий такт дослідника, аби, констатуючи об'єкти великого естетичного пізнання, він не перетворив свої роботи у каталог тем і мотивів, як це часто бувало”» [265, с. 4].

Закономірно, що в радянський період засадничі питання матеріалізму, що висвітлюють економічний базис як основу буття, а царині надбудови (зокрема, й літературі, гуманітаристиці) відводять вторинну роль, диктуючи ідею про важливість прикладних наук. Відповідно мистецтво підкорялося науково-технічному прогресу. Поступ у проблемі комплексного вивчення художньої творчості Н. Шляхова простежує у другій половині ХХст. Так, «з 1968р. у системі АН СРСР, при Науковій раді з історії світової культури, починає працювати постійна Комісія комплексного вивчення художньої творчості у складі представників гуманітарних та природничих наук. За наслідками проведених Комісією симпозиумів та конференцій були опубліковані колективні праці “Співдружність наук і таємниці творчості” (1968), “Художнє сприйняття” (1971), “Художнє сприйняття і наукова творчість” (1972), “Ритм, простір і час в літературі та мистецтві” (1974), “Творчий процес і художнє сприйняття”» (1978).

З середини ХХст. психологічна концепція літератури починає відроджуватися і в Україні. У кінці 50-х років в Одеському університеті Г.В'язовський починає читати спецкурс “Специфіка творчого мислення письменника”. Залученням досягнень філософії, психології та фізіології до з'ясування секретів поетичної творчості він продовжив започатковану свого часу Іваном Франком далекоюсяжну (а тому й сьогодні актуальну) ідею комплексного вивчення природи і специфіки мистецтва» [265, с. 5].

О. Романенко обґрунтовує літературу та історію як метанаратив в аспекті міждисциплінарних досліджень [202]. Фікціональна історія – одна з дисциплін, з якою тісно співпрацює літературознавство: «Поняття фікціональної історії (fictional history) часто трапляється у науковому лексиконі як істориків, так і літературознавців. Лінгвістичний поворот у гуманітарних науках, який відбувся у 50-х роках ХХ ст., призвів до зміни наукової парадигми, на чому неодноразово наголошували вчені обох галузей знання. Виникнення поняття фікціональної історії та розробка методології її дослідження є одним із наслідків зміни наукової парадигми після лінгвістичного повороту.

Розширюючи свої межі як метод дослідження минулого фікціональна історія охоплює аспекти з різних сфер гуманітарних наук, оскільки, як зазначає Х. Уайт, нарративний поворот у методології характерний не лише для історіографії, а й для теології, антропології, соціології, психології та культурології. Одним із наслідків міждисциплінарної взаємодії стало відкриття дискурсивності історії» [59, с. 118].

Н. Дмитренко у статті «Синкретизм художньої образності та синтезу мистецтв: до проблем термінології» вважає, що синкретизм художньої образності обумовлює органічність використання інтермедіальних підходів [58]. На думку Д. Наливайка, зачинателем порівняльного вивчення літератури в системі мистецтв є І. Франко, у трактаті якого містяться розділи «Поезія і музика», «Поезія і малярство» [159, с. 18]. Серед здобутків такого підходу в українському літературознавстві – монографії О. Рисака «“Найперше – музика у слові”»: проблеми синтезу мистецтв в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ ст.» (Луцьк, 1999), Л. Генералюк «Універсалізм Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва» (Київ, 2008), Н. Мочернюк «Поza контекстом: Інтермедіальні стратегії літературної творчості українських письменників-художників міжвоєннн» (Львів, 2018) та ін.

Як бачимо, не можна виокремити чіткі межі літературної теорії та теорії й методології інших наук. Це пов'язано з рівнем розвитку не лише науки загалом, а й суспільства та контемпорального мистецтва. Цей ступінь взаємопроникнення технологій, наук, мистецтва та ін. не дозволяє аналізувати художню літературу лише з точки зору літературознавства. В. Будний стверджує, що на сучасному етапі «мультимедійності, коли телебачення та інтернет вийшли на перший план, змінюються генеза, структура і функції літератури: електронне слово передає авторські функції сприймачеві, розмиває жанрові стратифікації і фіксовані межі тексту, надаючи йому гіпертекстуальної плинності, перформативності. Оскільки зрушилися з місця інституції авторства, літературної текстуальності і характеру рецепції, остільки трансформуються підходи і статус самої науки про красне письменство, з одного боку, літературознавство й далі диференціюється на вузькоспеціалізовані галузі (як-от стилістика, наратологія, тематологія), а з

другого – інтегрується з іншими гуманітарними дисциплінами, переймаючи від них термінологічний інструментарій і методологічні стратегії.

Так наука про літературу стала місцем творення нових шляхів, що зв'язують академічні дисципліни та змінюють межі навчальних курсів. Швидкі зміни змушують дослідників вдаватися до транс/інтердисциплінарності, долаючи дисциплінарні поділи, запозичуючи методології з інших галузей: з суспільної історіографії до фольклористики, з медіа-студій до антропології» [20, с. 28].

У вивченні літератури для дітей та юнацтва часто апелювали до виховного потенціалу художнього слова, відповідно розглядалися в педагогічних студіях. Така ж тенденція притаманна дослідженням теми природи, екологічних аспектів. Показовими є висновки, сформульовані у статті Л. Загородньої та І. Данильченко «Етапи формування еколого-літературної компетенції у процесі ознайомлення з художніми творами природничого змісту»: «Художнє слово сприяє розвитку образності мислення та уяви дошкільників про природу, формуванню в них оцінноестетичних суджень. Сприймання творів художньої літератури є активним процесом, тісно пов'язаним з мисленням, у ході якого дитина навчається порівнювати, аналізувати, узагальнювати, тобто виконувати перцептивні і мисленнєві дії. Проте, повноцінне сприймання художніх творів природознавчого змісту зумовлене інтересом дітей до їхнього змісту, адже в творах зібрано безліч реалістичних фактів про природу, живих істот та місце серед них людини» [66, с. 35].

Більшою мірою завданням літературної науки відповідає такий напрям досліджень, як екокритика. Історія становлення цієї галузі відтворена в підручнику П. Баррі «Вступ до теорії: літературознавство та культурологія» (1995): «Екокритика як термін уперше був застосований наприкінці 1970-х рр. на симпозіумі Асоціації західної літератури [WLA], організації, сферою зацікавлення якої є література американського Заходу. У вступі до низки програмних статей (усі вони за назвою «Що таке екокритика?») Майкл П. Бранч «виводить поняття „екокритика“ з есею Вільяма Рукерта «Література й екологія: спроба екокритики» 1978р.» [10, с. 293]; «У США метод започаткувала Черіл Глотфелті,

співредактор, разом із Гарольдом Фроммом, ключового збірника напряму “Хрестоматія екокритики: орієнтири літературної екології”, до якої увійшли вельми корисні й змістовні статті» [10, с. 292]. Ч. Глотфелті стала засновницею Асоціації з вивчення літератури та довкілля, де в 1993 р. з’явився власний друкований орган «ISLE» («Interdisciplinary Studies in Literature and Environment» («Міждисциплінарні дослідження з літератури та довкілля»)) [10, с. 292].

Ч. Глотфелті так сформулювала визначення: «“Кажучи коротко, екокритика – це вивчення стосунків між літературою й навколишнім середовищем» (Черіл Глотфелті)” [10, с. 292]. 1994р. К. Кокінос (C. Cocinos) пише: «Екокритика – це розширення критичних та педагогічних кордонів літературознавства, куди включені тексти, які стосуються не-людського (non-human) світу та нашого ставлення до нього. Екокритика – це принципово етична критика та педагогіка, що досліджує та віднаходить зв’язок між індивідом, суспільством, природою та текстом» [271]. Одне з найновіших визначень належить Д. Гладвіну (D. Gladwin): «Екокритика – це широкий спектр інтердисциплінарних методів дослідження літератури та культури для вивчення глобальної екологічної кризи через перетин літератури, культури та фізичного навколишнього середовища. Термін “екокритика” часто використовується як загальноприйнятий термін для будь-якого аспекту гуманітарних наук (наприклад, засобів масової інформації, кіно, філософії та історії) в стосунку до екологічних проблем, але насамперед застосовується як літературна та культурна теорія» [274].

П. Баррі інформує, що «літературними орієнтирами сучасної екокритики у США є твори трьох провідних американських письменників XIX ст., які звеличують волю до життя та незайману природу Америки, а саме Ральфа Валдо Емерсона (1803–1882), Маргарет Фуллер (1810–1850) й Генрі Девіда Торо (1817–1862)» [10, с. 293].

Складніше із визначенням точної дати народження екокритицизму, проте формування нової дисципліни ніколи не буває настільки визначеним. Екокритика як поле досліджень виросло зі спільності наукових інтересів у різноманітності взаємодій і зв’язків між людьми і місцями, суспільством і природою, літературою

і навколишнім середовищем. М. Балаєв указує, що «екокритичне поле побудоване через конференції, дискусії, інституції, між предметні взаємодії, понад кілька десятиліть зборів матеріалів з критичною точкою в 1992 році – заснуванням ASLE» [273, с. 1018].

Г. Фромм у дискусії з М. Балаєв (Michell Belaev) та Ч. Глотфелті констатує, що походження жанрів екокритичних досліджень тепер вибухово зростає, перетворюючись у велику кількість нових дисциплін. «Ховаючись під виглядом того раннього письма, екокритицизм потрохи відходить від Дарвінівської еволюції, впливу доквілля на людське тіло і безсумнівно саму природу» [273, с. 1016].

Отже, можна стверджувати, що екокритицизм – це інтердисциплінарне поле, яке постало зі спільного бажання нової літературної теорії і практики. Цей спільний інтерес зробив екокритицизм міцною дисципліною, що продовжує розвиватися, як показує найновіша екокритична програма в США (йдеться про літературно-екологічну програму, що стартувала восени 2012 р. на факультеті англійської мови та літератури університету Айдахо, очолену С. Словіком, Дж. Ладіно, Е. Джеймосом, Дж. Джонсон, Дж. Нікотра). Віднедавна ця дисципліна стрімко поширюється в усьому світі: в Китаї, Індії, Бразилії, Австралії, європейських країнах і, зокрема, в Україні.

Існує небезпека втрапити до пастки чіткого розділення літературної доби на до і після, ніби до моменту появи терміна «екокритика» («екокритицизм») не існувало творів про природу чи досліджень творів про природу. Задаючи питання «Що таке екокритика?», Б. Лоуренс (B. Lawrence) у статті «Екокритицизм: деякі нові тренди» проводить аналогію з романтизмом, навівши приклад класичного есе, написаного у 1924 р. А. Лавджоєм (Arthur Lovejoy) «Про дискримінацію романтизму». Автор стверджує, що неможливо зрозуміти, які тенденції він повинен описувати і чи брати за зразок природничий натуралізм, адже образ квітки є не лише образом квітки, і будь-які образи природи можуть виконувати не лише свою роль. По суті, Б. Лоуренс називає такі висловлювання першими проявами раннього екокритицизму [277]. Власне, чіткої межі між раннім

екокритицизмом, який романтизував природу, ставив її на чільне місце, і романтизмом нема; тим більше, що і чіткого визначення в обох поняттях нема.

У 1980-х відбувся потужний сплеск так званої екокритики в англосаксонських країнах; визнання в науці знайшли імена Вільяма Рукерта, Карла Крюбера, Черіл Глотфелті, Гарольда Фромма, Кейт Соупер і багатьох інших науковців, які замислювалися над поняттям «природа» в контексті культури.

Б. Лоуренс у книжці «Майбутнє доквіллевої критики» (The Future of Environmental Criticism, 2005) запропонував періодизацію екокритики, яка мала би презентувати розуміння тенденцій і відмінностей між дослідженнями творів про природу і найсучаснішими дослідженнями, що включають екокосмополітизм, екофемінізм, зелену квір-критику і т.ін.

Відповідно до цієї періодизації, перша хвиля екокритицизму (давніший екокритицизм, ХХ ст.) – був радше природничим письмом, у якому романтизовано дику природу, висловлювалося захоплюється нею (як наприклад, класичний текст Г. Давіда «Життя у лісах», 1845).

Святкування екокритики першої хвилі «цвіту романтичної поезії» є значно менш цікавим для представників другої хвилі, ніж книжка довгих поем «Сміття» А. Р. Аммонса (A. R. Ammons «Garbage», 1993), з якої друга хвиля бере початок.

Б. Лоуренс так характеризує другий етап: «екокритики другої хвилі все ще можуть цікавитися темами своїх попередників: романтизувати природу, протиставляти риторичні стратегії битві за екологію. Проте дослідники другої хвилі вже не схильні робити з природи фетиш» [277, с. 32]. Екокритики другої хвилі почали досліджувати твори класичної літератури, а не лише сучасні чи відносно наближені в часі, оскільки література кожного періоду – це шлях до розуміння сьогоденної екологічної кризи [277].

Я. Маршалл (Jan Marshall) у статті «Нові взаємозв'язки в екокритиці» (2005) згадує, що в ранні періоди своєї роботи вважав особливо доречними для критичної практики створення і пошук зв'язків, до яких тепер можна припасувати префікс «еко». Він докладав зусиль до розуміння екокритики як «екологічного мислення», пов'язаного з природою; дослідник твердив, що аналізувати треба

лише описані екологічні зв'язки і / або проблеми навколишнього середовища. Вся рання робота дослідника була спрямована на пошук того, що можна було б назвати новими екологічними взаємодіями. У 2000-х важливим стало включення в літературне дослідження фундаментальних природничих наук, і не лише біології, а й антропології, географії, по суті, відбулося перетворення екокритики на прикладну науку.

На початку 2000-х вийшла друком низка публікацій, серед них: Т. Діксона (Terrel Dixon) «Міські нетрі: есе та оповідання про міську природу» (2002), Дж. Таллмедж (John Tallmadge) «Арка Цинциннаті: навчання у природи міста» (2004). У цих дослідженнях формується думка про те, що не треба сприймати екокритиків як когось, хто гуляє лісами і обіймається з деревами, – екокритицизм як наука створює мережу міждисциплінарних зв'язків, що містять реальні природничі знання. Екокритики – не адвокати навколишнього середовища, яких американці часто називають «ті, що обіймаються з деревами».

«Що нового сталося за останні роки?» [278, с. 2] – питає у своїй статті 2005р. Я. Маршалл. По суті, відбувається важливий період переходу від екокритицизму другої до третьої хвилі. Тоді відбувалося проростання типово літературних явищ (як постструктуралізм і романтизм) в екологічні та гендерні теорії. Екологи, літератори, фотографи, історики працювали тоді, змішуючи «об'єктивну документалістику з суб'єктивною естетикою» [278, с. 2].

На початку 2000-х років з'явилося поняття «зеленої драматургії», адже мистецтво завжди було на вістрі подій, зокрема звертало увагу на актуальну проблему деградації стану навколишнього середовища. Цьому питанню присвячене знаковий текст – есе Т. Мей 2007 р. (Theresa May) «Greening the Theater. Taking Ecocriticism from Page to Stage» («Озеленення театру. Перенесення екокритики зі сторінки на сцену»).

Цей перехід, описаний Я. Маршаллом, ознаменував початок «третьої» хвилі екокритицизму. С. Словік, теоретик екокритицизму, один із керівників літературно-екологічної програми в університеті Невади (США), називає третю хвилю «літературним вираженням екологічного досвіду, що настільки ж

різноманітний, як і будь-яке інше письмо» [281, с. 4]. Автор вказує, що в попередні періоди спільнота екокритиків була відносно однорідною, стриманою надто вузькою конструкцією розуміння природи і людського суспільства, поділеного аж занадто вузькими конструктами «білий» – «не-білий» як основними маркерами етнічної приналежності. І саме це питання формує третю хвилю екокритики, яка визнає етнічні та національні особливості, але постає над ними, досліджуючи всі аспекти людського досвіду з точки зору взаємодії з навколишнім середовищем.

За тридцять років екокритики як окремої дисципліни стався якісний перехід від екокритики першої хвилі, що характеризувалася екофетишизмом, романтизмом, дискурсивним фемінізмом (ідея про особливі зв'язки жінки з природою), до екокосмополітизму, екокультурних студій, екофемінізму, «зелених» гендерних теорій тощо.

Ще в 1995 р. з'явилися нові тенденції в англофонному екокритицизмі: дослідники більше не фокусуються на нонфікшн, вивчаючи все нові жанри, – предметом уваги стають так звані «зелені культурні студії» і мистецька презентація стану навколишнього середовища і взаємодії різних культурних груп у всьому світі (японське природниче письмо, мексикансько-американське письмо про природу і т. ін.).

До відомих досліджень попередньої фази належать: збірка Л. Коупа (L. Coop) «The Green Studies Reader» (Читанка зелених студій), 2000; «Beyond Nature Writing. Expanding the Boundaries of Ecocriticism» (Поза природничим письмом. Розширення кордонів екокритицизму), 2001 К. Армбрустер та К. Валейс (K. Armbruster and K. Wallace); «The Environmental Justice Reader» (Читанка природничої справедливості), 2002 Дж. Адамсон, М.М. Еванс, Р. Стейн (Joni Adamson, Mei Mei Evans, Rachel Stein).

Можна твердити, що третя хвиля екокритики принесла такі неологізми, як «екокосмополітизм», «коріння космополітизму», «глобальна душа», «транслокальність» [281, с. 6]. І хоча між екокритиками цього періоду тривають

суперечки про значення «місця» в літературних творах, проте необхідно об'єднувати локальні і глобальні аспекти досвіду [281, с. 8].

С. Словік (S. Slovic) вважає, що наприкінці 2012 р. почалася нова хвиля екокритицизму – планетарна. Йдеться про поширення студій і курсів із наголосом на фундаментальному матеріалізмі (фізичність, логічність) питань довкілля, місць, процесів, сил і досвідів. Об'єднання аналізу кліматичних змін із дослідженням конструкцій екопоетичної мови, прагматизм в екокритичних практиках, що зростає – це реалії нової хвилі [280, с. 619]. На передній план виходить прикладний екокритицизм, застосований на базових людських поведінкових звичках, життєвому виборі. З'являється цілий кластер дослідників проблеми забруднення океану. І що важливо, четверта хвиля екокритицизму вже не є винятково північноамериканським феноменом.

Хвилі (етапи) екокритики відтворюють також закономірності її поширення. Перша і друга хвилі екокритицизму в світі були винятково англофонними, стосувалися аналізу американського та британського літературного доробку (перша хвиля – сучасні тодішнім реаліям твори, які не належать до художньої літератури; друга – включала американську та британську класику, розширюючи межі вже й на художню літературу). Лише в третій хвилі екокритицизму почали з'являтися перші іншомовні представники, проте повноцінно вони зазвучали в екокритичній науці лише з початком четвертої хвилі екокритики. Четверту хвилю екокритицизму можна вважати всесвітньою, міжнародною.

Треба назвати таких східно-азійських дослідників: Su-Hsin Huang, Masami Yuki, Hong Cheng, Won-Chung Kim, Ning Wang та ін. Вони роблять свій внесок у розвиток матеріального екокритицизму: мова йде про їхні звернення до проблем автентичності, локальності, токсичності, етики на прикладах східно-азійської літератури. Окрім того, під час четвертого етапу з'являються екокритичні дослідження в країнах усього світу (зокрема і в Україні).

Нін Ван (Ning Wang) у статті «Глобальне в локальному. Екокритика в Китаї» (2014) так пояснює причини популярності екокритики в Китаї: «Люди ставлять питання, чи залишиться синє небо і чисте повітря в Пекіні після завершення

конференції АРЕК, заради якої на кілька днів у Пекіні зупинилися всі заводи і фабрики. Це цікавить не лише науковців, дослідників, чий інтерес дотичний до екологічних питань, а й звичайних, пересічних громадян країни» [282, с. 739–748]. Китайська дослідниця стверджує, що успішне представлення екокритичної теорії в Китаї обумовлене тим, що величезні екокритичні ресурси приховані в класичній китайській філософії – даосизмі і конфуціанстві, де пропагувалося єднання людини та природи. Такі доктрини маргіналізувалися в ХІХ ст. із приходом західного модерну.

Четверта хвиля екокритики може бути коротко схарактеризована такою тезою: «місце у Всесвіті сягає корінням у реальність»; це визначення відчуття фундаментального матеріалізму, бажання об'єднувати ідеї з фізичністю, їхнім матеріальним вираженням. Яскравим вираженням цього етапу є досвід Ч. Бергмана – його подорож зі студентами до Антарктики, наслідком чого стала книга науково-популярних розповідей «Кожен пінгвін у світі. Квест побачити їх всіх» («Every Penguin in the World: A Quest to See Them All»), 2020, ілюстрована світлинами автора.

В Україні розвиток екокритики активізувався у зв'язку з виданням 2008р. у видавництві «Смолоскип» підручника П. Баррі «Вступ до теорії: літературознавство та культурологія» (1995) у перекладі О. Погиначко. У вітчизняному літературознавстві в руслі екокритики створено низку досліджень:

Після 2008 р. термін «екокритика» посів важливе місце у вітчизняній літературній критиці. З'являються роботи І. Сухенко («Екокритичні орієнтири на сучасному етапі літературознавчих досліджень: проблема визначення», 2011) [222], М. Ткачука («Людина і природа в українській літературі крізь призму екокритики», 2011) [235], А. Олешко («Екокритицизм як напрямок літературних досліджень», 2016) [182], Л. Статкевич («Теоретико-методологічні форманти сучасної екокритики», 2017) [220]; також опубліковано статтю Л. Горболіс («Екокритичні виміри української літератури: доцільність і прийнятність застосування (на прикладі “Лісової пісні” Лесі Українки)», 2011) [37], в якій апробовано застосування інструментів екокритики для аналізу твору. У 2017р. у

Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна проведено III Міжнародну наукову конференцію «Художні феномени в історії світової літератури: перехід мови в письменництво («Екоцентризм: культура і природа»)), за результатами якої видано збірник тез [252].

1.2. Література для дітей: від теми природи до екологічних аспектів

Тема взаємодії людини і природи – одна з провідних тем літератури для дітей. Сучасний етап характеризується активізацією дискурсу дитинства як періоду пізнання себе та світу, де активно заявляють про себе проблеми дорослих. Екологічна проблема (гармонійне співіснування людини та природи, збереження природи для нащадків, хижацьке природокористування) в таких творах промовляє малим читачам зрозумілими образами та ідеями. Вимогою часу є те, що в текстах, орієнтованих для наймолодших читачів, осмислюються проблеми формування екологічної свідомості, адже в дитячому віці художня форма, образність є запорукою органічного сприйняття ідеї.

В. Кизилова наголошує, що «тема природи в українській літературній казці має свою історію. Її витoki сягають фольклорного епосу, а також літературних казок І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського. Часто казки, в яких художньо зображуються тварини, рослини, комахи, птахи, називають анімалістичними (від лат. *animal* – жива істота). Діалог автора й читача щодо природних явищ в авторській казці взаємозалежний особливим типом естетичних суб'єкт-об'єктних відносин, своєрідністю авторського образного мислення, що реалізується набором формозмістових категорій, надиктованих тим чи тим функціонально-тематичним різновидом жанру» [89, с. 102].

У ХХ ст. тема природи в літературі для дітей охоплювала широку проблематику – від міфологічних аспектів до морально-етичних і соціальних. Такі закономірності підтверджує творчість Олени Пчілки, О. Іваненко, В. Нестайка, В. Близнаця та інших.

У багатоаспектній проблематиці творів Олени Пчілки для дітей екологічні мотиви є складником морально-етичного та патріотичного розвитку дітей. Дитячі образи Олени Пчілки, переживаючи очищення душі, постають свідомими носіями ідеї любові до всього живого. В такий спосіб письменниця показує, на якому ґрунті формується любов до рідного краю. Взагалі твори для дітей та юнацтва – чи не половина всього творчого доробку Олени Пчілки, як зауважила Л. Мірошніченко [199, с. 5]. А це вірші, переклади й переспіви, поеми, казки, оповідання, байки, п'єси. «Чимало цих творів письменниця надрукувала у заснованому нею журналі “Молода Україна” – першому в Наддніпрянській Україні дитячому часописі, – який почала видавати 1908 року як додаток до журналу “Рідний край”» [199, с. 5]. Її творча спадщина стала ґрунтом для розвитку літератури для дітей.

Першою спробою Олени Пчілки на цій ниві стала збірка перекладів «Українським дітям» (Київ, 1882). Згодом вона видає книгу різножанрових творів «Зелений гай» (Гадяч, 1914; 2-е вид. Катеринослав, 1917). У 1918 р. вийшли друком п'єси «Весняний ранок Тарасовий» і «Казка Зеленого Гаю», у 1919 р. написана дитяча опера «Дві чарівниці» та вийшли друком збірка оповідань і віршів для дітей «Книжка-Різдвянка» та «Дві п'єски для дитячого театру».

Для письменниці екологічне виховання було складником патріотичного почуття, адже любов до рідної природи формує любов до рідного краю. Її твори заклали підвалини того, що сьогодні ми називаємо свідомим сприйняттям навколишнього середовища, соціальною відповідальністю у ставленні до довкілля. З цією метою Олена Пчілка використовує багатий арсенал міфології та фольклору, засіб олюднення природи, поетизацію середовища, в якому живуть сільські діти. У її записах дитячого фольклору постає цілісний органічний світ природи і людини, який покликаний сформувавши в малих слухачів бачення себе як невід'ємної частини Всесвіту, де сплелися диво й реальність, а також думку про необхідність збереження цієї гармонійності, шанобливого ставлення до природи як свого дому. Із природою пов'язаний не лише річний цикл українця, його погодні передбачення й заготівля врожаю, це безпосередній театр, у якому

відбувається все життя. У дитячих іграх, хороводах, забавах і квачах часто діють персоніфіковані образи тварин чи рослин, тому в реальному житті діти вже не будуть ставитися до них як до іграшок, чогось вторинного й тимчасового.

У душі української дитини Олена Пчілка формує любов і повагу до природи. В авторському відступі сюжетної поезії «Зайчатко й хлоп'ятко» проступає думка про формування співчуття до живого світу тварин:

Бідні сіренькі зайчата!
Небезпечно їм гуляти!
Хто що хоче з ними робить:
Б'є з рушниці, псами гонить,
А до того ще й глузує,
Бо ніхто не зна, не чує,
Як ті зайчики вмирають,
Скільки мук вони приймають!.. [198, с. 24].

Згодом і ліричний герой цього твору замислиться:

“Що, як був би я – зайчатко?
Чи то й я б так всіх лякався,
Доки в руки не попався?
Та й з мене б так глузували?
Вбили б, шкурку теж зідрали?..
Як тужила б моя мати!” [198, с. 24].

Виховуючи в малих читачів емпатію, Олена Пчілка прагне сформувати розуміння того, що найвища цінність – життя і все на землі взаємопов'язане.

Метаморфоза, яка відбувається у світогляді Івася (оповідання «Сосонка»), – не тільки у сприйнятті соціального світу, а й природного. Так, образ сосонки виконує роль своєрідного віддзеркалення долі відкинутого хлопця, це особливий наскрізний психологічний паралелізм. Деревце набуває символічного значення. Сосонка пройшла шлях від дерева, гордого своєю вічною вродою, до неусвідомленої ролі тимчасової забавки (лише снігирчик розумів, що воля важливіша від прикрас), а згодом – до відкинутої усіма; її існування могло

закінчитися порадою Івася порубати на дрова, але батько залишить сухе й пожовкле деревце показувати людям дорогу. Тепер сосонка важлива не зовнішньою красою, а призначенням, вона навіть урятує хлопчику життя.

Івась теж пройде шлях від прагнення заробити на службі в панів до усвідомлення втрати ідентичності і індивідуальної (прислуга, став «за попихача в усіх» [198, с. 89]; художня деталь «вузька та тісна одежина» увиразнює психологічне відчуття втрати волі), і національної (Ванька). Єдиний вихід – втеча, повернення на волю, до рідного дому, а випробування на цьому шляху тільки увиразнить вартість здобутого.

Текст формує в малих читачів не тільки співчуття до долі головного героя, а й здатність співпереживати всьому живому, що зазнає кривди.

А на неслухняних дітей, які природу не шанують, гнізда деруть, як Микита у дійстві на одну відслону (за авторським жанровим визначенням) «Сон-мрія, або Казка зеленого гаю», Лісовик наскочить: «Розгнівався і сказав: “За те, що ти моїх пташок нищиш, будеш ти сам стрибати пташкою цілий рік”. Та й перевернув Микиту на шпака!» [199, с. 97]. Розповіддю, що переповідається між дітьми, одним епізодом письменниця вчить дітей не руйнувати гнізд птахів.

«Олена Пчілка була переконана, що українська мова, стихія народної творчості та рідна природа – необхідне і незамінне для дитини середовище» [199, с. 11], – наголошує Л. Мірошніченко. «Її діти... вросли в мову простих людей, у народні пісні, перекази, легенди, танці, звичаї; у таємничі образи народної міфології, вбираючи все це вкупі з красою природи» [199, с. 11]. «Народна творчість і міфологія панують у низці дитячих п'єс Олени Пчілки» [199, с. 12], – спостерегла дослідниця, зауваживши походження Русалки Лісової («Сон-мрія, або Казка зеленого гаю») із розповідей матері малим Косачам (як у свій час писала Леся Українка в листі до О. П. Косач, пригадуючи її розповіді як джерело образів «Лісової пісні») [199, с. 11–12].

П. Одарченко в аналізі твору «Сон-мрія, або Казка зеленого гаю» акцентує на тому, що «п'єса написана живо. Фантастичний казковий елемент надає їй своєрідного чару» [149, с. 247]. У тексті діти Варка та Пилипко, які виростили на

таємничих волинських легендах, – біженці в часі Першої світової війни. Вони марно ходять полтавським лісом у пошуках грибів. Діти загубилися, але зустрічають полтавську дівчинку Катрю. Це експозиція п'єси (зустріч дітей із різних регіонів посеред полтавського лісу). Катря зачудовано слухає волинську легенду (зав'язку усіх подій), і засинає поруч із новими знайомими. Слушним є спостереження П. Одарченка, що «сон становить важливий композиційний і сюжетний мотив п'єси. На сцені з'являється Русалка, персоніфіковані Соловейки, Гороб'ята, Перепелята, Одудець, Хохітва» [149, с. 247]. Важливим є сон і в реалізації виховного мотиву, адже у сні ці діти, по-справжньому добрі одне до одного і до природи, отримують свої подарунки.

Малий Пилипко переповідає легенду про Лісовика, Русалку Лісову, Русалку Польову, про те, як вони можуть покарати за недостатньо шанобливе ставлення до природи. Тут легенда й оживає. На сцені розвиваються події, в яких природа олюднюється. Так, весела Русалка Лісова лагідно ставиться до дітей: «Дрімать дівчатка! Нехай!..» [199, с. 100]. А наприкінці тексту вона турбуючись каже: «...тільки треба сих дівчаток побудити, щоб їх ніяких часом звір не злякав (*підходить з-за плечей до Катрі*). Отсій дам намисто, що я найшла на стежині, за те, що вона добра і милосердна: порятувала хлопчика й підживила його з сестричкою (*кладе Катрі в кишеню намисто, потім торкає своєю зеленою гіллячкою обох дівчат*). Вставайте! Вставайте! Прокидайтесь (*виходить ліворуч з Польовою Русалочкою, оглядаючись і усміхаючися*). Бувайте здорові!» [199, с. 106–107].

Русалка Лісова просить у татка Лісовика відпустити погуляти солов'я, перепела, горобчика, зозульку, одудця, хохітву і навіть капосну ворону. І зозулька стане дівчинкою, а соловейки, горобчики, перепелятка – хлопчиками. Всі вони вдячні Русалці Лісовій. У словах Соловейка звучить також привітання «з гожею весною, з зеленим маєм» [199, с. 101], що дає змогу зробити припущення, що час подієвості пов'язаний із сакральним виміром русального тижня. Одудець і хлопчиком нагадуватиме своє походження, бо «чубок і тепер високо стримить!» [199, с. 103].

Кульмінацією у міфологічній лінії тексту є максимальне вираження добра: Лісовик заради дочки відпустив ворону, яка нищила пташенят. Правда, цей епізод теж має дидактичне пояснення: Хохітка хоче розказати бувальщину з життя Ворони при ній, «щоб їй соромніш було» [199, с. 104]. Розповідь про цю пригоду можна розцінювати як текст у тексті, фабула якої співзвучна фабулі криловської байки «Ворона і Лисиця». Тому, відпускаючи Ворону погуляти, Русалка висловить повчання, які адресовані також і малим читачам / глядачам: «не треба так пишатися перед иншим товариством», «не треба й облесливих речей слухати, не треба їм вірити та величатися ними» [199, с. 105].

А в розмові з Польовою Русалочкою Лісова Русалка каже про цих пташок, що вони були перетворені з дітей. Варка ж напередодні розповідала про те, що «Лісова Русалка може й людину повернуть у пташку або й пташку людиною зробити» або ж «попросить свого батька, Лісовика, – він так і починить» [199, с. 96]. Тобто точно ми не будемо знати про їхнє походження, очевидно, письменниця в такий спосіб прагне навчити дітей завжди пам'ятати, що природа – жива. Розказані історії Микити чи дядька Свирида, який «два роки вовком бігав», бо його «Лісовик перевернув» [199, с. 98], мають слугувати застереженням від аморальних вчинків. Такими переходами від реальності до міфу й навпаки Олена Пчілка залишає багато місця для роздумів. Окрім того, «фантастичний казковий елемент», як зауважував П. Одарченко, надає тексту «казкового чару» [149, с. 247].

У розв'язці Лісова Русалка зустрічає свою подружку, Польову Русалочку, а також встигає наділити дівчаток подарунками і йде собі; а діти зустрічають тих, хто допоможе їм повернутися додому.

Мова п'єси проста, зрозуміла дітям, у ній немає премудрих повчань. І водночас ця мова вишукана, діти емоційно розповідають про пригоди шибеника Микити («...так Микита й був цілий рік шпаком, аж поки йому строк вийшов... А один мисливець і каже: “І чого сей шпачок усе заглядає до нас? Ще в кашу впаде! Ось я його зараз устрелю!” Та й простяг руку до рушниці, хотів стріляти» [199, с. 97]), нехитро дякують за допомогу («Спасибі! Я й сам хотів сказати, тільки

забувся» [199, с. 95]), висловлюють щирю турботу, хвилювання про інших («Ой, моя доленько!» [199, с. 107]). Діалоги у п'єсі – один із важливих засобів образотворення, зокрема Пилипка, Варки та Катрі; діти люблять рідну землю, з повагою ставляться до природи, ці герої симпатичні читачеві, вони чемно спілкуються, не шумлять, згадують рідну домівку («Та й тут їх (ягід) і нема стільки, як у нас – у нашій стороні і суниці, і черниці...» [199, с. 92]).

У невеликому за обсягом тексті Олена Пчілка настійно провадить думку про повагу до природи, застерігаючи від необдуманих вчинків, які б могли зашкодити живому світу, й заохочуючи до добрих дій. Треба зауважити, що роль автора не лише в написанні твору та дидактичному викладі засад взірцевої поведінки, а й у тому, щоб вміти так висловити повчальність, аби це не було прямолінійно, щоб читач / глядач сприйняв її органічно. Тому глибокий сенс, закладений у реготанні Хохітви, в солодкому щебетанні солов'я, в загрозливому шерехтінні дерев, у вчинках похмурої, злої ворони, осягається природно.

Важливим є також пізнавальний аспект п'єси. У звичайній дитячій розмові Олена Пчілка знайомить із різноманітністю природи рідного краю, називаючи рослини і птахів лісу; малі читачі чи глядачі це запам'ятовують, зацікавлюючись тим, що їх оточує.

П'єса Олени Пчілки «Сон-мрія, або Казка зеленою гаю» є невеликим твором, розрахованим на постановку дітьми. Л. Мірошніченко зацентувала на тому, що «письменниця використовує топоніми, пов'язані з дорогими її серцю реальними місцевостями України: власне, з тією стороною, де й народжувався дитячий твір, а згодом і ставився на сцені. І головне – авторка вводить дітей-акторів за відомими їм місцевими назвами чи іменами й прізвищами людей у рідне просторове середовище. До сприйняття дитиною такого тексту, знала вона, додавалося те особливе, дуже сильне в дитинстві відчуття причетності» [199, с. 113]. Примітно, що Олена Пчілка супроводила текст п'єси «Деякими вказівками для тих, що ставитимуть дійство».

Слушними є висновки П. Одарченка про твори Олени Пчілки для дітей: «Багато з цих творів цінні тим, що вони яскраво показують звичаї, побут, повір'я, пісні українського народу.

Дитячі вірші, оповідання й п'єси Олени Пчілки цінні й своєю чудовою мовою, і цікаві змістом, і мистецькою формою та легким віршем. Олена Пчілка була не тільки видатною письменницею, але й дуже добрим педагогом. Вона знала психологію дитини, її духовний світ. І це глибоке розуміння дитячої душі, дитячих інтересів великою мірою позначилося на дитячих творах Олени Пчілки і сприяло піднесенню їх літературної та виховної вартості» [149, с. 248].

Природознавчі казки О. Іваненко «здебільшого [...] побудовані за сюжетно-композиційними канонами анімалістичних оповідань й відзначаються посиленою динамікою, введенням елемента інтриги, трансформацією сюжетних колізій, мовностилістичним орнаментуванням. Казковий же ефект досягається завдяки персоніфікації природи. Наділяючи персонажів флори й фауни здатністю розмовляти думати, письменниця намагалася пояснити маленьким читачам часто незрозумілі їм речі, прищепити певні моральні якості» [89, с. 102–103].

Важливо також розуміти, що казки О. Іваненко не є позачасовими. Часто в них з'являються чіткі ознаки часу: електрика в казці про «Зелену ялинку та золоту мандаринку»; щеплення дерев у цій же казці, а також у «Кисличці»; штучні річки та розведення в них риби в «Казці про золоту рибку»; літак, із яким зіткнувся герой повісті-казки «Куди літав журавлик» тощо.

Педагогічну важливість циклу природознавчих казок «Лісові казки» обґрунтовує Т. Юркова: «У “Лісових казках” письменниця повідомляє певні відомості про навколишній світ, відтворює поетичний образ природи, спонукає до спостереження, розкриває справжні дива, що творяться навколо. Обговорення текстів казок, доповнення учнями відомостей про життя деяких лісових тварин знаннями, які вони отримали при вивченні природознавства в ході самостійного читання має велике значення для поповнення екологічних знань школярів, сприяє пізнанню закономірностей розвитку природи, стимулює їх до самостійних спостережень за її подіями і фактами» [267, с. 159]. У простій і доступній формі

письменниця пояснює читачеві різноманітні явища природи, зміну пір року, характеризує спосіб життя і живлення різноманітних тварин, морфологічні особливості різних рослин.

Казкова проза О. Іваненко жанрово відрізняється від інших представників малої прози початку та середини ХХ ст. У її казках практично відсутній виражений антагоніст і чарівна сила, що притаманне жанру казок, немає містичного складника, натомість герої досягають мети і злагоди з довкіллям власною працею, пересилуючи себе, долаючи перешкоди, заохочуючи й читача до сміливості та роботи. Природознавчі казки О. Іваненко ґрунтуються на наукових даних, письменниця послуговується актуальними ботанічними, зоологічними, географічними відомостями.

Окрім того, треба нагадати, що «аніمالістична казка т.зв. радянського періоду часто захоплювалася пропедевтично-дидактичною функцією. Показовими в цьому плані є “Лісові казки”» [89, с. 102]. Дійсно, практично кожна казка підкреслена повчальним висновком, персонажі в них акцентовано позитивні, сповнені життєвої мудрості.

Дидактичний ефект досягається завдяки перенесенню позитивної чи негативної поведінки тварин і рослин, героїв казок у площину людських стосунків. Такі повчання трапляються у багатьох казках. У казці «Чорноморденький» мудра зайчиха, врятувавши неслухняного підопічного, каже: «Бачиш, до чого доводить неслухняність та легковажність! Тепер ховайся під дубом, аж поки випаде сніг» [73, с. 38]. А у творі «Дубок» старий дуб заперечує хвалькуватому вітру: «Не хвалися, дядьку, не хвалися. На кожного хвалька знайдеться розумна рука» [73, с. 110]. Наполохана бджола із казки «Про бджілку Медунку», сівши на бороду дідові-пасічнику, теж вислухала повчальну промову: «Розумні мої помічнички! Знають уже. які лишить їм дід квіти, такі й треба шукати. За це вам дід нові вулики зробить для нових роїв. І люди подякують, що конюшини більше вродить, а дітки медом поласують. Як у дружбі жити, так солодко їсти й пити!» [73, с. 145]. Старші за віком герої чи люди поважного віку відіграють у цих повчаннях значну роль. Дідусь рятує кисличку в казці

«Кисличка», дід-пасічник уміло показує бджолам, які квіти збирати, дід Журавлика повчає молодь і веде свою сім'ю в далеку подорож.

Певну розважливість проявляють також однолітки героїв. У казці «Що трапилося в саду» старший брат відповідає на репліку сестри про те, що синички врятували яблуню: «– А коли б не ви, загинули б узимку синички. От як треба дружити: друзів берегти, а їхніх ворогів бити! – сказав старший брат. – За це яблунька подарує вам яблучка» [73, с. 130]. А в казці «Куди журавлик літав» журавочка, донька подруги мами журавлика, на пропозицію разом будувати гніздо відповідає: «Тільки в тому разі, якщо під час перельоту ти доведеш, що ти справді дорослий і розумний. Адже ти так бешкетував усю подорож» [73, с. 199]. Для сучасної дитини такий виховний аспект може дещо знижувати мотивацію до читання, проте такі моменти трапляються у творі нечасто і займають незначний обсяг.

В. Кизилова наголошує також на важливості моральних та соціальних проблем, осмислених у творах О. Іваненко. «Незважаючи на задекларовану в назві збірки тему, «Лісові казки» органічно розкривають важливі моральні проблеми, що порушуються практично в кожному творі. Спілкування автора з читачами при цьому відзначається максимальною щирістю» [89, с. 103]. Так, у «Казці про маленького Піка» мама чижиха намагалася вселити надію своїм пташенят: «З сусідніх гнізд лунав веселий щебет малят, співи батьків, а її діти сиділи мовчки, і це краяло маленьке пташине серце. Тоді чижиха сідала на краєчок гнізда, і, хоч їй було дуже сумно, вона теж намагалася весело співати і в своїх пісеньках завжди розповідала дітям, що тато літає десь за гаєм. Діти цьому вірили, особливо маленький чижик Пік, бо їм, як і всім дітям, хотілося жити весело та безжурно і знати, що все-таки десь літає їхній тато, як і у всіх пташенят» [73, с. 19–20]. Принагідно зауважимо, що тема сирітства, сирітського будинку постає в казці «Про зелену ялинку та золоту мандаринку». О. Іваненко, треба пригадати з біографії, присвятила багато часу праці в сирітських будинках та інтернатах. Унікаючи опису випробувань у житті сиріт, письменниця зосередилась на таких

важливих для дітей речах, як свято (Новий рік), коли трапляються нехай невеликі, але дива (діти з Грузії надіслали дітям-сиротам в Україну подарунок на свято).

Щаслива розв'язка – обов'язковий складник сюжету в казках О. Іваненко. Друзі зустрічаються після розлуки, спільною працею і зусиллями подолано якусь перешкоду, після зими приходить весна, все оживає і герої радіють, нагороджені врешті за довгі страждання, як у казці «Синичка»: «І тоді заспівали всі весняну радісну пісню. Ліс увесь шумів і струмки гомоніли. І хоч найкраще співав соловей, але в радісному лісовому хорі чути було і ніжний спів маленької синички» [73, с. 76].

Пізнавальний аспект казок О. Іваненко – на передньому плані, зокрема, з природничої сфери діти дізнаються про екологічні взаємодії, видову різноманітність флори та фауни України й інших країн, специфіку географії рідного краю та світу. У казці «Куди літав журавлик», наприклад, – про таких тварин Африки, як гепарди, леви, гієни, марабу, страуси, слони та ін. Ясна річ, інформативність художнього тексту поступається навчальній чи науково-популярній літературі в дитячому читанні, але завдячуючи образності, елементам пригоди сприйняття таких відомостей відбувається зі захопленням та естетичною насолодою.

Наближає до дитячого сприйняття, формує довіру й такий прийом, як розмова з читачем. Досвід Г. Х. Андерсена, який подекуди звертався до дітей на початку своїх казкових історій («Соловей», «Ромашка», «Що не зробить старий – все гаразд»), промовляє в казці О. Іваненко «Кисличка»: «Знаєте, дітки, що? Ви ніколи не плачете! А то раз одна дівчинка гуляла в лісі, посварилась і гірко заплакала. Сльози кап-кап на землю, та на насіннячко, що там лежало, та такі гіркі сльози! От і виросла з того насіннячка гірка та терпка кисличка» [73, с. 7]. У такий спосіб письменниця залучає читача до події, описаних у казці.

Трапляється, що у відтворенні певного явища О. Іваненко задіює органи чуття дитини, звертаючись до її досвіду: «Тук-тук!.. – тихенько застукотіло на горішній вітці. Так тихо, як у тебе іноді у вушку задзвенить, – навіть ніхто, крім тебе, і не почує» [73, с. 39] (казка «Цвітарінь»). Коли ж треба заінтригувати

читача, письменниця формулює проблемне питання: «А ви знаєте, чому пташки ввечері здіймали такий галас, у лісі?» [73, с. 40]. У творі, звичайно, буде відповідь, яка дасть можливість дізнатися, що це спосіб проявити стурбованість, хвилювання, шукати когось.

Деякі казки О. Іваненко починаються з інтригуючої таємниці, яку вона, доросла, готова розділити з читачами-дітьми: «Ви вмієте тримати секрети? Я розкажу вам зараз одну таємницю. Тільки ви мене не видавайте, добре?» [73, с. 102]. Постійно, ніби розмовляючи з читачем, письменниця пробуджує інтерес до природознавчих досліджень, пошуків взаємопов'язаності та взаємодії, до явищ природи. Вона мотивує дитину бути допитливою, уважною до довкілля, ставити запитання і знаходити на них відповіді. Хоч авторка виступає в своїх казках «дорослим» оповідачем, готовим ділитися своїми знаннями, проте її досвід не є нав'язливим чи зверхнім.

Пізнавальний аспект полягає також в увазі письменниці до зміни пір року. У помірному кліматичному поясі України життєвий цикл лісових мешканців залежать від погодно-кліматичних умов, стану довкілля. І оскільки в казках немає виражених антагоністів, умовно негативним героєм виступає вітер: сухий, посушливий, як в казці «Дубок», який «полетів собі гуляти по степах, де справді трава не переносила його гарячого подиху, хилилася перед ним і в'яла зовсім» [73, с. 110], чи «сердитий, холодний» [73, с. 94] на службі в зими. Треба зауважити, що вітер не є суто негативним персонажем. Так, у казці «Що трапилося в саду» вітер намагається врятувати яблуню від нашествия гусені, полетівши до мудрого дятла шукати допомоги: «– Не заважай, не заважай! – сказав він вітрові на його мову. – Ти завжди шумиш, репетуєш, а в мене он діла невпрогорт! Бачиш, як короїди кору точать!

– Але ж яблунька там молода така і синички теж молоді, перше літо живуть, нічого не знають, – хвилювався вітер, – А метелики літають, і всі думають, що коли вони красиві, так від них і лиха бути не може» [73, с. 120]. Чи в казці «Кисличка» саме вітер полетів шукати допомоги в діда, що жив у блакитній хатці: «– Ні, ні, діду! – раптом налетів вітер. – Не все спокійно, не всі щасливі.

І вітер розповів, як виросла в лісі кисличка, як прилетіла пташка і наговорила про якісь там яблучка і як тепер через ті яблучка кисличка плаче. Замислився добрий дідусь. Не любив він, щоб у його лісі хтось плакав.

– Добре, – сказав він, – я щось надумаю» [73, с. 11]. У такий спосіб письменниця дає зрозуміти читачеві, що у природі все взаємопов'язане і насправді немає в ній справжнього лиходія, а без вітру в навколишньому середовищі не відбуватимуться життєво важливі процеси.

Позитивним персонажем постає вітер також у казці «Про бджілку Медунку»: «– Помагайте! Помагайте мені! Я один не управлюсь! – завіяв вітерець.

– А що ви робите? – спитала чемно Медунка.

– Я переносу пилок з квітки на квітку...» [73, с. 144]. Справді, вітер відіграє значну роль в питанні запилення рослин.

Негативно маркованим персонажем переважно постає зима як період, коли лісовим мешканцям треба витримати складні випробування. Розказуючи хлопчику про свої поневіряння, бурулька скаржиться: «і заворожила мене люта зима» [73, с. 94]. Чи у «Казці про маленького Піка» зміна пір року зображена драматичним реченням: «Сунула холодна біла зима» [73, с. 23].

Проте і в зими є свої позитивні сторони. Коли мандаринка розповідає, що дозріла у Грузії, де в долині дуже тепло і вона ніколи не бачила зими, всі дивуються. «– А як же сніг? Невже у вас не буває снігу? – спитав зайчик. – А як же діти гуляють у сніжки і ліплять сніговиків?» [73, с. 105]. Натомість там сніг – це якась недосяжна радість. «– Сніг у нас лежить на високих горах, – продовжувала мандаринка. – Я росла з моїми родичами в долині, але бачила на верхів'ях гір снігові поляни. Це дуже красиво. Гори ще стоять зелені, а на шпильях лежить сніг, і внизу так тепло, що в морі купаються діти і загоряють на сонці» [73, с. 105–106].

Нейтрально зображує авторка осінь, але водночас дає зрозуміти, що попереду важкі часи – довга й небезпечна зима: «Що хорошого, коли з дерев падає листя і шарудить не тільки від кроків якогось звіра, а навіть від легенького

руху повітря, коли пташка пролетить! А як вітер дужчає, то й шарудіння дужчає. Тоді здається зайчикові – женеться за ним не один, а аж десять голодних вовків» [73, с. 34]. Письменниця пояснює читачеві, що тваринам доводиться виживати і шукати собі поживи, а це завжди ризиковано, бо навколо хижаки, готові з'їсти необережного зайця чи мишу, що наївно шукають собі харчі ближче до людських осель: «Але й там була осінь. Люди збирали моркву, капусту і кудись звозили.

– Яке нахабство! – не міг заспокоїтися зайчик – А що ж я їстиму взимку?

Він був ще молодим, цей зайчик народився тільки по весні і не знав, що взимку взагалі всім звірам, не тільки зайцям, доведеться важко» [73, с. 35].

У «Казці про маленького Піка» О. Іваненко відтворює, як восени передчувалося наближення випробувань: «Так, треба було триматися, бо найважче було попереду. Спочатку пожовкло листя, потім почало падати на землю, багато пташок відлітало в теплі краї» [73, с. 21].

Образ весни О. Іваненко створила винятково в оптимістичному плані. У природі з її приходом оживає світ, народжується нова надія на життя, на радість. О. Іваненко оспівує ранню весну в персоніфікованому образі струмка, який «хотів подалі втекти від снігу і побіг швидко-швидко. А тому що він не знав ще дороги, бо це ж був перший весняний струмок, він і плував то праворуч, то ліворуч.

По дорозі праворуч почув його і виткнувся зелений гострячок якоїсь рослини – два листки разом. Сонце припікало, і струмок бавився і сміявся, пробиваючи собі дорогу. Два листки розкрилися, як повіки вранці, і звідти визирнула блакитна квітка:

– Так це справді починається весна?» [73, с. 45].

Втомлена синичка щодуху бореться із безнадійними снігами, холодом зими і співає свою веселу пісеньку: «Ну, звичайно, після такої пісеньки сонечко вже не могло захватись, і навіть коли вже брів у ліс вечір, воно трохи затрималося, тому й день став трошки довший» [73, с. 74]. Із настанням весни змінюється природа: «І сонечко сяяло, і струмки дзюрчали, і навіть вітри од рук відбивалися – не хотіли вже сердито дути, а почали грати з деревами та струмками і самі стали теплі та лагідні. Махнула зима рукою, зарипіла вночі востаннє та й подалася на північ. І

вже всі знали, що скоро наблизиться весна, і поспішали швидше прибратись. Струмки вмивали землю, вона вкривалася зеленою травицею, зацвітали перші квіти, набухали бруньки на деревах, летіли додому пташки» [73, с. 75].

Зі зміною пір року пов'язаний мотив міграції птахів, осмислений у кількох творах письменниці. Презентуючи цей вид еволюційного пристосування живих організмів до зміни погодних умов, О. Іваненко дуже співчутливо ставиться до героїв таких подорожей. У розповідях домінує тема небезпеки. Так, у казці «Кисличка» старий перелітний птах, друг дідуся з блакитної хатинки, виконуючи прохання, ніс гілочки для щеплення кислички із далеких країв. Та принесли ті гілочки його онуки: «– Він летів уже назад, – сказали птахи, – він сам хотів віддати тобі гілочки, та на морі знялася страшна буря, і він зовсім знесилився. Ми все ж таки донесли його до острова і поклали на високій скелі, де стоїть маяк. Той маяк і нам, перелітним птахам, показує шлях» [73, с. 13].

Детально описує письменниця небезпечну мандрівку журавлика в повісті-казці «Куди літав журавлик»; втрапивши в бурю на морі і відбившись від своїх, він міг загинути: «Коли знову на мить блискавка освітила всю картину жахливої бурі, журавлик побачив, що притулився до щогли якогось дивного корабля. Вітер надимав намоклі велетенські паруси, і вони здавалися то хмарами, то хвилями. Раптом бідолашного журавлика схопила чиясь рука, і більше він нічого не пам'ятав...

Коли журавлик відкрив очі, над ним схилилася людина. Він ніколи не бачив людей так близько коло себе» [73, с. 179–180].

Потерпають від тривалих перельотів і дрібні птахи. Так, у казці «Куди літав журавлик» дорогою додому птахи потрапляють у густі тумани, де нічого не видно. «– Ви додому? – почув журавлик раптом тихий голосок.

– Додому! На Дніпро! – радісно відповів журавлик. – А ви? Я не бачу вас в цьому тумані, тільки чую. Хто ви?

– Я теж лечу додому. Та, мабуть, не долетіти мені. Моя згряя вже давно перелетіла море. Я жайворонок» [73, с. 200].

Згадує письменниця також про мігруючих птахів, які не летять у далекі краї, а переміщуються до більш м'якого клімату: «– Як, ви й досі не полетіли? – дивувалася чечітка. – А в нас уже випав сніг, і я швидше подалася сюди. Тут буде не так холодно, і я перезимую у вас. Але, любі мої, збирайтеся швидше. Незабаром прилетить справжня морозиха – біла сова, а тоді вже, будьте певні, скоро випаде сніг. Мені що? Мені нічого! Ваша зима мені не страшна!» [73, с. 41].

Синичка ж залишається вдома: «– Ти замерзнеш тут, чепурушко, – казали солов'ї, які відлітали найраніше. Це були найкращі співці в лісі, і, напевно, вони так поспішали, бо боялися за свої голоси, як би не втратити їх на морозі. – Летімо швидше з нами!

– Ти вмреш з голоду, під снігом нічого не знайти, – говорили журавлі, розправляючи дужі, широкі крила. – Нам сумно, але треба летіти! – І вони жалібно закурликали» [73, с. 70].

Привертають увагу описи ботанічного світу українського лісу: «Влітку розросталися вередливі кущі терну, широка папороть» [73, с. 8]; «Навколо росли великі задумливі липи, ясени, клени» [73, с. 8]. Читач дізнається, як запилюються, утворюють плоди і розмножуються деякі рослини, наприклад, насіння кульбаби розносить вітер: «Прилітає вітер назавтра, бачить – нема кульбабки, на її стеблинці якась кулька з пушинок.

– А, так ти обдурила мене!

Залютував вітер, дмухнув і розлетілися пушинки по всій луці» [73, с. 56]. А вже з такою допомогою «навіть на сірій далекій скелі зацвіли жовті сонечка – кульбабки» [73, с. 57]. Вітер запилює також конюшину: «Я переносу пилок з квітки на квітку, і від цього виростуть нові квіти» [73, с. 144].

О. Іваненко живописно, з нотками гумору відтворює процес запилення комахами: «Джмелик так і влетів у лілову чашечку і, як чемний і вихований, спочатку обтрусив жовтий пилок, що налип на нього з першої квітки, а потім уже вистромив свій язичок і заходився коло меду» [73, с. 60].

А відтворюючи народження кислички, письменниця вдається до чарівної події. «Сльози (дівчинки. – Ю. К.) кап-кап та на землю, та на насіннячко, що там

лежало, та такі гіркі сльози. От і виросла з того насіннячка гірка та терпка кисличка.

А як туди насіннячко потрапило – ніхто не знає. Може, вітер заніс, може, пташка принесла, може, та сама дівчинка або її братик їли яблука і викинули насіння» [73, с. 7]. Як бачимо, авторка перелічує ймовірні способи поширення насіння.

О. Іваненко привідкриває також таїну моменту народження рослини з насінини. Маленький жолудь у казці «Дубок» здійснює майже катарсисний акт народження зі землі: «– Набридло! Набридло вже лежати! – закричав він. – Тісно! Темно! Повернутися ніде!

І він напружився, потягнувся і пробив голівкою горішній покрив землі» [73, с. 114].

Процес народження кульбабки з насінини письменниця описує зовсім в інших емоціях. Читач розуміє, що це проростає тендітна, невелика рослина, а не лісовий велет: «але від струмка земля стала м'якою – швидше, швидше в невідомий сонячний світ! Потяглися з зерняток тонкі зелені паростки й обережно, щоб не забруднити своїх свіжих листочків, почали витикатися з чорної землі.

Вилізла і маленька кульбабка.

Її насіння лежало глибше від інших, їй було далі йти» [73, с. 54].

Радісно згадує своє народження мандаринка з Грузії. Окрім інших природних умов, відтворено процес щеплення дерев культурними прищепами як ознаку новітнього господарювання: «– [...]. Я виросла з маленької кісточки, яка є всередині кожної мандаринки. Мандаринку з'їла дівчинка, а кісточку зберегла і висадила в горщечок. [...].

– Цей горщечок поставили в теплиці поряд з багатьма іншими, а коли виросли пагінці – усіх пересадили на широку поляну, звідки видно було з одного боку снігові гори, а з другого синє море і де нас зігрівало таке ласкаве, щедre сонце. Деревця вже мріяли, що на них виростуть солодкі золоті мандаринки. Але приходили дорослі люди, прибігали хлопчики і дівчатка в червоних галстуках, і всі казали:

– Дички! Дички! Це ще дички!..

І якось навесні прийшли дівчатка з кошиками в руках. У кошиках вони принесли багато бруньок. Це були бруньки з дорослих мандаринових дерев. Гострим ножем розрізали вони кожен стовбурець коло коріння.

– Ай! – скрикувало деревце, але йому швидко вкладали бруньку і міцно зав'язували» [73, с. 106].

Саме щепленням культурної прищепи вирішуються проблеми і яблуні-дички в казці «Кисличка». Читач співчував нещасному деревцеві, яке не зі своєї вини не могло дати добрих плодів, переживаючи власну нездатність до акту творіння, але наприкінці казки її героїня отримує бажане: «Кисличка навіть не зітхнула, і тільки гілля трохи затремтіло, коли дідусь гострим ножем розрізав стовбур кислички і вклав туди дві гілочки» [73, с. 14]. А за рік сталося те, до чого письменниця вела читацьку аудиторію протягом усієї історії: «на пишному стрункому деревці висіли золоті яблучка – безліч золотих яблук. Над ними літали бджоли, метелик, маленькі веселі пташки» [73, с. 14].

О. Іваненко детально відтворює життя птахів. Пізнавальними для дітей є розуміння того, що залежно від середовища існування разом співіснують різні види птахів. Так, на болоті живуть птахи, живлення яких пов'язане з цим місцем (журавлі, лелеки, чаплі, бекаси), і водоплавні (качки, гуси, лебеді). Відомості про морфологічні пристосування журавлів для життя на болоті авторка вкладає в репліки діда-журавля, який пояснює онукові: «нам дуже зручно, незважаючи на наш високий зріст, вибирати довгими дзьобами їжу в болоті» [73, с. 151].

Пізнавальний компонент казок О. Іваненко особливо яскраво виражається в зображенні справжніх звичок тварин у живій природі, довкіллевих харчових ланцюгів і взаємодій між видами. Детально зупиняється авторка на способі звивання гнізд іншими, дрібнішими птахами, які живуть в лісі на деревах. Так, «чижик приносив у дзьобику сухі прутики, мох, павутиння, гусінь, різний пух з рослин. Якось він навіть полетів далеко за ліс, де паслась отара, і приніс трохи овечої вовни. Чижиха дуже вправно будувала малесеньке, але міцне гніздечко, скріплюючи прутики павутинням, викладаючи його всередині пухом, вовною та

м'яким листячком, їй не потрібно було розкішного великого житла – адже вона була зовсім невеличкою пташкою, своїм гніздом вона дуже тішилася і без заздрості дивилася на різні гнізда, які будували пташки в лісі» [73, с. 16]. Це цікаві орнітологічні факти, з яких читач дізнається, що різні види птахів не лише по-різному будують гнізда, а ще й у різний спосіб захищають їх від природних ворогів. «Навпроти ялинки жила білокора красуня-берізка, і на її гілці іволга підвісила своє гніздечко – легенький кошачок.

Мабуть, вона хотіла, щоб вітер гойдав її пташенят, коли вони вилупляться. Деякі плели гнізда в траві, на самісінькій землі.

[...].

Скоро в гнізді з'явилося п'ять яєчок, біло-зеленкуватих, з брунатними цяточками і рисками, і чижиха сіла на них. Чижик не знав уже, що й робити. Він приносив дружині їсти, він співав навколо неї, щоб їй не було нудно сидіти, а коли вона на хвилинку знімалася з гнізда, бо чижик запевняв, що їй треба “освіжитися”, тоді сам він сідав швидко в гніздечко, щоб їхні яєчка не охололи» [73, с. 16].

Образ зозулі в О. Іваненко створено в дусі української фольклорної традиції. Легковажна зозуля дражнила птахів, які були зайняті важкою працею, і хвалилася, що «попідкидала свої яєчка по чужих гніздах, хай інші з ними морочаться!» [73, с. 17]. Щоправда, для досягнення дидактичного ефекту наприкінці казки, коли всі щасливо вирішують усі незгоди, «зозуля жалібно кувала: Ку-ку, / Ку-ку, / Я сама / На віку» [73, с. 25].

Тварини в казках О. Іваненко прив'язані до своїх дітей, доглядають їх і переживають, коли з ними щось стається. Читач дізнається, що великі і грізні ведмеді насправді є лагідними батьками: «Мати-ведмедиха їх (ведмежат. – Ю.К.) лизала – це було замість поцілунків, і діти горнулися до неї, під її густу, теплу шерсть» [73, с. 77]. Вона дбає про їхнє здоров'я, лікує і веде себе, як мати в людському світі, – все це робить образ ведмедихи близьким і зрозумілим дитині. Мати-ведмедиха піклується про своїх дітей: «Годі вам бешкетувати! Ходімо пообідаємо! Дивіться пильно: можете їсти корінці, пуп'янки, добре, як знайдете

жуків. Звичайно, влітку буде більше поживи. Швидко ми спустимося нижче, і ви поласуєте рибкою і медом» [73, с. 80].

Стара зайчиха вчить молодих зайців мудрості виживання: «– Ще у нас є порятунок від ворога, – продовжувала розумна зайчиха, – це наш одяг. Взимку ми станемо білими і нас не можна буде побачити на снігу» [73, с. 34]

А маленька чижиха, навіть втративши чоловіка, понад усе дбає про дітей, співає їм, вчить літати, годує, і на порозі зими «намагалася бути вкупі з іншими чижиними родинами» [73, с. 21]. У той же час маленький чижик, втрапивши до людей фактично в полон, «весь час співав про своїх діток. Він згадував свого синка, маленького Піка, а стрибав по клітці, бо гадав, що, може, якось звільниться з-за ґрат» [73, с. 23]. Ця ситуація має великий виховний потенціал, навчаючи читача співпереживати й шанувати кожен живу істоту.

Взаємодію людини з довкіллям передано письменницею не однозначно. З одного боку, чижик «До Андрійка він, звичайно, звик і любив його, але ж до неволі він звикнути не міг нізащо. [73, с. 23]. Люди допомагають тваринам і рослинам: це дідусь із блакитної хатинки в «Кисличці», дідусь-пасічник із казки «Про бджілку медунку», моряки з корабля «Друг», що врятували молодого журавлика від бурі, діти з казки «Що трапилося в саду», які доглядали взимку птахів. Але є серед людей і ті, що чинять шкоду природі. Наприклад, мисливці полюють на птахів, убивають їх. Хлопчаки з казки «Що сталося в саду» «вийняли з кишень рогатки, оглянулися, чи ніхто не бачить, і почали цілити в маленьких синичок.

– Раз! Готово! – закричав один, натягнувши резинку і випустивши камінець. Але добре, що цей лихий хлопчисько був просто хвальком. Він не влучив. Його камінець ледь зачепив сине крилечко» [73, с. 121]. Такий необдуманий вчинок ледь не призвів до загибелі дерева, адже хулігани відлякали комахоїдних птахів від саду.

Як бачимо, письменниця спонукає до думки про відповідальність за свої дії, а також до усвідомлення єдності природних процесів. Кожна ситуація в казках О. Іваненко доводить значущість найменшого створіння. У казці «Синичка»

героїня протистояла зимі, а коли прийшла весна, весь світ визнав її заслуги в закликанні тепла і сонечка: «І тоді заспівали всі весняну радісну пісню. Ліс увесь шумів і струмки гомоніли. І хоч найкраще співав соловей, але в радісному лісовому хорі чути було і ніжний спів маленької синички» [73, с. 76].

Письменниця наголошує, що навіть маленька краплина води робить важливу роботу; для дитини у великому світі дорослих така думка є особливо важливою. Краплина води в казці «Бурулька» розповідає хлопчикові: «Поки ми жили – бігли в водоводі, – ми всі дуже здружилися між собою і все балакали, гомоніли, розповідали про себе. Що ж нам було ще робити? Різні були серед нас. Одні розповідали, як їх наливали в паровози, підігрівали і як вони, обернувшись на пару, рухали цілі поїзди. Краплини були дуже горді з цього [...]» [73, с. 92].

У центрі уваги письменниці також питання, які потребують делікатного пояснення дорослих. Смерть і хвороби – звичайні етапи життя комах, птахів, звірів. Старий птах помирає під час перельоту з теплих країв («Кисличка»). А в казці «Джмелик» джмеликова подруга мушка необережно втрапляє до пастки комахоїдної рослини: «– Мушко-подружко, лети! Це погана квітка.

Дивиться, а мушки майже не видно: закривають її помалу волоски квітки і не пускають. Так і загинула мушка-подружка, мушка-хвастушка» [73, с. 62]. Авторка співчуває втраті джмелика, але комашка загинула як їжа іншого створіння, і це звичайний хід життя, тому письменниця не надає моменту особливої трагічності.

Хворіє в казці «Що трапилося в саду» молода яблуня, яку безжально поїдають комахи: «Білий метелик сів і почав вищипувати на кінчику черевця іржаві волосинки – на сонці вони відливали золотом, і, напевно, тому цих метеликів звали золотогузками. Кожна золотогузка з цих волосинок робила постільку і клала в неї купочкою свої яєчка. Прилетіли ще метелики: одні – сірувато-коричневі, інші – бруднувато-білого кольору. То були непарні шовкопряди. Сірувато-коричневі, як скажені, кружляли над яблунькою, ніби виглядаючи, де краще оселитися, а білі були лінівні, неповороткі. Вони почали

робити гнізда, як і золотогузки» [73 с. 122]. Щоправда, це виліковна хвороба, і лікують її птахи.

Схожа історія трапляється в казці «Сонечко», де маленький жучок ціною значних зусиль рятує осика від паразитів. У скарзі деревця – розповідь про особливості співжиття в дикій природі комах та рослин: «Це все за мою гостинність, – продовжувала осика. – Восени я всім дала притулок – і жукам, і павукам, і метеликам, і слимакам. Ти ж знаєш, сонечко, я нікого не гнала. Вони всі поховалися в моєму корінні, під моїм листям, а тепер вони їдять мене. Вони їдять моє листя, і я нічого не можу зробити, нічого не можу зробити!» [73, с. 48]. І тут же уважний читач спостереже, що паразити на зелених рослинах є джерелом поживних речовин для такого жука, як сонечко: «– Ах, ви, безсовісні! – закричало воно. Та чим же йому було воювати?

Воно розкрило рота і, не довго думаючи, ковтнуло зелену комашку.

Зелені, дрібні, як макові зернинки, комашки заметушились» [73, с. 48].

О. Іваненко також описує екологічні ланцюги живлення і харчові звички різних тварин. Читач дізнається, чим живляться такі комахи, як оси: «З лук додому летіли золоті оси. Вони дуже любили все солодке. Жодної квітки, жодної ягідки не минали. Звичайно, вони помітили яблучка на кислиці і покуштували їх. Але оси звикли всіх боляче жалити, тому не змовчали, як пташка, а сказали.

– Ну, на таких не затримаєшся! [73, с. 9].

Застереженням обертається пояснення про небезпеку для невеликих гризунів, таких, як білки, хижаків: «Отого звіра бережись: то стара лисиця, вона хитріша за всіх у лісі і може тебе з'їсти» [73, с. 28]. Драматично описано напад на пташину спільноту хижого птаха: «Літні пташки ще перецвірінькувалися про різні дрібні справи, коли зненацька згори каменюкою упав шуліка з гачкуватим дзьобом» [73, с. 42].

Проте, які б перипетії не чекали на героїв, О. Іваненко допомагає їм врятуватися й отримати бажане. І відбувається це не завдяки чарівним силам, а за допомогою сили характеру й наполегливості. Наскрізним мотивом казок О. Іваненко є допомога. У словах маленького журавлика наприкінці повісті-казки

«Куди літав журавлик» ця думка звучить як спонука читачам бути добрим і допомагати друзям: «Він сам не знав чого, але все ж таки йому пощастило в одному: весь час на його шляху, повному пригод та небезпек, стрівалися хороші товариші. Може, це тому, що й сам він завжди був щирим і привітним з усіма. Ці короткі дружні зустрічі полегшували його сумні дні» [73, с. 189].

Закономірно, що в анімалістичних казках О. Іваненко переважає зображення живого світу природи. Казки «Хвилька» та «Бурулька» присвячені елементам неживої природи, тут авторка в художній відтворила процес колообігу води в природі. Життєвий цикл крапель води починається в казці «Хвилька» актом народження: «Вони лежали довго під чорною важкою землею і раптом, ніби їх щось штовхнуло, вибігли маленькими краплинками, вузьким дзюркотливим струмочком на світ. А назустріч їм ще струмок і ще – і побігло їх багато-багато» [73, с. 85]. Епізод народження відіграє також композиційну функцію зачину. Письменниця веде героїню від народження до усвідомлення себе чимось новим, інакшим. Читач дізнається, що «влила річка свої хвилі у велике, безмежне синє море» [73, с. 88]; така закономірність притаманна практично всім річкам. О. Іваненко в художній формі показує, як хвилька перетворюється на хмарку: «сонячний промінь [...] висушив її сльози. Раптом краплинки, що були раніше срібною хвилькою, легкою парою знялися вгору. Вони летіли вище й вище, і до них приєднувалися ще і ще» [73, с. 88]. І так поступово відтворено, як водяна пара збирається у великі дощові хмари: «Хмарка похмурніла, потемніла і раптом великими дощовими краплями почала падати вниз, і одна велика краплина упала в ніжну білу чашечку лілеї.

– Це я прилинула до тебе, – почувла лілея ласкавий шепіт. – Я була срібною хвилькою, я була парою, я була дощем, і, може, тільки на хвильку я прилинула до тебе» [73, с. 89]. Провівши героїню через усі етапи коло обігу води, О. Іваненко здійснила мрію хвильки ще раз побачити прекрасну квітку з рідного краю.

Образ рідного краю – важливий концепт у житті героїв казок О. Іваненко. І хоча він, можливо, не найкращий у світі, бо «тут не було ні пальм, ні магнолій, тут було ще холодно, і навіть верби, що перші випустили свої бруньки, одягли їх в

хутрянні кожушки, щоб не позамерзали» [73, с. 202], але «це була вже рідна земля!» [73, с. 202] (природнича повість «Куди літав журавлик»).

Розлука з рідною землею посилює патріотичні почуття. Як-от в описі самотності білочки, що раптом опинилася далеко від дому: «“Тепер я ще далі від моїх рідних”, – з сумом подумала білочка, і, хоч на протилежному березі був такий самий гарний ліс, їй здавалося, що там все гірше» [73, с. 30] (казка «Про білочку мандрівницю»).

Отже, проблемно-тематичний спектр прози О. Іваненко презентує багатство природничих тем, які об'єднані морально-етичними чинниками.

У другій половині ХХ ст. література для дітей щоразу активніше демонструвала соціальні виклики світу дорослих, з-поміж яких екологічна проблема – одна з найбільш нагальних. Виховний потенціал таких творів уможливорює актуалізацію проблеми й очікуваний вплив на юне покоління. У художній формі, в жанрах, адресованих різній віковій дитячій аудиторії, письменники формують мисляче покоління, яке буде з любов'ю ставитися всього живого й розуміти особисту відповідальність.

Добрим ґрунтом є надбання класика сучасної української літератури для дітей В. Нестайка, твори якого були улюбленою лектурою для багатьох поколінь. В. Нестайко як екологічний просвітник, як людина, яка багатьом уперше сказала, «як треба берегти рідний ліс, які в ньому ростуть дерева, рослини, які живуть звірі й пташки, чим вони цікаві» [165, с. 13] (насправді це Лисавета Патрикіївна з повісті-казки «Незвичайні пригоди у лісовій школі» (1981) розповідала учням лісової школи, але ж добре переживати ці події разом із ними). Мамонт Африканович розказує дітям «про прадавні доісторичні праліси, де жили різні химерні плазуни і велетенські динозаври, шаблезубі тигри і печерні ведмеді, волохаті носороги і літаючі щурі» [165, с. 13–14].

В аналізі екологічних складників у творчості В. Нестайка доречно виокремити насамперед повість-казку для старшого дошкільного та молодшого шкільного віку «Дивовижні пригоди у Лісовій школі» (1981) та повість-казку «Пригоди журавлика» (1986), оскільки, описуючи життя тварин у лісі чи на

болоті, їхні звички (страх зайчика, танці журавлика, колючість їжака, підступність лиса і хижу натуру вовка) посеред живої природи, В. Нестайко тут найближче до екології як науки. Бо екологія – це наука про взаємодію видів між собою та з довкіллям. Так, у творі «Незвичайні пригоди у лісовій школі» спостерігаємо тварин у їхньому природному становищі, а от «Пригоди журавлика» – це більшою мірою книжка про взаємодію людини і природи, про тримання диких птахів у неволі, неприпустимість цього, про поганих господарів домашніх тварин. Власне, екологічна оповідка зводиться до того, що журавлик рушає до Києва визволити свого друга чирика з клітки, а заодно розв'язує своєрідне екзистенційне питання, чи конче журавлям журитися самим і приносити іншим смуток.

І в повісті-казці «В країні сонячних зайчиків», і в її продовженні повісті-казці «В країні місячних зайчиків» йдеться про світло як джерело життя, про його, хоч казковий, але реальний вплив і важливість (світло насправді сприяє фотосинтезу, без світла життя на нашій планеті не було б). Було б шкода оминати вирощування хлорели Фарадейовичем для запускання її в річку. «Хлорела – зелена фотосинтезуюча водорість, – отримуємо ми важливе екологічне знання від письменника в жартівливій формі. – Нею не лише можна нагодувати рибу та інших живих організмів, нею ще можна збагатити воду киснем, очистити її від забруднення» [166, с. 60]. І, до речі, біологічний спосіб очистки води – важливий науковий концепт, яким учені справді послуговуються.

У повісті-казці «Незнайомка з країни Сонячних зайчиків» (1988) описана класична екологічна ситуація. Вася Глечик переходив дуже брудну річку і пригадував, як вони з друзями кидали сміття в іншу річку. В кінці броду Вася порізав ногу об бляшанку, дуже схожу на ту, яку він сам колись кинув. Це красномовний посил письменника кожній дитині: будь ласка, не кидай сміття у воду, ти робиш її брудною, вода потрібна всьому живому, тобі теж, бережи природу, бережи воду, бережи світ.

Від В. Нестайка практично кожен український школяр останнього півстоліття дізнавався, що «омела – це рослина-паразит. Вона росте на дереві і п'є з нього соки. Може, ти бачив на гілках деяких дерев зелені густі шапки – немов

пташині гнізда? Влітку вони ховаються серед листя і малопомітні. Зате добре їх видно взимку та восени, коли дерева стоять голі, безлисті. В народі її називають відьминою мітлою. Тому що це справді диявольська рослина» [163, с. 70]. В художній формі подавав В. Нестайко природничі знання, потрібні в майбутньому, щоб розібратися – де друг, а де ворог.

Образ, із яким асоціюється для читача письменник В. Нестайко, – це його «лісовичок Боровичок», який «усміхався, радіючи. Він-бо дуже любив ліс і його мешканців і завжди дбав, щоб усі жили дружно, весело і щасливо» [165, с. 86]. Спадком В. Нестайка є не лише десятки неймовірних казкових історій, а ще й ціла екологічна енциклопедія для дітей: тільки треба знати, де ту екологію шукати: «тисячолітній дуб» на сторожі казкових звірят – екологічний охоронець лісу; діти дізнаються, що дуб століттями виробляє кисень для дихання, а в його зеленому листі живуть десятки видів живих організмів. А Вася Кицин не сподобався Рудикові та Вовчикові, бо «взагалі весь вовчо-собачий рід здавна котячого роду не любив» [164, с. 8].

Казкова форма творів В. Нестайка сприяє розвитку і екологічних знань, і любові до природи, поваги до її ресурсів.

Тема природи є важливою й у прозі В. Близнеця. Привідкриває таїну його творчості В. Панченко: «У тому, як бринить на легкому вересневому вітрі срібна павутилка, як у ранковому вікні примхливо грає сонячний промінь, як під вагою росини хилиться до землі тоненька травинка, – у всьому цьому дитячий слух і зір здатні вловити щось небувале, казкове. В. Близнець добре розумівся на такій схильності дитини опоетизовувати найзвичайніші речі, умів показувати світ, сприйнятий зачарованими очима. Сам письменник говорив про те, що йому хотілося поєднати в своїх творах побутове з казковим. Підстави для цього він знаходив, як бачимо, в самій психології дитини, для якої фантастичний і реальний світи ще різко не розмежовані» [185].

Повість «Звук павутинки» (1969) «виконано на такій щирій, пронизливій ноті світлої печалі, так органічно злилися в ньому дитяча зачарованість світом усього живого, що оточує нас, і туга прощання з дитинством, із дорогою людиною, що

повість прозвучала справді як одкровення» [185]. В. Близнець в образі фантазера Льоньки показує важливість його «зачудування природою», а також «дитячу жадобу пізнання», що формує чіткий етичний кодекс дитини, відповідно до якого картає себе за те, що «мимохить засушив у коробці» метелика, осуджує жорстокого Глипу, який знущається над старим конем і незаконно ловить вершами рибу [185]. В.Панченко робить висновок, що в основі уявлень хлопця про добро і зло – «співчутливість, жалісливість у ставленні до слабкого, безневинного, безпорадного. Це риси, для формування яких необхідне задушевне спілкування з царством “братів наших менших”, – така логіка повісті. Більше того, здатність будувати свої стосунки з природою, так би мовити, на паритетних началах для В. Близнеця є гарантією повноцінності людської душі» [185].

А. Гурбанська наголошує, що вже сама присвята повісті «Звук павутинки» «“трав’яним коникам, хрущам, тихому дощеві, замуленій річечці – найбільшим чудесам світу, які ми відкриваємо в дитинстві”, засвідчує орієнтацію В. Близнеця на існуючу в літературі традицію зображати світ дитини через образи природи, що особливо яскраво проявилось в творчості І.Франка («Малий Мирон», «Під оборогом» й ін.). Як і видатний попередник, прозаїк акцентує на споконвічній єдності людини з природним середовищем, що є запорукою не тільки високої духовності і моральної цноти, а й потужною підтримкою в найскрутніші моменти життя. Твір демонструє чи не найважливішу особливість творчої манери письменника – уміння змалювати тонку, як звук павутинки, матерію дитячої психології, світовідчування, знайти у дитячій душі звучання струни, яка, зміцнівши, стане визначальною у характері. Ця особливість мистецького почерку В. Близнеця єднає способи побудови дії, прийоми та засоби розкриття характеру в художнє ціле, що дає читачеві об’ємне й емоційно насичене відчуття» [46, с. 24]. На думку дослідниці, письменник прагне поставити людину «віч-на-віч з епохою і її закономірностями, із усією планетою і навіть усесвітом, використовуючи лише крайні, віддалені полюси діалектичних зв’язків і суперечностей» [46, с. 24]. Г. Ткачук узагальнює міркування літературознавців про особливу важливість

теми природи, її тісного зв'язку «з естетичними та етичним почуттями дитини в інтерпретації» В. Близнеця [234, с.178].

Повість-казка В. Близнеця «Земля світлячків» (1979) – історія про казковий світ лісових тривусів і стовусів, маленьких лісових чоловічків, що протистоять у запеклій боротьбі силам зла – хижим печерним мамулам, прибудам на чолі з Магавою Першим.

Треба зауважити особливості нарації твору. Так, автор безпосередньо спілкується з читачем: «Що він збирав і чим страшенно пишався, ми поки що залишимо в таємниці і запросимо вас до спальні. Вся кімната Сиза завалена й закидана книгами. На підлозі, на кріслах, на шафі, навіть на теплій ковдрі, під якою спить зараз Сиз XII, скрізь лежать книги. Деякі з них такі грубезні, в таких товстих шкіряних палітурках, що комусь одному годі підняти такий фоліант» [15, с. 5]. Через такі непомітні, заховані в тексті звернення до читача письменник створює ще одного незримого співучасника історії.

Суспільство в повісті-казці «Земля світлячків» презентоване в алегоричних образах чарівних чоловічків, їхній спосіб життя демонструє маркери доби письменника. Так, одні чарівні чоловічки займаються науковими дослідженнями, як Варсава, що «саме зараз вивчає складні і до безтями заплутані траєкторії польоту кульбабиних парашутиків» [15, с. 8]. Інші – займаються селекцією, як, наприклад, «брат Хвороща поливає на грядках незрівнянні, ніде не бачені в світі дині, не просто дині, а диньогоріхи і диньогарбузи» [15, с. 8]. А в головного героя – стовуса Сиза XII, мандрівника і колекціонера, – організовано природничий музей: «Всесвітньо відомий / Музей світлячків / доктора трутознавства / і личинкознавства / Сиза XII Стівуса» [15, с. 9]. Усі представники чарівного лісового народу чимось зайняті і приносять користь на своєму місці. У такий спосіб письменник дає чітко зрозуміти природничу необхідність взаємодії всього живого між собою, гармонійного співіснування кожного біологічного виду з довкіллям, – все це творить щасливе, безпечне середовище існування, захищене суспільство.

Елегійна картина раптово змінюється з приходом у долину стовусів і тривусів печерних загарбників-мамулів. Зазнає змін їхній раніше безпечний світ: «Але той шум, те набридливе протяжне гудіння, підвивання, перегукування... Воно чулося одну ніч, другу, третю. І докочувалося хтозна-звідки, ніби аж від Щербатих скель. Тепер Сиз не просив сестри, щоб вона заглядала йому у вухо. Вже добре чути було: все в лісі заворушилося. Попливли чорні хмари, а під хмарами низько летіли птахи, бігли зайці, тікали зозулі. Хтось бачив, як перебираються на нові місця мурашки, переповзають цілою тьмою. Когось настрахав у лісі зблиск вогню, чад і якийсь протяжний, скрипучий стогін дерева. А старий Лапоня прибіг і злякано розказував усім, що він бачив он там, за березняком, як тікають ближче до озер гриби синюхи» [15, с. 41]. У підтексті виразно прочитується політичний, ідеологічний зміст: вторгнення Магави Першого та його печерних прибулуд – це загарбницька політика Петра І. Образи тривусів і стовусів містять вуси – ознаку, яка дає підстави споріднювати їх із козаками. Сцена поховання Чублика (теж прізвище, до речі, асоціативно пов'язане з чубом козаків) за козацьким звичаєм підтверджує таке зіставлення.

Нагнітанням ознак майбутнього соціального й екологічного лиха автор знову наголошує на розумінні, як важливо жити з природою в гармонії, адже хиткий екологічний баланс легко втратити. Загарбник ніколи не буває мирним: послуговуючись тактикою випаленої землі, він прагне лише поневолювати і знищувати; в його житті немає інших цінностей. Письменник створює характерний образ такого загарбника із невідомих печер: «Ти помацай мене, Квасило, ти попробуй, які ми дужі й кріпкі: шерсть у нас дротяна, тіло – з печерного каменю, а зуби крем'яні: рах, рах! І їсти ми страшно хочемо – аж скелі гриземо! З'їли ми під землею всіх хробаків, з'їли печерний мох, з'їли все чисто, і тоді Магава провів нас у гроти Сліпого кажана – і ми там добре лапи погріли: всіх кажанів подушили й посмажили! А воно тільки почни, воно ще більше хочеться, дух завойовницький нас розпирає! І ми посунули глибше, в пекельні прірви, де ховаються чорні сови й двоголові упирі. Ох і погуляли ми там, ох і одвели свою душу – все обдерли й понищили, все зрівняли й засипали камінням. І коли в

нашому царстві, в печерах, стало тихо й глухо, ми раптом завили од страху й голоду: їсти!.. А кругом – чорно й пусто, стоптано все» [15, с. 61].

Після печерних не лишається нічого. Автор звертає увагу читача на неприпустимість таких дій. Не можна жити у світі, лише бездумно використовуючи його, хижо поглинаючи ресурси. Відтворюючи в образах печерників найгірші риси, В. Близнець протиставляє їм гармонійні, гуманні народи, які досі жили в мирі і злагоді між собою. Звісно, в чарівній казці, попри всі лиха, знищений, убитий ліс, героїчну загибель Чублика – сміливого чарівного тривуса, що віддав своє життя, захищаючи рідний край, добро перемагає: мамулів подолано, нове насіння розсіюється лісом.

Автор підкреслює усвідомлення і скінченності лиха, і його масштабів: «Прийшли і пішли печерні, згинули, як гниле хворостиння під весняною водою. Після них залишилися тільки голі потріскані скелі на тих місцях, де були колись грибні галявини» [15, с. 112]. Створена картина спустошеності перегукується з екологічними аспектами новели О. Кобилянської «Битва»: «Як далеко око сягало, стрічало найбільше спустошення, а відражаюча нагота вершин будила жаль у серці.

[...] Великі випалені місця на землі нагадували рани пожежі і свідчили о побіді полуміней, що блистіли тут так часто вночі і пожирали жадібно все, що в їх сусідстві находилося» [106, с. 394].

У повісті-казці В. Близнеця є чимало пізнавальної інформації природничого характеру. Так, малий читач дізнається про спосіб життя, живлення й пересування різних видів світляків із різноманітних куточків планети, а також інших видів тварин, які в той чи інший спосіб генерують світло.

Екскурсію незвичайним музеєм зреалізовано у творі не тільки за допомогою опису експонатів, а й відтворенням емоцій спостерігачів, їхнього захоплення і глибокої поваги до надзвичайного світу природи: «А там, під склом! Знаєте, що там лежало? Звичайнісінькі шматки дерева, кори, трухлявого коріння, пеньків, старих трутовиків-наростів, дерев'яних гниличок. Все те давно зотліло, перетрухло, зацвіло мохом і грибами, розсипалося на жовте або на зелено-руде

порохно. Але (і в тому диво!) із вогких, із гнилих пеньків і корінців якраз і лилося, текло, фосфоровало оте фантастичне світіння!

– А це що? Що воно ворушиться? Що то воно повзає? І світить, світить синенько, черв'ячком! – сміявся Чублик і аж носом протискався в один із ящиків.

Ага! Ага, клюнуло, повело, – торжествував Сиз. Він радів не менше за Чублика. – То, мій коханий, звичайні личинки. Тобто не звичайні, а личинки багатьох світляків...» [15, с. 14]. Читач дізнається про процеси перетворення в живій природі, про те, як відбуваються ланцюги живлення, зокрема, як мертво породжує і годує живе. Ця тяглість, взаємопов'язаність – основний екологічний мотив казково-природничої історії В. Близнеця. Звертаючись і до фантастичних подій, і до наукових фактів, письменник допомагає читачам сформувати розуміння тонкощів співжиття живого і неживого у природі.

Закономірно, що особлива увага присвячена зображенню комах, автор навіть подає латинські назви жуків. Особливості особин різної статі, пояснення, як саме жучок може світитися, – все це подано з авторською теплотою й ліризмом: «Якщо в першому залі густе, волохате сяйво стояло, якщо воно рівно й спокійно лилося із стін, то тут!.. Щось неймовірне, чаклунське: було страшно й темно, як в глибокій печері, і в тій густій імлі блукало безліч маленьких вогників-ліхтариків. Ні, вогники не блукали, вони пурхали, літали, виписували кола й складні піруети. Темрява синьо й лілово світилася від тих вогників, від міриадів зірочок, від жаринок, що зблискували й гасли. А потім знов зблискували й гасли. І знову гасли і знов зблискували.

– Ну як? Ну як тобі, Чублику? – вигукнув над вухом Сиз.

– Ух ти! Це жуки-світлячки? Це вони блискають?!

– Так, так! – підстрибував і гаряче дихав йому в потилицю Сиз. – Це вони, жуки-світлячки! Лампіриси, як їх називають латиною. Але слухай: світять, дорогий мій колего, не всі жуки. Світять самочки, а бува, й самці. У них на черевці є такі світлі поясочки, такі смужки, от вони й посилають сигнали в темряву. А от! Це твій знайомий, Чублику! Глянь, ти його бачив у лісі» [15, с. 14].

Є в колекції жуки з далеких країв, є також види, типові для України. Так, Сиз «взяв з моху, поклав Чубликові на долоню якогось нічного жука. Сірого, дуже простого й непримітного повзуна. [...] наш великий світляк, Лампірис-нічник, він скрізь під ногами є в лісі! Чув, у народі його називають Іванів черев'ячок! [...] А от одного я вам покажу! Покажу одного, бо це моя гордість. Дивись: жук-ковалик Кокухо. Я його привіз з Амазонки, з тропічного лісу. Ну як він тобі, га? Пурхає? Мирне створіння, правда? А якби в джунглях ти його побачив, темної-темної ночі, та ще нічна птиця Куа над тобою прокричала?! А тут за криком з глибокої темряви синій вогонь просто на тебе летить: блись-блись! Га? Як би ти тоді почувався?» [15, с. 15]. У такий спосіб в уяві дітей мала би сформуватися картина природи, багата своїм розмаїттям, де різні види живих організмів створюють гармонійний світ.

Трапляються в історії й інші істоти, що світяться: «рідкість – дощові черв'яки, привіз їх з далеких країв. Я їх називаю: “Коси русалок”. А ще в мене є всяка дрібнота: ногохвістки, рачки, багатоніжки. Світять, світять, малі бісенята! Тільки знаєте, – вперед, далі, мої дорогі колеги, бо нас ще чекають нові зали – риби, медузи, кальмари» [15, с. 15]. «Земля світлячків» В. Близнеця забезпечує художнє пізнання різних механізмів світіння в живій природі, наприклад, для приманювання здобичі: «впливла до них рибина. Впливла із-за грота і – о диво! На кінчику її довгого-довгого носа щось горіло. Ну ніби лампочка, свічка або малесенький ліхтарик. Рибина повела своїм хитрим носом туди-сюди. І ліхтарик на її носі плавно завальсував у воді, до чогось немовби придивляючись. І от!.. З кам'яної печерки-нори виглянула дрібненька рибинка. Її, видно, зачарував, загіпнотизував отой вогник, що так елегантно, під лебедині помаху ніжних шовкових водоростей плив у замріяному танці. Ах, той спокусливий вогник! Простодушна рибка підпливла зовсім близько до нього. Вона тицьнулась носом (як Чублик в зелене скло акваріума) і стала придивлятися: що ж то воно? Може, маленька зірка, одна з тих, що світить вночі над широкими водами океанів? Може, вона опустилась на морське дно?

А ліхтарик манив, манив до себе...

І тут – хап!

Довгоноса рибина клацнула пащею і блискавично, вмент проковтнула довірливу рибку» [15, с. 16].

Автор помагає дітям зазирнути на дно далекої водойми, відчутти атмосферу оповіді, захопитися чудесами світу. Пізнавальний та естетичний чинники формують водночас глибоку повагу до світу, панорамне бачення довкілля, а також усвідомлення важливості кожної ланки, кожного, щонайменшого, жучка. Значимим є і ідейне навантаження: адже саме маленький жучок-світлячок, проливаючи сяйво живого вогню на ворога, подасть ідею боротьби з загарбником. Можна зробити висновок, що життя світлячків, носіїв живого вогню, постає як символ перемоги.

В. Близнець акцентує увагу читача й на нагальній необхідності збереження та захисту багатьох видів, що перебувають на межі зникнення, пояснюючи, що таких дивовижних створінь «так мало в морях і океанах, просто одинички, наших безцінних риб-світляків, що їх треба берегти найпильніше. Ну, якщо вам не подобаються вони, то от вам мирна картинка – кальмари. Гляньте, зараз я потривожу одного очеретиною, і що він зробить» [15, с. 16]. Автор із гумором описує поведінкові особливості кальмарів, їхній спосіб маскування в небезпеці, коли вони випускають хмарку чорнила: «у воді – хмарка світла, вона розпливалась, розгорталась, відсяваючи найніжнішими, найтоншими небесними барвами й відтінками. Але ще одно: в ту хмарку зметнувся і сховався кальмар, світло огорнуло, заступило його і понесло кудись геть» [15, с. 17].

Пізнавальною для малих читачів є розповідь про взаємозв'язок між формою насіння і способом його поширення. Цікаво, що професор Варсава подає цю інформацію наочно, про що, зокрема, розповідає Чублик: «сухі козельці? Парашутики у них довгі-довгі. Ну от, ви пускаєте один парашутик, а місяць вам світить, а ви йдете між деревами, а він летить над вами, летить чубком вгору, рівно, тихо летить і сідає неодмінно там, де вогка земля, і неодмінно зернятком у землю. Хитрий, шилохвіст! А тепер візьміть парашутик-крилатку із клена. Цей просто падає вниз додолю. Падає і швидко-швидко вертиться, як млинок, і описує,

так вам і так викручує сліди. А візьміть з липи – цей штопором в землю, а з гірчака – летить і підскакує, а з тополі – ого, на той край світу може полетіти за вітром» [15, с. 44]. Презентуючи тваринний і рослинний світи, автор демонструє мотив екологічної взаємопов'язаності. Окрім того, для втілення ідеї відродження саме рослини відіграють велику роль, адже їхнє поширення допоможе боротися з наслідками хижого загарбання.

За допомогою рослин автор дає зрозуміти важливість балансу, таким чином надаючи сенсу і боротьбі з лихом. Мудрий учитель Варсава, в наочній формі демонструючи розмноження рослин, дає зрозуміти, що і з печерними мамулами можна боротися: «– Чому так ведеться в лісі, чому так буває на зелених лугах? – почав казати Варсава. – Гляньте видющим оком: кульбаба народжує сто пушинок, в кожній голівці по сто пушинок, і посилає їх великими хмарами за вітром. Біла тополя народжує тисячі пушинок, в кожній пучці тисяча тисяч пушинок, і посилає їх ще більшою хмарою за вітром. А настає весна, і на лузі – з білої пухової заметілі! – народжується тільки одна кульбаба і тільки одна або дві-три тополінки. Чому так густо плодить восени, надміру перебавлено й густо, і чому весною сходить так мало, розумно мало, щоб кожне стебло вільно овівалося вітром? Чому так буває в лузі, чому так ведеться в лісі? Гляньте видющим оком!

Варсава дмухнув на білу голівку кульбаби, пух злетів над ним густою хмаркою і маленькими парашутиками понісся, погойдався над його острівцем. І тут мовчазні стовуси й тривуси побачили: розлітаючись, пух завертав до вогнища, ніби його тягло туди силою і вкручувало в гарячі язички полум'я. А вся хмарка полинула, погойдалася далі до озера і встелила білими пушинками воду, де їх тут же виловлювала якась дрібна підземна риба. І лише зовсім небагато парашутиків, мабуть, із найважчими зернятами, не полетіли далеко, а сіли тут же на острівці, щоб зійти весною, якщо буде їм вогко й тепло, новими ясно-жовтими квітами» [15, с. 95–96].

Цікавим є чи не перше нагадування в українській літературі про можливі альтернативні екологічні джерела енергії (період розпалу ядерної доби в СРСР): «Я можу без гуркоту, без диму, без дротів залити всю землю світлом. Так, так, не

ворушіть бровами, Вертутію, не дивуйтесь. У мене скрізь: у залах, в галереях, в корчі, на сходах до озера – скрізь у мене світять, ви думаєте, що? –прості лісові світлячки. А якщо розвести їх, то знаєте, можна освітити не тільки всі корчі й притулки на Довгих озерах, а й далі аж до Щербатих скель. І яким світлом! Не гримлючим, не димлючим, не давлучим, а щирим, просто ласкавим світлом» [15, с. 20–21].

Описи природи в повісті-казці – елегійні, спокійні, звичні для українського читача: «сонце сідало за гору, поволі гасло в далеких водах» [15, с. 5]; «Такої ночі не можна було мовчати, хотілося озиватися, аговкати, кликати таємничі тіні з-під берега, перемовлятися добрим словом» [15, с. 25].

Помітним і виразним є зв'язок із фольклором і міфологією. Так, під час нічної прогулянки «Вертутій пихкав, гудів, як з труби, і казав, що його предки древніші, і більше скидаються на лісового царя Оха, і що носили вони здавна густі бороди і довгі руді вуса» [15, с. 25]. Авторська оповідь інкрустована звуками народної пісні: «Ой зійди, зійди, ясен місяцю, / Як млинове коло» [15, с. 28].

Навала загарбників-мамулів спустошила ліс, але завдячуючи силі гармонійних взаємодій і спільного протистояння екологічне лихо зупинено в долині. Але для процесів відновлення у природі потрібен тривалий час. І в ідеальному казковому світі дітей у такий спосіб формується думка і про крихкість екологічного балансу, і про взаємозв'язок причин та наслідків. А політичний підтекст алегоричних образів утверджує ідею національного відродження.

Письменник демонструє не лише важливість природних взаємодій, а й укорінення, тяглості поколінь, традицій, що передаються віками. Любов до рідного краю, його традицій, фольклору – наріжний камінь індивідуального стилю В. Близнеця. Повість-казка «Земля світлячків» наповнена любов'ю до природи, багатством природничої інформації, описами й емоціями, спрямованими на формування емпатії до живого світу й почуття патріотизму.

Отже, дискурс природи в літературі для дітей має тривалу традицію, яка демонструє шлях від теми природи до екологічної проблематики. Казкова форма, засіб персоніфікації, пригодницький елемент наближають до дитячого розуміння

проблеми живої та неживої природи, сприяють формуванню усвідомленої позиції громадянина.

Висновки до Розділу 1

Інтердисциплінарні дослідження в сучасному літературознавстві займають важливе місце, оскільки завдяки залученню іншого методологічного досвіду забезпечують можливість нового ракурсу вивчення, свіжого бачення проблеми.

Переважають міждисциплінарні студії в гуманітарній сфері. Так, літературознавство активно використовує здобутки психології ще з часів трактату І. Франка «Із секретів поетичної творчості». А психоаналіз З. Фрейда та теорія архетипів К. Г. Юнга стали ґрунтом для розвитку таких студій у ХХ ст. (С. Балей, Я. Ярема, А. Халецький, В. Підмогильний, С. Гаєвський). Беззаперечним є також вплив численних філософських течій на методологію літературознавства. Проблема синтезу мистецтв – ще один плідний напрям інтердисциплінарних досліджень у сучасному літературознавстві. Такі підходи, як історія як метанаратив, фікціональна історія, також презентують дієвість міждисциплінарних студій.

Меншою мірою розвинуто взаємопроникнення гуманітарних та природничих наук.

У вивченні літератури для дітей та юнацтва часто зверталися до виховного потенціалу художнього слова, тому розглядалися в педагогічних дослідженнях. Зокрема така особливість притаманна студіюванню теми природи та екологічних аспектів.

Та більшою мірою завданням літературної науки відповідає такий напрям досліджень, як екокритика («зелені студії»). Екокритика як термін уперше був застосований наприкінці 1970-х рр. на симпозіумі Асоціації західної літератури [WLA].

Ч. Глотфелті (Ch. Glotfelty) розглядає екокритику як дослідження стосунків між літературою та довкіллям. К. Кокінос (C. Cocinos) вважає «зелені студії»

етичною критикою та педагогікою, що досліджують зв'язки між індивідом, суспільством, природою та текстом. Д. Гладвін (D. Gladwin) твердить, що екокритика передбачає широкий спектр інтердисциплінарних методів дослідження літератури та культури для вивчення глобальної екологічної кризи через перетин літератури, культури та навколишнього середовища.

Екокритика залишила в минулому замилювання природою. На сучасному етапі вона набула планетарного масштабу, мета таких студій – створення й реалізація практичних проєктів.

В Україні розвиток екокритики представлено окремими студіями за авторством І. Сухенко, М. Ткачука, А. Олешко, Л. Статкевич, Л. Горболіс.

XX ст. тема природи в літературі для дітей пронизувала багатоаспектну проблематику – від міфологічних до морально-етичних і соціальних складників.

Дитячі образи творів Олени Пчілки, переживаючи очищення душі, постають свідомими носіями ідеї любові до всього живого. Екологічне виховання в осмисленні письменниці є складником патріотичного почуття. Сюжетна поезія «Зайчатко й хлоп'ятко» демонструє любов і повагу до природи, розуміння того, що найвища цінність – життя і все на землі взаємопов'язане. В оповіданні «Сосонка» образ дерева виконує роль своєрідного віддзеркалення долі відкинутого хлопця, це особливий наскрізний психологічний паралелізм. Дійство на одну відслону «Сон-мрія, або Казка зеленого гаю» сповнене міфологічних образів, покликаних донести думку про шанобливе ставлення до природи. Сон у творі уможлиблює зустріч реального та фантастичного,

Природознавчі казки О. Іваненко мають великий дидактичний і пізнавальний потенціал. Авторка послуговується актуальними ботанічними, зоологічними, географічними відомостями. Персоніфіковані образи рослин, тварин і неживої природи забезпечують органічну єдність із світовідчуттям малих читачів. Для «Лісових казок» О. Іваненко притаманна щаслива розв'язка. Письменниця часто вдається до розмови з читачем («Кисличка»), звертається до чуттєвого досвіду дитини («Цвітарінь»). Проблемно-тематичні особливості «Лісових казок» О. Іваненко охоплюють такі складники, як зміна пір року, мотив

міграції птахів («Кисличка», «Куди літав журавлик»), різні способи розмноження рослин («Дубок», «Джмелик», «Кисличка», «Кульбабка», «Про зелену ялинку та золоту мандаринку»), численні орнітологічні спостереження («Казка про маленького Піка», «Синичка»), виховання тваринами потомства («Чорноморденький», «Про братика ведмедика») і т. ін. Важливим концептом у житті героїв казок О. Іваненко є образ рідного краю («Куди літав журавлик», «Про білочку мандрівницю»).

Проза В. Нестайка сповнена екологічного просвітництва. Попри казкову форму, письменник презентував взаємодію видів між собою та з довкіллям. Значний пізнавальний потенціал – у розповідях про прадавні доісторичні праліси («Незвичайні пригоди у лісовій школі»), про життя та звички тварин у дикій природі («Пригоди журавлика»), про світло як джерело життя («В країні сонячних зайчиків», «В країні місячних зайчиків») і т. ін.

У прозі В. Близнеця розгортаються лірико-емоційні захоплення кожним елементом світу природи, глибокі психологічні спостереження, в яких об'єднано вразливий світ дитини й чвасто неприваблива правда світу дорослих. Повість «Звук павутинки» презентує важливість зачудування природою й дитячу жадою пізнання. У повісті-казці «Земля світлячків» розгортається алегорична історія про маленьких лісових чоловічків, що протистоять у запеклій боротьбі силам зла. У підтексті виразно прочитується політичний зміст: вторгнення Магави Першого та його печерних прибулуд – це загарбницька політика Петра I. Привертає увагу малих читачів чимало пізнавальної інформації природничого характеру (зокрема, спосіб життя, живлення й пересування різних видів світляків; як відбуваються ланцюги живлення; життя комах; розповідь про взаємозв'язок між формою насіння і способом його поширення; альтернативні екологічні джерела енергії). Твір, сповнений любов'ю до природи, містить великий життєствердний потенціал.

РОЗДІЛ 2. ПРОЗА ЗІРКИ МЕНЗАТЮК: ЕКОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ЖАНРУ ТА СТИЛЮ

Різноманітна творчість сучасної письменниці Зірки Мензатюк, оповита любов'ю до рідного краю, почуттям емпатії, повагою до всього живого, вивчалася в різних дослідницьких аспектах. У дисертації О. Перетятої «Творчість Зірки Мензатюк і українська дитяча література другої половини ХХ – початку ХХІ століття» (2012) своєрідність авторського стилю письменниці розглядається в широкому спектрі: проблематика, жанрові особливості (переважно малих прозових форм), відповідність віковим і психофізичним особливостям читача. Творчий доробок письменниці проаналізовано в синхронічному та діахронічному зрізах, тобто враховуючи особливості сучасної української дитячої літератури й національної літературної традиції, текстовості та контекстовості; простежено також вплив творчості Зірки Мензатюк на сучасний літературний процес [188]. Один із продуктивних ракурсів аналізу – поетика дитячої прози письменниці в аспекті взаємодії традиції та постмодернізму [188]. У статті «Проблема національної ідентичності в українській дитячій літературі кінця ХХ – початку ХХІ ст. в етичному та психологічному дискурсах (на матеріалі творчості Зірки Мензатюк)» О. Перетята проаналізувала чітку орієнтацію авторки на відновлення національних звичаїв, обрядів, традицій. «Художні твори письменниці здатні вплинути на свідомість читача, пробудити його емоції, а найважливіше, що цей безцінний скарб не утратить разом з дитинством, бо в ньому історія нашого народу, Батьківщини» [187, с. 100], – наголосила дослідниця, зауважуючи національний колорит текстів З. Мензатюк для дітей. Імпонує спостереження О. Перетятої про те, що національна ідентичність у творах письменниці реалізується в нерозривній єдності з природою, у формуванні любові до кожної квітки, дерева, до лісу чи поля. Важливою є думка про те, що З. Мензатюк заглиблюється в найпотаємніші куточки дитячої душі, а поглиблений психологізм її оповідань та казок поволі занурює маленького читача в глибокі філософські проблеми.

У статті О. Дибовської «Категорії часопростору як жанрова ознака казок Зірки Мензатюк» простежено послідовність і логічність часопросторових зв'язків у творах письменниці. Авторка дотримується хронікальності, тому сюжетна композиція її творів розгортається в причинно-наслідковому плині. На думку дослідниці, хронотоп творів З. Мензатюк виявляє себе в таких традиційних фольклорно-міфологічних елементах, як дорога, ліс, дім, тобто в чіткій взаємодії з природою, навколишнім світом. О. Дибовська вважає, що у збірці «Український квітник» використовується «багато етнокультурних знаків, що допомагають в організації часопросторових зв'язків у текстах» [54, с. 56].

В. Кизилова стверджує, що письменниці З. Мензатюк «притаманна оригінальна стильова манера, залюбленість в українські краєвиди, національні традиції, звичаї, майстерність невимушеного діалогу з юним читачем» [100].

Повість З. Мензатюк «Таємниця козацької шаблі» привертає увагу в жанрово-стильовому плані [188]. В. Кизилова розцінює цей текст як зразок містичного детективу на історичну тему [92, с. 68–69]. На думку Т. Качак, жанрові параметри цього твору відповідають ознакам казкової пригодницької повісті [87, с. 123].

Повість «Як я руйнувала імперію» перебуває в центрі дискусій, адже робить виклик совковому світогляду [227]. У контексті таких тенденцій – і виокремлення образу Ярини як типу самодостатньої дитини [87, с. 188]. В. Кизилова наголошує, що головним завданням письменниці в цьому творі є «показ процесу розпаду радянської імперії, причин руйнування в свідомості людей соціалістичних ідеалів, з'ява нової ідеологічної парадигми, що зумовило відповідний підхід до розбудови характерів персонажів. Письменницею основний акцент був зроблений не на “анатомії характеру” підлітків, глибинах їх морального й духовного світів, як, наприклад, у психологічній прозі (Ніна Бічуя). У показі ініціацій юних персонажів авторка уникає психологічної розробленості їх образів, натомість пріоритетними вважає ідеологічні, суспільні цінності, що превалюють у їх діях і вчинках» [100, с. 126–127]. На думку О. Гриневич, цей твір є однією з перших спроб

«проговорити з підлітком про травматичний досвід української історії, озвучити реалії попередньої епохи, розвіяти ностальгійні міфи про Радянський Союз.

“Гра в ідентичність” тут стає більше ніж дитячою забавкою, це протест проти насадження “чужої ідентичності”. Зірка дає в повісті таку точку зору, що дозволяє озвучити замовчувані теми, і навіть більше – говорити про них просто, по-дитячому» [42, с. 54].

Н. Горбач в аналізі жанру авторської казки в українській дитячій літературі зауважує цікаві назви літературних казок З. Мензатюк «Казочки-куцехвостики», «Київські казки», «Макове князювання», «Таємниця козацької шаблі» [36, с. 42].

Окремий підрозділ монографії В. Кизилової «Динаміка української літературної прозової казки» присвячений аналізу таких циклів літературних казок З. Мензатюк, як «Київські казки» (2006), «Макове князювання» (2008), «Зварю тобі борщику» (2012), «Чарівні слова» (2016). [98, с. 78–89].

Методичні аспекти вивчення повісті З. Мензатюк «Таємниця козацької шаблі» у 5 класі [256], а також виховний потенціал творів З. Мензатюк простежує Д. Чайдак [257].

2.1. Роль екологічного складника в казковій історії («Арніка»)

Соціальний аспект літератури для дітей презентує низку сучасних викликів, зокрема формування громадянської свідомості з-поміж інших завдань має і екологічні зобов'язання. І література як естетичний феномен покликана в художній формі органічно сформувані основи екологічної свідомості, культури та поведінки дітей.

Закономірно, що вивчення такої специфіки потребує міждисциплінарних підходів. Для аналізу екологічних складників на рівні тем, мотивів чи образів треба вибудувати міждисциплінарні літературно-екологічні зв'язки. Екологія як наука про взаємодію видів між собою та навколишнім середовищем [150, с. 10] – природнича дисципліна, і художній текст у дитячому читанні має великий потенціал відкривати ці взаємозв'язки.

«Арніка» З. Мензатюк – літературна казка з яскравими рисами фольклорної чарівної казки. Історія лікарської рослини розгортається як варіант казки про живу воду, зреалізованої в мотиві мандрів у пошуках зцілення та в мотиві випробування. Заради високої мети через самопожертву арніка досягає поставлених цілей: знайти живу воду і порятувати маму дівчинки.

Традиційно вважається, що «літературна казка – це художній твір письменника, який, модифікуючи жанрово-стильові особливості фольклорної казки, формує новий за якістю авторський текст із різними інтертекстуальними елементами (цитатами, ремінісценціями, алюзіями тощо). Чудесне в Лк використовується, як і в народних наративних джерелах, задля витворення реального казкового світу, де перемагають правда, благородство, доброта, розум» [132, т. 1, с. 568]. В. Грищук у статті «Літературна казка: становлення і розвиток жанру» доповнює: «Найголовніша ознака казки – це наявність в ній художньої вигадки. Розвиток подій у ній, або ж сюжет, завжди чіткий, дохідливий, позбавлений надмірних деталей, описів, розмірковувань. Риси персонажів нерідко гіперболізовані...» [44, с. 25]. Усі літературні казки об'єднує «наявність елемента дива, яке вводиться у текст через окремі чарівні персонажі і предмети, в результаті чого утворюється цілісний казковий світ. Літературна казка як казка авторська відрізняється від народної суб'єктивним забарвленням оповіді. Письменник, використовуючи казкову форму, відбиває своє бачення дійсності, вирішує проблеми сучасності. У літературній казці все самотутнє: і відбір життєвого матеріалу, підхід до нього, емоційне забарвлення мови» [44, с. 26].

«Арніка» З. Мензатюк – один із варіантів казки про живу воду, в основі якої – ідея вічної боротьби добра і зла. Світова фольклорна скарбниця багата такими текстами: українська казка «За живою водою», польська «Жива вода», болгарська «Жива вода», російська «Казка про Івана Царевича та сірого вовка» та ін. Доречно пригадати і казку братів Грімм «Жива вода», і казковий мотив, доповнений мотивом про молодильні яблука і т. ін.

Як вимагає жанр казки, у творі З. Мензатюк – чіткий поділ на позитивних і негативних. Позитивними, звичайно, є ті, які допомагають арніці: гриб-боровик,

дівчинка-Аничка, беркут, вітер, баба, що пряде; негативно марковані: блуд, поганки, павутиння, дід із торбою тощо.

Дотримуючись казкового сюжету, авторка відправляє рослину арніка в героїчну подорож у пошуках порятунку для того, хто потребує допомоги. У творі З. Мензатюк живуть в одному світі рослини, птахи, люди, і всі вони наділені здатністю розуміти, мислити, говорити, співчувати. Персоніфікація тут функціонує як виразний засіб виховання поваги до природи. Так, допитуючись у сонця, чому плаче дівчинка серед прекрасного різнотрав'я, арніка отримує відповідь: «— Бо в неї мама захворіла, не видужає, поки не нап'ється живої води.

Сумує арніка. Хилить листочки додолу.

— Піду я шукати живу воду. Інакше біді не зарадиш» [145, с. 4].

У народних соціально-побутових казках герої часто звертаються до сил природи, тварин, рослин, предметів побуту (українська «Івасик-Телесик», російська «Гуси-лебеді» та ін.). У такому ж фольклорному дусі Ярославна («Слово о полку Ігоревім») звертається до вітру, Дніпра та сонця. І арніка просить про допомогу у сил природи (вітер, лісовий шум) та тварин (беркут).

Трикратність – характерна ознака фольклорно-міфологічного мислення – використовується і в казці З. Мензатюк. Тричі рослина просить про допомогу. Так само, як герой народної казки «За живою водою», арніка зустрічає трьох негативно маркованих персонажів, які можуть стати на шляху її місії. Першим таким образом є блуд: «там блуд сидить. Мандрівників збиває з дороги» [145, с. 7]; «А блуд уже здалеку арніку примітив. Позаплутував стежки, позамикав дороги» [145, с. 10]. Цей міфічний персонаж здавна часто ототожнювався з лісовими небезпеками. І арніці треба зуміти його побороти. В такий спосіб авторка застерігає юних читачів, нагадує про необхідність дотримання правил техніки безпеки під час лісових подорожей, завжди триматися стежки. Після того, як арніка вирвалася із чарів блуду, вона потрапляє до поганок. Згадуючи про ці отруйні гриби, З. Мензатюк наголошує, як важливо стерегтися їх у лісі, бо «зеленаві поганки позбирались на відьомську раду» [145, с. 10]. Їхнє завдання – перепинити перехожого, отруїти, приспати обережність: «забудеш мандри,

задрімаєш – повік не прокинешся» [145, с. 11]. Третім знаковим негативним персонажем на шляху арніка до мети є «дід з торбою, той, що малих дітей забирає» [145, с. 12]. Як і має бути в казках, на противагу негативним персонажам, завжди є позитивні. Від блуду та поганок арніка рятується завдяки власній здогадливості та боровикові («лісовий шум розказував, що тепер грибна пора. Значить, десь має бути і гриб-боровик» [145, с. 11]). Боровик допоміг арніці позбутися і блуду, і поганок. А від діда, що «схопив арніку, в торбу вкинув, тугим вузлом зав'язує, ще й примовляє:

– А не ходи одна лісами! А не лазь дикими скелями!» [145, с. 12], допомагає врятувати Аничка. «Пустіть, діду, арніку. Я за те в вашу торбу стручень покладу» [145, с. 12]. Отже, добром можна вплинути й на негативний образ. У такий спосіб врятовано героїню казки від третьої небезпеки.

Здолавши всі перешкоди, арніка досягає мети своєї мандрівки – рослина набрала води з живого джерела. Напившись цієї дивовижної води, арніка стає чарівною: «– Дівчинко-леліточко, я живу воду принесла! Візьми мою галузку.

Дівчинка взяла, зварила мамі на ній чаю, мама й одужала» [145, с. 16].

У творі органічно поєднано казкове начало з міфологічним і реальним. Так, казки про Чугайстра слухало різнотрав'я Карпат [145, с. 3]. Серед тих, хто зустрічається арніці, – і образи української та давньогрецької міфології: блуд; білі нитки грибниці боровика нагадують нитку Аріадни; образ баби, яка пряде, асоціативно пов'язаний із образом Пряхи, що пряде нитку Долі. Опис Говерли створений у єдності казкового та міфологічного начал: «За верхами, за лісами, аж там, де баба дріт пряде, стоїть найстарша гора на ймення Говерла. Вона головою в небо впирається, блискавками підперізується. З її верха й витікає живе джерело!» [145, с. 7]. Є у творі і зразок авторської міфології: пояснення грози (баба пряде дріт).

Якоюсь мірою казку «Арніка» можна розглядати поруч із легендами про квіти. Однак на відміну від флоронімічних легенд, у яких пояснюється, як з'явилися рослини, у творі З. Мензанюк пояснюється лише елемент, зокрема чому квітка почала мати жовті квіти [132, т. 1, с. 547]. Про перевагу казкового начала

свідчить повчальна функція, однак наявність жанрових елементів легенди дає підстави припустити, що «Арніка» може відповідати поняттю казки-легенди [129, с. 287]. Як казки-легенди розглядає В. Кизилова «Арніку» та «Прощання з вербою» З. Мензатюк [89, с. 287]. Текст «Арніки» демонструє, як відбулися позитивні метаморфози: з непомітної рослини арніка стала квіткою з яскравим цвітом; і ці перетворення постали як наслідок доброго вчинку, самопожертви.

З. Мензатюк вибудовує свій чарівний світ через реальні топоси полонини Цапул, гори Говерли, презентуючи і красу карпатських пейзажів, і складнощі шляху, звичного для гуцулів («дороги нема, одна крутизна. Ще й каміння босі ноги коле» [145, с. 12]; «гайда через дикі скелі, через бір похмурий, через річки-потоки, через верхи високі» [145, с. 16]). Описує авторка й рослинне (видове) різноманіття українських Карпат: «Навколо стояла тисяча різних трав і тисяча квітів» [145, с. 3]; а в бору «ялинове гілля нависло над головою» [145, с. 10]. Згадуються також поганки і боровики. За допомогою природних підказок («попід буками суниці достигли, у лісі білі гриби кинулися, а в гнізді горлиці вилупилися пташенята» [145, с. 4]) читач може чітко зрозуміти і пору року, і часові межі, протягом яких відбуваються події казки.

Привертає увагу фольклорно-етнографічний аспект казки. Так, є в тексті елементи обрядової драми весілля: Аничка з друзками ходила просити на весілля, згадується стручень (весільний калач). Звучить примовка (як своєрідне заклинання), якою діти викликають гриби: «Грибе, грибе, покажися: чи ти в горі, чи в долині, чи на буковині?» [145, с. 11],

Казкова історія лікарської рослини арніки гірської, яка росте в Карпатах і здавна використовується в народній медицині («жива вода в її стеблах так і лишилася. Як хто з гуцулів захворіє, то й шукає арніку. Кажуть, нема над неї зілля на всі Карпати» [145, с. 16]), покликана донести важливе повідомлення для читача: природу треба поважати, вона рятує людину.

Персоніфікований характер образів світу природи покликаний показати його живе ество. Таке спілкування засвідчує водночас тісну екологічну взаємодію, адже в природі всі види взаємодіють між собою та з навколишнім середовищем.

Беркут говорить арніці: «далеко літаю і ще далі бачу» [145, с. 4], а рослина нечуй-вітер, переконуючи арніку не йти в далеку путь пішки, каже: «Я витчу шовкові парашути» [145, с. 4]. Реп'ях пропонує: «Зажди до осені! Восени трапляється помандрувати на собачому хвості» [145, с. 4] (тут авторка описує дітям спосіб рознесення плодів рослин). І «повіяв вітер, облітав гори і розказує» [145, с. 4], що відбувається навколо, – так авторка описує взаємодію рослини з елементом неживої природи. Шукаючи дорогу, арніка звертається також до хмар, «що спочивали між верхами» [145, с. 12], і вони відповідають, що обраний шлях правильний.

Екологічні аспекти в казці З. Мензатюк мають також пізнавальну роль. Дитина дізнається про час гніздування птахів, про специфіку росту грибів, про пору цвітіння, особливості плодів і розмноження рослин. Колоритно описане карпатське різнотрав'я: кмин цвіте «скромно, зате суцвіть багато» [145, с. 3], а медівник пахне, «наче мед» [145, с. 3], гвоздика показує «квітку-зірочку» [145, с. 3].

У казці «Арніка» чітко простежується ідея світової гармонії: тільки у взаємодії з усім живим та неживим світом природи можна досягнути певну мету. Щоправда, заради цього потрібно докласти немало зусиль. Ціною своєї краси та здоров'я («листя по далеких шляхах обшерхло, обтріпалося. А вже пора цвісти» [145, с. 16]) арніка рятує маму дівчинки. Проте за це сонце (вищі сили) віддячило їй прекрасними, яскравими жовтими квітами. Важливою є думка про єдність людини та природи: арніка, співчуваючи дівчинці, рятує її маму, Аничка допомагає арніці. У такий спосіб утілений зразок ідеальної екологічної взаємодії, актуальність якої засвідчена досвідом людства.

Доречно звернути увагу на композиційний засіб обрамлення твору як один із способів актуалізації ідеї про високу та красиву мету. На початку казки арніка мріє бути подібною до сонця: «Яке воно миле і усміхнене! Я хотіла б бути схожою бодай на найтонший його промінець» [145, с. 4]. І наприкінці тексту, подолавши всі випробування й досягнувши мети, арніка отримує винагороду: «розтулила пуп'янок – а з нього квітка, мов сонечко, так і сяє!» [145, с. 16]. Тобто

на завершення казки читач спостерігає втілення мрії, але дитина мусить зрозуміти, що для цього обов'язково треба докласти зусилля.

Принагідно зауважимо особливості мови твору. Колорит гуцульського світу підкреслений діалектизмами. Це, зокрема, на лексичному рівні: вуйко [145, с. 4], горнятко [145, с. 15], стручні [145, с. 4, 12] (важливо, що це слово пояснюється малим читачам із різних регіонів України внизу сторінки); на граматичному – Аничка [145, с. 4, 12]. Історизм веретено згадується в міфологічному контексті: «баба дріт пряде, залізне веретено крутить, а воно гуркоче, аж гуцули на Говерлу не зважаться підніматися, кажуть: гроза буде» [145, с. 15]. Перифраз «боровик – господар бору» презентує походження назви білого гриба.

Увиразнюють текст і художні тропи. Є серед них такі, що притаманні усній народній творчості («дівчинка, мов леліточка» [145, с. 4]; беркут – «серед неба мала цяточка, мов мачинка» [145, с. 4]; «квітка, мов сонечко» [145, с. 16]), або ж активно використовуються (арніка хотіла б бути схожою «на найтонший сонячний промінець» [145, с. 4], «на сивому камені» [145, с. 7], «зеленаві поганки» [145, с. 11], голова в боровика «як добрий полумисок» [145, с. 16]; «цвіте арніка сонячним цвітом» [145, с. 16]). Авторськими знахідками можна вважати метафоричні образи «Глухі ялини мурмочуть» [145, с. 10] та «сонне павутиння» [145, с. 10], гіперболу «В наш бір ні півні не доспівають, ані пси не догавкують» [145, с. 11]. Всі ці засоби покликані підкреслити красу та важливість природи.

Органічним доповненням казки є ілюстрації художника Є. Попова. Своїми малюнками він створює об'ємний світ карпатської природи: оживають буки та ялиці, арніка зображена дівчинкою в гуцульському строї, всі персонажі казки отримують свої характерні риси. Читач, розглядаючи ці повноколірні малюнки, бачачи гуцулку Аничку, що готується до весілля, інші вінтажні ілюстрації, повністю занурюється в гуцульський побут. Художник зосереджується і на притаманних ознаках рослин, птахів та людей, надаючи їм позитивних чи негативних акцентів відповідно до тексту. Така глибока взаємодія авторського

тексту й оригінального художнього оформлення сприяє формуванню екологічної свідомості дитини.

Отже, літературна казка З. Мензатюк «Арніка» має риси чарівної фольклорної казки. Історія лікарської рослини розгортається як варіант казки про живу воду. Провідні мотиви тексту – мотив мандрів у пошуках зцілення та мотив випробування. У такому жанрово-тематичному каркасі значну роль відіграють екологічні складники. Письменниця наголошує на тому, що природу треба поважати хоча б за те, що вона рятує людину. За допомогою персоніфікації образів світу природи увиразнюється думка про її живу сутність, про тісну екологічну взаємодію, реалізується пізнавальна мета. Екологічний вимір має також ідея світової гармонії.

Міфологічне начало, реальні топоси, композиційний засіб обрамлення, мовний колорит органічно презентують єдність світу людини та природи, красу і важливість природи.

Отже, «Арніка» З. Мензатюк – текст, який формує основи екологічної свідомості, культури та поведінки дітей.

2.2. Екологічний аспект у проблематиці міських казок (збірка «Тисяча парасольок»)

Літературна казка – один із популярних жанрів літератури для дітей. Л. Волкова у словниковій статті «Лексикону загального та порівняльного літературознавства» розглядає два значення поняття літературна казка: 1) твір, «який має свого автора – професійного письменника, успадковує стиль, композицію нар. казки, тобто створюється за законами фольклор. казки. Л. к. спрямована перша за все на фантастику та вигадку»; 2) «оригінальний твір, що поєднує елементи дійсності, вигадки та фантастики, але майже нічого спільного з народної казкою не має» [129, с. 301].

У сучасному літературознавстві чимало досліджень присвячено проблемі становлення та розвитку цього жанру (Н. Горбач [36], В. Грищук [44], О. Зубенко [70] та ін.). Образ автора в українських літературних казках XIX ст. проаналізувала Т. Крашеніннікова [111], О. Євмененко простежила закономірності жанру в першій половині XIX ст. [62]. Українську літературну казку 10–30-х рр. XIX ст. проштудійовано у статтях та дисертації О. Горбонос [38, 39, 40]. Казки І.Франка – предмет наукових зацікавлень Г. Сабат [205, 206], Н.Тихолоз [231] та ін. О. Цалапова аналізує українську літературну казку кінця XIX – початку XX ст. [253, 254]. У дисертації О. Гарачковської досліджено сюжетно-образну структуру та хронотоп української літературної казки 70-90-х рр. XX ст. [29].

У контексті проблеми «жанрово-стильові різновиди сучасної української літератури для дітей і про дітей» О. Січкара розглядає такі жанрово-стильові різновиди літературної казки, як сучасна казка, казкове фентезі, казкові пригоди, казка з історичним антуражем, стилізація під народну казку [214, с. 151]. Жанрово-стильові особливості сучасної авторської казки – в центрі уваги Л. Овдійчук [176]. На думку дослідниці, сучасна літературна казка презентована творами таких жанрових модифікацій, як повість-казка, роман-хроніка, драма-казка, казка-притча; пригодницька, фантастична, авантюрна, морально-етична та ін. [177].

У посібнику В. Кизилової «Українська література для дітей та юнацтва: новітній дискурс» розглядаються такі найбільш поширені функціонально-тематичні різновиди жанру авторської (літературної) казки другої половини XX ст., як пізнавальні, морально-дидактичні, пригодницько-розважальні [98, с. 37–41]. Дослідниця зауважує, що розвиток літературної казки на межі XX і XXI ст. скерований «у напрямку створення активних динамічних структур, побудованих на принципах синтезу фольклорних й індивідуально-авторських елементів» [98, с. 55–56].

«Київські казки», «Макове князювання», «Зварю тобі борщику», «Чарівні слова» З. Мензатюк В. Кизилова розглядає як цикли літературних казок [98, с. 78–89].

О. Січкарь наголосила, що «твори З. Мензатюк дозволяють побачити диво повсюди, знайти казку скрізь: і у бабусиній скрині (“Катрусині скарби”), і у народних святах (“Макове князювання”), і у зміні пори року або днів тижня (“Казочки-куцохвостики”), і у природі, яка нас оточує (“Як до жабок говорити”). Фантастичне і реальне переплітаються у її творах так природно, що навіть не дивуєшся, коли у день Києва можна зустріти князя Кия з братами і сестрою Либіддю (“Київські казки”), патріотично настроєний привид спонукає подружжя Руснаків знайти старовинну козацьку реліквію (“Таємниця козацької шаблі”), а хлопчик Іванко не лише вірить у дива, але й творить їх сам (“Чарівний Іванко”))» [214, с. 151]. В. Кизилова зауважила, що «збірка казок “Макове князювання” Зірки Мензатюк пройнята релігійною культурою, глибоко усвідомленою автором. Гармонія й рівновага художнього світу досягнута завдяки особливій авторській позиції, що фокусує ідею створення досконалого світу, у якому немає місця злу, заздрощам, байдужості, цінуються краса, добро, любов до ближнього. Знайомлячи дітей з християнськими традиціями і звичаями, Зірка Мензатюк наснажує свої твори позитивними емоціями» [98, с. 50]. У «Київських казках» З. Мензатюк, за спостереженням В. Кизилової, «топос міста освоюється з урахуванням сучасності» [98, с. 53].

У проблематиці літературних казок З. Мензатюк збірки «Тисяча парасольок» – виразна домінанта морально-етичного, що органічно поєднується з пізнавальним складником, важливим елементом якого є екологічний чинник.

Текст казки «Як автобус мандрував» побудований як розповідь про мандри персоніфікованого образу автобуса. Основна мета твору – пізнавальна: малий читач дізнається про живу й неживу природу українських Карпат, про побут людей доцифрової доби, вчиться розрізняти добро та зло, вдячність і невдячність. Доречно зауважити виразний етичний і повчальний аспект, зокрема авторка наголошує на правильному та ретельному виконанні обов’язків, на увазі до

кожного (а це чесноти старого автобуса): «на околиці села автобус підбирав пасажирів, які не встигли дійти до зупинки, для старенької бабусі ставав поближче до її домівки, щоб не трудила ніг, – він таки був чемним і послужливим, як і личить автобусові» [147, с. 3]. Друг, дружба, дружня підтримка осмислюються як необхідність, адже без цього навіть рейсовий автобус не може довго працювати: «Стара дружба тим більш дорога!» [147, с. 8]. Важливою рисою постає і вдячність, а невдячність, навпаки, працює проти того, хто не вміє подякувати за працю. Так, пасажирів автобуса обурюються: «Коли вже ми дочекаємося іншого автобуса? Цьому пора на металобрухт!» [147, с. 3]; а отримавши бажане (новий автобус), вони перестають отримувати звичні послуги і зрозуміли, що їхня невдячність направлена проти них. Тобто все пізнається в порівнянні: навіть тіснуватий старий автобус виявляється зручнішим, ніж комфортабельний експрес, який не виконує вимог людей. У такий спосіб З. Мензатюк наголошує на важливості малого, найнепомітнішого автобуса «з потертими сидіннями і припилюженими боками» [147, с. 3]. Отже, в житті кожен важливий і кожен виконує свою важливу роль.

На прикладі поведінки вовків письменниця наочно демонструє суть поганої поведінки та її наслідки. Так, вовки поводити себе в автобусі, як хулігани: «Вовки... крізь розчинені вікна почали зривати шишки.

– Так чинити не годиться, – зауважив автобус. – Ви порушуєте правила безпеки.

– Ну, і що? Нам подобається!

Вовки бавилися шишками, поки не обридло, а потім дістали цигарки і запалили» [147, с. 4]. З. Мензатюк виставляє акценти так, що читач може легко зрозуміти, яка саме поведінка є соціально неприйнятною, маргінальною.

Важливу роль у творі відіграє зовнішня підтримка, допомога: «ми (зорі. – Ю. К.) щоночі світитимемо над твоєю дорогою!» [147, с. 9], і автобус радо готовий возити пасажирів.

У творі трапляються поняття, які не належать до активного сучасного слововживання, їх треба пояснювати дитині. Вони презентують різні сфери:

побуту й етнографії (бесаги, кошик, полонинська кулеша, ярмарок, торговище, писанка, гуцули, слобідка); рослинного світу (чагарі, арніка, чебрець, жоржини, мальви); вираження емоцій (гвалт (ще без г, бо видання книги казок здійснене 1990 р., ще до повернення цієї літери до українського алфавіту)); побуту доцифрової епохи (металобрухт, телеграма, радіограма, експрес, «Лада», асфальтівка, Коломийське АТП, вітрове скло); астрономії (Чумацький Шлях, астроном, телескоп, небесні тіла, комета, орбіта).

З екологічної точки зору важливими є і реальні топоси Коломій, Прута, і вимишлені маршрути старого автобуса, який лісом возив вовків, а на небі – зорі. У такий спосіб малий читач отримує розуміння, де саме відбувається дія (в українських Карпатах), а також інформацію про те, що в лісі поблизу Коломій справді водяться вовки – важлива частина екоценозу Карпат.

Сповнені естетики краси описи природи: «...автобус часто оповідав про земні вітри, які пахнуть арнікою й чебрецями, про гриби та чорниці, що їх у лісі – хоч коси, про річки й потоки, про зливи і крем'янисті дороги, бо й вони у спогадах малювалися неказанно гарними» [147, с. 8]; «І ось наш автобус біжить знайомою дорогою. Вітер обвіває його пахощами полонини, жоржини й мальви кивають з квітників, і в його грудях, дарма що залізних, щось радісно щемить» [147, с. 9]; «...дорога стелилася поміж гір, від села до села, і не було їй кінця» [147, с. 9]. Такі пейзажні замальовки органічно презентують відомості про багатство рослинного та тваринного світу Карпат, особливості місцевого рельєфу.

Важливими в казковій історії автобуса є отримані позитивні емоції та новий досвід: «Ні, світ таки перемінився! “Нічого дивного, – міркував автобус. – Все таки серед автобусів я якоюсь мірою космонавт”. Йому легко і весело біглося, зореня сміялося на вітровому склі, а дорога стелилася поміж гір, від села до села, і не було їй кінця» [147, с. 9]. Привертає увагу суголосність переживань автобуса та зореняти.

Сюжет літературної казки З. Мензатюк «Ярмарок» побудований на поширеному мотиві «хліб від зайчика», коріння якого – в давній українській звичаєвості; окрім того, він до сих пір побутує в дитячих лічилках. У літературі

для дітей цей мотив розвивається у двох протилежних варіантах: переважає за аналогією (поезія Н. Приходько «Зайчик-пекар» (збірка «Чебреці», 1959); вірш В. Каменчук «Їздив заєць до млина...» (збірка «Носять зайчики гостинці», 1981); поезія Л. Ліщук «Хліб від зайчиків», 2009 та ін.); меншою мірою презентований спосіб заперечення (оповідання Є. Гуцала «Хліб від зайця», поезія В. Гринько «Хліб» (збірка «Букварик-веселик», 1990)).

Авторка демонструє, що взаємини у світі тварин такі ж, як і в людському: в лисиці є дочка Лиска, якій подобається Лиско «з лючинської кичери» [147, с. 11]; їжачок хоче на ярмарку купити «потрібне і не дуже дороге»; «Лиска дивиться-дивляється» [147, с. 11] на білий віночок весільний; зайчик хоче продати на ярмарку те, чого в нього багато; зайчик заплакав, бо «лихо тай годі з таким торгуванням» [147, с. 12]; зайчик хоче купити на ярмарку гостинчика; зайчика пригощають смаколикама небайдужі; лисиця купила на ярмарку діткам півники на паличкам; Лисці купили обновки; їжак купив нитки, щоб жінка і чотири дочки рушники вишивали...

У розвитку сюжету особливу роль відіграє образ страху, він теж притаманний і людині, і зайчику. Як виявиться, не буде він помічним зайчику, та й людям – завжди на заваді; навіть Катруся з новим свищиком не буде боятися. Дещо несподіваним тут проступає відгомін війни (очевидно, Другої світової): «Не для того я в війну страх і смерть долав, аби тепер чого-небудь боятися» [147, с. 12], – каже сивий чоловік.

Подієвість розгортається на тлі барвистого опису ярмаркового дійства («А на ярмарку! Чого тільки нема! Понурих облич нема – бо всім весело. Злості, сварок-лайок нема – бо хто б купляв їх? Зате сміхів, жартів, торгування, вихваляння – вихваляти ж таки є що!» [147, с. 11]; «Принесли калачів, медівників, бубликів в'язку, горіхів торбинку, а пиріжків – з сиром, з маком, з капустою!» [147, с. 14]), яскравий колорит якого можна зіставити хіба зі зображенням в оповіданні Г. Квітки-Основ'яненка «Салдацький патрет». Увиразнюють текст діалектизми південно-західного наріччя української мови (кичера, полонина, люстерко);

топоніми Західної України конкретизують місце дії у творі (Самбір, Снятин, Хотин, Новоселиця, Косів).

Для сучасної дитини важливим є пізнавальний аспект: це предмети побуту й ужиткового мистецтва (віз, ліжники, намиста, тарелі різьблені, полив'яні глечики, бочка соснова, свищик), традиційні заняття українців (вишивати рушники, квасити капусту в бочці).

Екологічні мотиви в казці «Ярмарок» є пунктирними. Проте малий читач отримує уявлення про тваринний світ Карпат, особливо Косівського району: є там лисиця, заєць, їжак. Авторка описує їх спосіб пересування: «Узбіччям між кущами квапиться лисиця» [147, с. 11]; «Хрустить хмиз, шелестить трава – спішить їжачок» [147, с. 11]. Описи тварин відповідають їхній екологічній суті. Так, у невеликого зайця з товару лише страх, адже в екологічному ланцюгу живлення заєць – легка пожива для хижака. Заєць вирішує: «А продам-но я страх. У мене його багато» [147, с. 12]. Проте страх – важливий елемент механізму виживання невеликого гризуна в живій природі, що письменниця і повідомляє вустами дядька Миколи: «В лісі він (страх. – Ю. К.) тобі самому знадобиться» [147, с.12].

Основна мета казки «Тисяча парасольок» – повчальна. Диво як елемент пригоди дівчинки рухає сюжет у незвичному напрямку. Історія, що трапилася в житті егоїстичної дівчинки Улясі, перевиховає її. Дитина, яка не зважає на обставини, не поважає маму й уже вміє «грати на публіку», завдячуючи диву, зміниться на відкриті світові й світлим емоціям людину. Дівчинка, яка хотіла, аби їй заздрили, нею захоплювалися, стане людиною, готовою поділитися з іншими.

Пройти цей непростий шлях допоможе дідусь із довгою білою бородою, який нагадав Улянці Діда Мороза (книга казок З. Мензатюк «Тисяча парасольок» видана, як уже зауважувалося, 1990 р., коли в святій Миколай приходив тільки до дітей на Західній Україні). Дівчинка не вірила в диво, вона вважала, «що всілякі чарівні речі – вигадка» [147, с. 17], тому відразу обрала тисячу звичайних парасольок. Правда, вона не матиме перед ким ними хизуватися. Обставини (в

помешканні нема місця для такої кількості парасольок) змушують її змінити своє рішення щодо особливих, чарівних парасольок.

Натяк на те, що дівчинка зміниться, був у першій частині розповіді, коли Уляся тішилася реальними парасольками: тоді вона почервоніла від незаслуженої похвали, отже, була надія на позитивні перетворення.

І справді треба було втручання чарівника, щоб побачити, здавалось би, звичайне й повсякденне, але таке красиве. Це крони дерев, красиві у своєму розмаїтті, які спочатку мали виконати тільки функцію парасольок. Дівчинка зрозуміла, що приносить справжнє задоволення: не можливість мати якусь річ, а відкриття простих речей у природі. І тою чарівною парасолькою, яка захистить не тільки від дощу як тимчасового випробування, є природа. Важливо, що таке велике диво, як природа, Уляся відкрила й іншим дівчаткам.

Можна розглянути казку і як заперечення народної приказки «Краще синиця в руках, ніж журавель у небі», вічної опозиції реального та мрії, досяжного й нафантазованого, матеріального та духовного. Сюжет казки доводить, що не обов'язково мати щось конкретне, задоволення приносить можливість поділитися з іншими. Історія, яка трапилася з Улясею, покликана також розвінчати надмірне захоплення речами. Невипадково, що саме цей твір дав назву збірці.

Доречно звернути увагу також на діалогічність як особливість побудови тексту, що подається як розмова авторки з читачем: на початку твору письменниця в такий спосіб розказує про свою мету, а також під час оповіді («Якщо ви раптом схочете позбутись тисячі парасольок, подзвоніть мені, і я скажу вам те слово по телефону» [147, с. 20]).

Нечисленні тропи підпорядковані відтворенню звичайного, але досконалого у своїй простоті світу природи: «веселий теплий дощ» [147, с. 17], «стрункий ясен» [147, с. 20]; «плакуча верба» [147, с. 20]; «під розлогими кронами-парасолями» [147, с. 20]; «розлогий клен накивав їм гілкою» [147, с. 20]; «кликала молоденька липка» [147, с. 20]; «хвалився горіх» [147, с. 20]; «важкі краплі» [147, с. 20]; «дівчатка... так голосно сміялися, що навіть сонце визирнуло крізь проталину в хмарі» [147, с. 20].

Сюжет казки «Тисяча парасольок» розгортається в місті. Читач отримує чітке повідомлення, що дівчинка Улянка живе серед звичного для міської дитини пейзажу: «вона розглядалася по вікнах і балконах» [147, с. 17], «бавилася в парку біля фонтана» [147, с. 20]. Але світ живої природи, тема любові та поваги до неї, тема екологічних взаємодій промовляють і в цьому тексті. Так, важливим у цьому плані є топос парку як впорядкованого людиною простору. Саме тут Уляся отримує справжнє розуміння «тисячі парасольок», які нікуди не треба носити. Коли почався дощ, «розлогий клен закивав їм (дітям. – Ю. К.) гілкою: сюди, сюди. Дощ скочувався по його листю, і під крону не попадало жодної краплі.

– ... Моя парасолька з цвітом! – кликала молоденька липка.

– А моя з яблуками! – шелестіла яблуня.

– У мене крона найрозлогіша, – хвалився горіх.

– Моя ж – найвища, – додав своє стрункий ясен.

– А моя з горобцями! – і собі манила дітей плакуча верба» [147, с. 20].

У такій текстово-ігровій формі дитина отримує знання про форми і вигляд крон різних дерев у міському парку, про їхні особливості: липа – цвіте у липні, а рання яблуня в цей час уже плодоносить, у густих вербових гілках саме гніздяться невеликі міські мешканці – горобці. Це важливі складники розуміння екологічних ланцюгів навіть в урбаністичних умовах.

У проблематиці казки «Цикламен» переплітається низка мотивів: мотив любові до живої природи, мотив єдності усього, мотив чарівного перетворення, мотив значущості спільних зусиль. Важливо, що мотив чарівного перетворення використовується для втілення думки про те, що треба допомагати другу відновлювати справедливість; у такий спосіб реалізується і виховна мета – щира дружба, бажання допомогти і прагнення справедливості долають зло.

«...залізобетонний, стодвадцятиквартирний, [...] цілком сучасний будинок» [147, с. 25] – місце, де розгортаються події міської казки «Цикламен». Тут живе Наталочка, яка любить квіти, і в дарунок вона отримала квіти – букети, на сторінках книжки, горщик із цикламеном. Особливо їй подобався «скромний непримітний цикламен», що зацвів рожевим квітом [147, с. 23]. Дівчинка

розмовляла з рослиною, для дитини вона стала другом. Принагідно зауважимо, що З. Мензатюк часто використовує прийом розмови з рослинами (збірка есе «Український квітник»). Саме в розмові з цикламеном народжується думка про те, що все у світі взаємопов'язано (в тексті сказано родичі, рідня) – і квітка, і фламінго, і хмарка.

У творі простежується протиставлення чітко маркованих образів добра і зла. Добрі цикламен, липка й метелиця об'єднали свої зусилля, щоб протистояти злим задумам домовика. У цій спільній протидії також простежується взаємопов'язаності всього: Наталочка влітку підливала липку, і Липоватка, яка живе в липці, готова покинути домівку й бігти в поле за метелицею, аби допомогти дівчинці. Розуміння таких взаємозв'язків вкрай важливе для формування екологічних компетенцій маленьких читачів: поважаючи природу ти найперше допомагаєш собі, навіть якщо й сам цього не помічаєш.

Відповідно до міфологічних уявлень, якщо домовику не годити, він стає злим і робить збитки. Раніше він, як і «у всіх казках», мешкав у дерев'яному будинку «зі скрипучими сходами і сточеними шашіллю віконницями» [147, с. 25]. Коли ж хатину знесли для висотної новобудови, домовик перебрався до сучасного будинку, але «в списках жильців його не зазначили і дітям про нього не розказували», тому «ображений домовик почав робити людям різну шкоду» [147, с. 25]. Отже, людям треба бути уважнішими до навколишнього світу.

Осібнo треба зауважити про інтертекстуальні зв'язки казки. Цикламен у подоби хлопчика схожий до хлопчика-мізинчика братів Грімм чи Ш. Перо; східний колорит у зміненій зовнішності цикламена (він «обернувся в маленького чарівного хлопчика, смаглявого, з високою рожевою чалмою на голові» [147, с. 25–26]) нагадує Маленького Мука В. Гауфа чи героя арабської казки Аладіна. Дівчинка Липоватка, яка живе в липці, подібна до образу андерсенівської Дюймовочки. Досить виразною є алюзія до поезії П. Воронька «Липка»: липка пам'ятає добро дівчинки, яка все літо її поливала. Образ доброї і справедливої метелиці споріднений із образом казки братів Грімм «Пані Метелиця».

Пізнавальними для дитини є природничі знання, які проступають у цій казковій історії. Так, «цикламен не любив духоти і звик стояти, де прохолодніше» [147, с. 26]; ця рослина квітує взимку.

Розв'язка твору доводить, що зло безсиле проти спільних зусиль друзів. Прочитавши казку «Цикламен», дитина робить висновок, що добра у світі більше, зло не може здолати добро. Текст важливий також альтруїстичним акцентом: цикламен не мав часу дбати про свій цвіт, бо треба було допомогти другові. З. Мензатюк спонукає до висновку про те, що кожна дія в майбутньому матиме наслідки.

Невипадково, що саме казка «Три дні старого року» завершує збірку, адже її можна розглядати як підсумок. Це своєрідний акцент на основній думці збірки: треба вірити в диво – і воно настане. У цьому творі диво іменується святом: «якщо свято не хоче приходити, треба зробити його самій!» [147, с. 45]; «“Якщо свято когось обминає, його треба зробити самим”» [147, с. 47] (ці сентенції в композиційному плані утворюють обрамлення). Хоча, як і вимагає жанр казки, є чарівне перетворення іграшкового дідуся-лісовичка на справжнього, є «золота іскорка з чарівної палички», яка «впала в чашку» [147, с. 45], тому й чай із неї став чарівним. Але найважливіше диво, яке створить Настуня за порадою лісовичка, це те, що вона турбується про маму, яка захворіла. Потім дівчинка поприбирає в кімнатах.

Пізнавально-екологічний аспект казки полягає в розумінні важливості природних об'єктів у нашому житті. Діти дізнаються про лікарські властивості липового цвіту, бузини. Настуня заварює чай хворій матері, письменниця зауважує, що таке використання рослин є традиційним, так «робить мама» [147, с. 45]. Авторка також побіжно вказує на різницю в рослинному світі України та Кавказу, де ростуть мандарини та хурма. Це важливо для усвідомлення екологічної різноманітності флори.

Основна мета казки «Три дні старого року» спрямована на розвиток почуття відповідальності.

«Аналіз авторської казки останніх десятиліть переконливо доводить, що її подальший розвиток неможливий без художнього синтезу фольклорних елементів з філософською прозою, науковою фантастикою та іншими жанрами літератури» [98, с. 56], – наголошує В. Кизилова. На підтвердження й розвиток цієї думки і міські казки збірки З. Мензатюк «Тисяча парасольок». Адже ці твори постали на перетині з народознавством («Як автобус мандрував», «Ярмарок»), міфологією («Цикламен», «Три дні старого року»), психологією («Тисяча парасольок»). У проблематиці цих текстів переважає морально-етичний акцент. Водночас міські казки цієї збірки об'єднані пізнавально-екологічним аспектом, який уможливорює пізнання багатства й розмаїття рослинного та тваринного світу, осягнення взаємопов'язаності всього на Землі.

2.3. Особливості реалізації екологічної проблематики в жанрі есе (на матеріалі збірки «Український квітник»)

Збірка есе З. Мензатюк «Український квітник» (2010, 2018) – зразок науково-популярної прози для дітей середнього та старшого шкільного віку, що має на меті сприяти формуванню світогляду цивілізованої людини, готової до життя, розвивати базові вміння та знання сучасного громадянина – екологічні, соціальні, політичні та ін.

В аналізі збірки есе З. Мензатюк «Український квітник» насамперед треба зауважити, що образ / тема / концепт квітів і квітника має багату традицію в українській літературі. Ще Т. Шевченко в ранньому творі «Думи мої, думи мої...» називав свої думи не тільки дітьми, а й квітами. Наслідує такий поетичний прийом В. Шашкевич у «Зільнику». Поезії збірок О. Лятуринської «Ягілка», «Туга», «Чар-зілля», а також оповідання для дітей «Материнки» презентують органічну єдність фольклорно-міфологічної традиції та історичної пам'яті. І. Калинець – автор «малого поетичного зільника» «Ці квіти нестерпні».

З. Мензатюк творить в іншому руслі: в жанрі есе, орієнтованому на дитячу читацьку аудиторію. Як відомо, «есе – прозовий твір із довільною композицією, якому властива белетризація зафіксованих індивідуальних вражень, асоціацій чи інформації, отриманої з різних галузей знань, несистематичне поєднання філософських, літературно-критичних, науково-популярних, іноді специфічно наукових елементів». Для есе притаманні яскрава образність, суб'єктивність, поєднання різнорідних елементів, афористичність, побутовість мислення [132, т. 1. с. 347]. Така форма осмислення матеріалу, формування текстів виглядає оптимальною з точки зору популяризації відомостей про природу, оскільки авторка водночас задіює емоційно-образне сприйняття й апелює до розуму читача.

Очевидно, не випадково З. Мензатюк укладає збірку із 30 текстів, адже за християнською символікою число 30 означає повноту, довершеність (Ісус у 30 років прийняв хрещення й почав проповідувати). Тому й Г. Сковорода свої збірки («Сад божественних пісень», «Байки Харківські») будував із 30 текстів.

Організовує збірку звернення авторки «Дорогий друже!». З. Мензатюк пише: «Пропоную тобі створити власний квітничок. Це можна зробити не тільки сіючи й вирощуючи квіти [148, с. 1]. Письменниця спонукає дітей до роботи, обрати те, що до душі, адже квітничок можна створити з фотографій, можна вишити, намалювати, а також здійснюючи спостереження за квітами впродовж року чи використати засушені квіти для оригінальної листівки, можна написати художній текст і т. ін.

Збірка есе для дітей «Український квітник» З. Мензатюк присвячена культурним рослинам українського саду, що традиційно прикрашають подвір'я садиб. Деякі з цих рослин давно оселилися на українських теренах, деякі – окультурені і освоєні традиційно, деякі – нові. Кожен текст про рослину – це розмова письменниці з квітами. Зауважимо, що така ж настанова до розмови, до розмовного стилю оповіді характерна для есе. У тексті З. Мензатюк це підсилює ефект присутності читача при цій розмові. Авторка звертається до кожної квітки з

квітника протягом усього року, а квітка їй відповідає, втілюючи в такий спосіб і казкові прийоми, притаманні усній народній творчості.

Квітковий рік розпочинає авторка з пізньої зими, коли природа вже починає прокидатися. У першому есе – заклик і до розмови, і до дії: «– Ясен первоцвіте, золоті ключі! Вже я весну чекаю-чекаю! А вона за морями, за лісами, за дубовими брамами, за сімома замками – хто ті брами поодчиняє?» [148, с. 6].

Діалог із квітами – це основна форма розмови авторки із читачем:

«– Хто з походу, з шабледзвону привезе нову корону: з пишного цвіту для юного літа?

– Ми, орлики!» [148, с. 18].

Інколи діалоги перетворюються у трилоги, до яких залучені юні читачі, як, наприклад, у розмові з хризантемою: «– Ні, люба дитино, я тобі не на смуток, я знаю це достеменно. Будуть і в тебе сонце та небо, медвяне літо, радісні квіти. Але раптом коли-небудь спіткають тебе морози, зумій і тоді не піддатись біді, – згадай мене, хризантему!» [148, с. 61].

Важливою для жанру есе є особистість автора. Не претендуючи на універсальність чи академічність своїх даних, письменниця веде оповідь у художньому й науково-публіцистичному стилі. Ми бачимо її як людину, яка любить природу, адже «кожнісінький день дарує [...] невеличке диво: прохолодний, з-під снігу, крокус; фіалочку синьооку; подих черемхи; сяйво нарциса; тюльпани, що гордо на грядці звелися, а нинішній день приніс мені півників» [148, с. 14]. Вона веде читача від ранньої весни до пізньої осені, показуючи кожну квітку, персоніфікуючи її, надаючи їй рис та емоцій людини. Постать авторки з'являється в кожній розмові, а читач – її друг і свідок. Вона кличе читача зі собою в мандри: «я веслю сонячним променем – до ласкавих мрій, до рожевих снів, що пахнуть гарячим прибережним піском і сліпучим ядром кокосових горіхів, що пахнуть морем, фантастичними рибами, далекими, далекими світами...

О, мої флокси – рожеві острови!» [148, с. 48].

Кожне есе у книжці поділене на дві частини: перша – художня розмова, багата художніми образами, звертаннями, характерними для усної народної творчості, друга є авторським коментарем, який містить наукову інформацію. У коментарі письменниця подає наукову (латинську) та традиційні назви, повідомляє про походження, поширення, умови зростання тощо. У цій частині є також лаконічна інформація про ботанічну характеристику сорту: *«Айстри – трав'янисті рослини родини айстрових (складноцвітих). Предки садових сортів походять з Китаю»* [148, с. 59]; *«Це декоративна рослина родини бобових, що має витке стебло і яскраві червоні, біло-рожеві або строкаті квіти»* [148, с. 51].

У цікавій, доступній формі З. Мензатюк зосереджує увагу читача на предметі розмови, а ілюстрація до кожної квітки дозволяє ознайомитися з ним докладніше. Дитина бачить рослину в реальних кольорах, особливості будови стебла та листка, самої квітки. Треба наголосити, що в книзі використано репродукції картин таких знаменитих художників, як Рубенс, К. Моне, Вінсент ван Гог, Фр. К. Петтер, К. Білокур та ін.

Важливо, що кожного разу письменниця вказує на ареал поширення на походження рослини (*«Батьківщина чорнобривців – Мексика»* [148, с. 57]), а також описує можливу взаємодію виду з іншими біологічними видами, в такий спосіб не оминаючи і екологічну тему взаємодії видів: *«Своїм різким запахом чорнобривці відлякують городніх шкідників, мають і лікувальні властивості»* [148, с. 57]. Все це дозволяє оцінити важливість тексту не лише в художньому, а й у природничо-науковому плані. Авторка спеціально підкреслює важливість таких взаємодій, бо саме з них і починається базове екологічне сприйняття світу. З. Мензатюк описує також інші взаємодії, зокрема, людини та природи: *«В Україні ростуть дикі родичі гладіолусів – лугові квіти косарики. На жаль, вони зникають, тому занесені в Червону книгу»* [148, с. 47]. Це дуже важливе знання, яке повертає читача до розуміння вразливості української природи, необхідності її захисту, і того, що без втручання людини не сталося б вимирання цих видів, але без її втручання не станеться і їхнього відновлення. Якщо рослина є лікарською,

застосовується в народній медицині, письменниця вказує своїм малим читачам і на це: «Лілея – цінна лікарська рослина» [148, с. 45].

Кожна розмова з квіткою З. Мензатюк містить у собі також емоційно-ліричне спілкування (як з квіткою, так і з читачем). Задля цього вона використовує у звертаннях яскраву образність (як-от: «Шляхетна біла лілеє, квітко з ангельської руки» [148, с. 44]), епітети («пречисті конвалії білі» [148, с. 16]), метафори («Півники, півники! Золоті гребінчики!» [148, с. 14], «Мальво! Палахкотюча свічко!» [148, с. 38]), зменшувально-пестливі суфікси для підсилення симпатії до квіток-персонажів («Любисточку, запашний листочку» [148, с. 28]; у звертанні до незабудки: «Крихітко мила, менша сестричко волошок, барвінку і дзвоників!» [148, с. 36]).

Уяву малого читача вражає метафоричне мислення авторки. «Флокси, рожеві острови в шумливому морі листя» [148, с. 48], «Бузочку-раю! День стоїть, мов палац кришталевий, а ти в нім – царевич» [148, с. 10], «Гладіолуси і гладіатори – значить ті, що з мечами» [148, с. 46] – оригінальні авторські порівняння, які актуалізують об'ємність образу, роблять кожну квітку особливою. Соняшник у З. Мензатюк «кремезний» [148, с. 54], чорнобривець – «панничик» [148, с. 56], айстри називаються «зірками» [148, с. 58]. Така образність притаманна першій частині кожної розмови, роблячи її ще більш емоційною, викликаючи відчуття емпатії, співпереживання і з персонажами книжки, і з авторкою.

Есе З. Мензатюк сповнені афористичності. Її афоризми ліричні та влучні, наприклад: «Але раптом коли-небудь спіткають тебе морози, зумій і тоді не піддатись біді, – згадай мене, хризантему!» [148, с. 62]. Авторка формує тут позитивний настрій, віру в майбутнє, переконаність у тому, що позитивний спогад, добрий друг, природа допоможуть пережити будь-яке лихо. Не забуває письменниця щоразу нагадувати і про рідний край, любов до нього (це важливо і в формуванні екологічної свідомості: з любові до рідної землі, з поваги до неї починається повага і любов до природи взагалі, в цілому): «нема ніде гостинніше, як у нашім краю» [148, с. 61]. А також про вміння радіти життю і бути вдячним за

кожний прожитий день: «– Я дякую, а не прошу; Він більше щодня дарує, ніж я попросити вмію» [148, с. 38].

Письменниця не повторює власних прийомів, перенасичуючи ними оповідки, а майстерно змінює їх, використовуючи щоразу щось нове. Барвінок у неї розповідає свою історію, як він став блакитним, набуваючи людської подоби в людських думках:

«– Я під снігом не спав, листя тримав насторожі. Ледь весна заяріла – аж я тут як тут: добридень, весно! Дай мені барву небесну!

„Є в мене сестра – весняна гроза. Приси в неї!”

Примчала гроза, швидка, рвучка.

„Грозо, добридень! Дай на квіти мені крихотинку неба!”

„Бери, коли треба!”

Метнула блискавку щонайблакитнішу – то-то було грому!

Я не злякався: вловив блакиті – небесним цвітом порозвивався.

Далекі гори все те бачили – впала блакить на їхні верхи.

Річка-срібляночка також бачила – блакить їй на хвиляках.

Дівчинка Олечка задивилася – блакить їй в очах!» [148, с. 9].

Емоційно-ліричне звертання до персонажів квітника містить у собі й екологічний складник, адже читач звертає увагу на художній опис квітки (у якої – білі пелюстки, у якої – червоні, на форму листків), на час цвітіння, – а це важливо для розуміння циклічності природи і природних явищ: кожна квітка цвіте в свій час, потребує своїх умов, свого ставлення. У такий спосіб формується глибока повага до природи і до кожного живого організму зокрема.

Окремішньо – про роль легенд, казкових та міфологічних аспектів у кожному есе збірки «Український квітник». Легенди – важливий складник есе З. Мензатюк: *«А в Європі склали легенду, що колись квіти вибрали собі царицею троянду; всі схвалили такий вибір, і тільки півонія, яка сама хотіла бути царицею, не змирилася з ним. Звідтоді півонію вважають символом пихатості, зарозумілості»* [148, с. 43]. Розповідаючи про конвалії, письменниця пригадує легенду про сльози Божої Матері на Голгофі: «Колись одна Мати в горі бігла за

Сином, що, увінчаний терном, ніс хрест на Голгофу. Бігла, губила сльози» [148, с. 17]. А описуючи нарциси, авторка, навпаки, не йде протореним шляхом, згадуючи міф про самозакоханого нарциса, а створюючи казковий сюжет про царство нарцисів: «Є десь на світі царство нарцисів. Ціла долина – білих, пахучих, сліпучих, ціла країна квітів, бджіл і краси. Тамтешній вельможний правитель щороку дає підданцям один і той же наказ:

– До свята весни велю вам убрати свої щонайкращі великодні весняні обнови!» [148, с. 13].

Якщо квітка побутує в українських традиціях та звичаях, З. Мензатюк обов'язково про це згадує. Наприклад, про барвінок: *«шили весільні вінки, ним прикрашають коровай на знак нерозривності шлюбу»* [148, с. 9]; *«Мак – символ краси, а також пам'яті про полеглих у битвах. Його широко застосовують в українських обрядах»* [148, с. 21].

В есе про мак З. Мензатюк згадує цю рослину в українській народній обрядовості, цитуючи веснянку:

*Соловейку, сватку, сватку,
Чи бував ти в садку, в садку,
Чи бував ти, чи видав ти
Як там дівки сіють мак?* [148, с. 21].

З. Мензатюк часто звертається до усної народної творчості, актуалізуючи загадки, приказки та прислів'я, з якими люди пов'язували здавна ту чи іншу квітку: *«сімсот соколят на одній подушці сплять»* [148, с. 55]; *«Цвіте синьо, лист зелений, квітник прикрашає, хоч мороз усе побив – його не займає»* [148, с. 9]; *«„Дівчина, як червона рожка”;* *„В доброго мужа жінка, як ружа”»* [148, с. 43].

У текстах письменниці відчувається творчий досвід Г. Х. Андерсена в олюдненні квітів і тварин («Дюймовочка»), Лесі Українки – в індивідуальному осмисленні міфологічних сил природи («Лісова пісня»). Подекуди З. Мензатюк безпосередньо звертається творчості інших авторів, які писали про квіти, проводячи своєрідні літературні містки: *«Романтична квітка, що розцвітає при*

місяці, стала героїнею казок українських письменників: Олесь Бердник написав про неї казку „Серце матіоли”, Ігор Калинець – казку „Про те, як Нічна Фіалка шукала собі ім'я”» [148, с. 41]. Згадано також казки для дітей «Ромашка» Г.-Х. Андерсена та «Лелія» Лесі Українки, баладу Т. Шевченка «Лілея».

Пізнавальною для дітей є згадка про художницю К. Білокур, на полотнах якої увіковічені українські квіти: «Мальви здавна були неодмінною окрасою українського квітника. Саме тому вони стали поетичним символом рідної батьківської хати, України. Дуже любила малювати ці квіти видатна українська художниця Катерина Білокур» [148, с. 39].

Ці інтертекстуальні зв'язки у збірці есе З. Мензатюк створюють враження об'ємної взаємодії літератури та мистецтва загалом у плеканні любові до природи, у формуванні екологічної свідомості читача.

Отже, збірка есе З. Мензатюк «Український квітник» – своєрідний квітковий рік, у якому органічно взаємодіють емоційно-ліричне спілкування письменниці з рослиною та авторський коментар. Така форма організації тексту – одна з оптимальних у популяризації відомостей про природу. Екологічні аспекти є наскрізними в обох частинах твору, вони підпорядковані формуванню в читача глибокої поваги до кожного живого організму.

З. Мензатюк, не відхиляючись від хронологічної послідовності й водночас не претендуючи на абсолютність поданих наукових знань, без дидактизму підводить читача до усвідомлення своєї відповідальності за світ живої природи, за важливість його збереження, згадуючи зокрема червонокнижні види.

Формуючи естетичний смак, письменниця не випадково звертається до фольклорних зразків, текстів класичної літератури, образотворчого мистецтва. Такі інтертекстуальні взаємодії органічно поєднуються з інтердисциплінарними – З. Мензатюк скеровує всіх учасників своїх квіткових розмов до об'єднання літератури та природознавства, гуманітарних знань та екології.

2.4. «Зелені Чари»: екологічний аспект крізь призму міфології

З. Мензатюк визначає жанр творів книги «Зелені чари» (2020) як оповідання. Зауважимо, що специфіку жанру оповідання формує розповідь про одну подію з життя головного героя, а в книзі «Зелені чари» спосіб викладу такий, як і в збірці «Український квітник», означений авторкою як книга науково-популярної прози, практично це жанр есе [115]. З іншого боку, розповідний чинник організовує пізнавальний матеріал у текстах цієї збірки.

Есе – один із перехідних жанрів, синтетична природа якого містить і риси художності, і виразну авторську суб'єктивність, і інформативний складник; тому есе – в центрі дослідницької уваги і літературознавців, і журналістикознавців.

Детальне дослідження есе як межового жанру на перетині літератури та журналістики розглядає К. Сільман у дисертації та низці статей [211–213]. Ядром жанру авторка визнає «нелінійність думки, критико-гіпотетичну настанову, пошукову спрямованість, самообґрунтування авторської індивідуальності, релятивістську основу світогляду есеїста, невизначеність, інтелектуальне й духовне переживання, суб'єктивацію явищ культури, внутрішнє переживання автора, прямолінійність вираження авторської інтенції, інтимність і голос, звернений до уявної аудиторії» [212, с. 4].

У «Літературознавчому словнику-довіднику» есе розглядається, як «невеликий за обсягом прозовий твір, що має довільну композицію і висловлює індивідуальні думки та враження з конкретного приводу чи питання і не претендує на вичерпне і визначальне трактування теми. Характерні ознаки Е. – логічність викладу, що наближає його певною мірою до наукової літератури, дбайливе ставлення до художньої форми. Як правило, Е. виражає нове, суб'єктивне слово про щось і носить філософський, історико-біографічний, публіцистичний, літературно-критичний, науково-популярний чи суто белетристичний характер. Стиль Е. відрізняється образністю, афористичністю, використанням свіжих метафор, нових поетичних образів, свідомою настановою

на розмовну інтонацію і лексику. Він здавна формувався у творах, в яких на передній план виступає особистість автора» [133, с. 242].

О. Гук простежив ідентифікацію жанру есе в діахронічному контексті європейських та вітчизняних літературознавчих концепцій, розглядаючи формально-структурні, філософсько-екзистенційні, антропологічно-культурологічні, рецептивно-естетичних та інші методологічні моделі [47].

Б. Матіяш стверджує, що сучасна есеїстика стала базисом гуманітарного знання, що «здатен тримати на собі не один десяток “справжніх наукових праць”, автори яких покликатимуться на “геть несерйозні есеї”...» [139].

Як явище національної духовної культури розглядає українську есеїстику О. Баган [9].

Лінгвістичне дослідження Л. Компанцевої присвячене молодіжній есеїстичній прозі кінця ХХ ст. як новому розповідному типу [108]. Ю. Осадча спостерегла, що «інваріантом канону риторичного жанру як “внутрішньою мірою” (чи жанровою матрицею) еґо-белетристики виступає есеїстичне письмо – принцип побудови художньої реальності й авторського еґо / “я”-доцентрового дискурсу» [183, с. 29].

У монографії Т. Шевченко досліджено есеїстику українських письменників як феномен літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. [264]. Жанрові трансформації сучасної української есеїстики проаналізувала Ю. Нестеренко [168].

С. Шебеліст спостеріг закономірність, що «особливого поширення у сучасній пресі набув жанр есею, який є близьким до нарису, але відрізняється від нього більшою суб'єктивністю, асоціативністю і яскраво підкресленим авторським началом. Довший час цей жанр не був властивий “офіційній” знеособленій журналістиці, а тому найчастіше функціонував у середовищі дисидентів (І. Світличний, В. Чорновіл, Є. Сверстюк, І. Дзюба, М. Маринович) та еміграційних публіцистів (Ю. Шерех (Шевельов), Ю. Луцький, В. Барка, У. Самчук, Б. Осадчук). Дослідниця Г. Швець доречно говорить про “безсумнівну залежність жанру від політичного клімату в суспільстві: есе розвивається там, де є можливість вільно викладати власну точку зору, демонструючи незалежність

мислення, і де виховано читачів, яким це цікаво й потрібно»» [263, с. 279]. Як феномен соціальних комунікацій проаналізувала українську есеїстику Н. Мирошкіна [151].

На думку К. Сільман, «у контексті засобів масової інформації есей стає своєрідним медіатекстом, який діє в позалінгвістичних умовах та набуває таких суттєвих мас-медійних ознак, як динамічний характер та потоковий режим подання змісту, одноразовість і невідтворюваність інформації. У той же час есей є глибоко інтегрованим в інформаційний простір та інформаційну політику власників і редколегії ЗМІ. Перевидаючи свої есеї в цифровому середовищі, автори перекодовують друковані тексти, адаптуючи їх до нових комунікативних умов. Однак письменники використовують не всі переваги, які відкривають перед ними цифрові носії інформації. Вони перетворюють тексти лише на поверхневому рівні й обмежуються грою з паратекстом, механічно зменшуючи або збільшуючи розмір публікацій, змінюючи заголовки тощо» [212, с. 4].

Отже, есе і як літературний жанр, і в системі завдань журналістики об'єднує авторська індивідуальність, крізь призму якої осмислюється різноплановий матеріал. Форма організації думки й тематика можуть бути різноманітними, однак актуальність переважно є визначальною рисою журналістських текстів.

Твори збірки З. Мензатюк «Зелені чари» – це суб'єктивно-авторське осягнення природи рідного краю, яке об'єднує пізнавальний аспект із різних сфер: екології, народної міфології, історії України, культури, літератури та мистецтва загалом. Презентуючи пласти знань із різних галузей людської діяльності, авторка створює об'ємний, багатогранний текст.

Значною мірою З. Мензатюк продовжує традиції, закладені збірками Уляни Кравченко «Мої цвіти» (1933) та «Материнки» (1946) О. Лятуринської, в яких опоетизовано народні звичаї, світ природи рідного краю.

У простій для дитячого сприйняття формі письменниця З. Мензатюк забезпечує знайомство з рідною природою, формує повагу до всього живого, почуття емпатії. Екологічний аспект збірки бачиться визначальним у її творчому задумі, адже авторка звернула увагу і малих читачів, і їхніх батьків на проблеми

та загрози практично всіх кліматичних зон України. Не йдеться про окремий географічний регіон, авторка ніби «сканує Україну», згадуючи рослини, які ростуть на берегах, поблизу або й віддалік Сіверського Донця, Чаплинки, Дніпра, Дністра, Прута, Збруча і навіть невеликої локальної річечки Золота Липа. В такий спосіб продемонстровано також величезну різноманітність рослинного та тваринного світу України, фізичної географії країни.

З. Мензатюк розповідає про Червону Книгу України, яка сигналізує про небезпеку зникнення багатьох видів флори та фауни України. Письменниця називає причину такої загрозливої тенденції – недбалість людини у взаємодії з природою (наприклад, шкідливість нераціонального сільського господарства для дикорослих нарцисів, варварське розорювання місця локального зростання рябчика в рідному селі письменниці Рудка, аварія на ЧАЕС, хижацьке винищення рослин людиною навіть не для букетів, а для забави). Авторка висловлює щире обурення такому стану речей. У збірці «Зелені чари» перелічено види рослин, що через людину та її господарську діяльність потрапили до Червоної книги, наче список жертв: «усі види шафранів і один з видів підсніжників» [146, с. 11]; сон великий і білий; дикорослі нарциси; «обидва види українських півоній» [146, с. 27]; зозулинні черевички; «сальвінія – реліктова рослина» [146, с. 51]; розрив-трава, що «досі росте в лісах під Києвом» [146, с. 78]; жовтий тирлич; дванадцять видів ковили; пізньоцвіт та ін. При цьому З. Мензатюк наголошує на ролі людини в такому загрозливому стані речей і ніби звертається до читача з думкою про те, що без спільних зусиль усіх людей, українців всіх поколінь, Україна назавжди втратить ці безцінні скарби.

Майстерно, не перевантажуючи текст специфічно науковою термінологією, письменниця ділиться екологічними знаннями з читачем. Вона описує заповнення екологічних ніш, пристосування до умов середовища, спосіб нагромадження поживних речовин різними рослинами, порівнюючи різні рослини. У полі зору авторки – і еволюційні пристосування рослин, про які пише не вдаючись до метафор, а в легкій для дитячого сприйняття формі: «більшість з них (первоцвітів. – Ю. К.) мають бульбоцибулини або бульбочки, у яких ще з літа нагромаджують

поживні речовини. Клітинний сік цих рослин вміщує більше цукру, щоб не замерзати, а квітка добре захищена від снігу» [146, с. 10]. Серед суто екологічних знань, які отримує допитливий читач, – відомості про харчову цінність шафрану, спосіб його вирощування в інших країнах, поширення, розмноження, спосіб запилення, а також отруйність чи корисність різноманітних рослин, чимало інформації про локальні рослини («скельна, або гранітна вишня» [146, с. 29], що росте на берегах Південного Бугу). З. Мензатюк звертає увагу на дивовижні властивості деяких рослин, як-от: своєрідні ефірні олії ясенця білого, що в народі називається «неопалимою купиною» за те, що куц цієї рослини може горіти і не згоряти. При цьому авторка робить уточнення: «Густі випари скупчуються навколо куца – саме вони і спалахують. Щоправда, для полум'я має стояти безвітряна і спекотна, до 35 градусів, погода» [146, с. 46].

Чимало інформації у збірці «Зелені чари» присвячено лікувальній дії різноманітних рослин. З. Мензатюк приділила багато уваги традиціям їхнього збору, зберігання, пошуків, багато цих аспектів пов'язані з легендами та переказами. Закономірно, що при цьому відтворені основні ознаки хвороб, у лікуванні яких їх застосовують. Маленький читач дізнається, що сон-трава, кульбабу можна використовувати як ліки («незамінна захисниця від радіації. Вона ще й вітамінна» [146, с. 22]); конвалія ж «добре лікує серце» [146, с. 31], при чому настої традиційно виготовляли із квітів «на горілці або меді» [146, с. 31]. Серед лікарських рослин авторка називає ромашку, айр, подорожник та інші.

Пізнавальними є історії про папороть як основний складник ліків від глистів, які винайшов один жадібний середньовічний швейцарський аптекар, а король викупив його рецепт і віддав людям. Із захопленням відтворила З. Мензатюк історично правдиві факти про отруйну рослину аконіт, витяжкою якого «змочували наконечники стріл» [146, с. 85].

З. Мензатюк не оминає народних прикмет. Наприклад, «кульбаба «вгадує» погоду: якщо квіти вранці не розкрилися – не виходьте з дому без парасолі!» [146, с. 26].

Цікаві факти з історії України подає авторка в розповіді про терен: «Терновий вінок поклали на труну Тараса Шевченка і він був красномовнішим за будь-які промови, які влада заборонила виголошувати. Із терновими вінцями проводжали в останню путь героїв визвольної боротьби за волю України» [146, с. 16]. Є в тексті згадка про воронець як традиційну квітку українських квітників. Його «можна побачити біля давніх хатинок» [146, с. 27] у музеї народної архітектури і побуту. Не оминає письменниця увагою традиції українських козаків: «Козаки носили на шії намисто з бульб (зозулинцю. – Ю. К.) як недоторканий запас. У крайніх випадках: собі одну бульбочку, коневі – дві» [146, с. 37]. Про козацькі звичаї згадує З. Мензатюк і в есе про очерет: «Колись його порожнисті стебла-діжечки рятували життя не одному козакові. Коли обступали вороги, що нема, як одбитися, то він – головою в воду, в рот – очеретину, сидить на дні та й тихенько дихає» [146, с. 37]. Тут же письменниця оповідає читачеві, як рятувалися в очереті люди під час татарських набігів, адже він густий і густо росте в воді. У книзі є також відомості про кропиву та лободу, що разом з іншими рослинами рятували людей, коли «влада в Кремлі вирішила винищити українців голодомором» [146, с. 40].

За задумом З. Мензатюк, центральним осердям збірки «Зелені чари» є міфологічний аспект, тому значну увагу присвячено давньогрецькій та українській міфології. Примітно, що і крізь призму міфу промовляє екологічний аспект. Так, письменниця згадує міф про скіфа Анахарсіса, якого колись запитали: «хто живе за досконалішими законами: люди чи звірі?» [146, с.15]. А він відповів, що тварини, бо «живуть за законами, які дав їм Бог, а люди самі придумують собі закони» [146, с. 16].

У центрі письменницької уваги – мотив метаморфози. Ще М. Костомаров стверджував: «С символическим почитанием предметов физического мира тесно связан был у славян догмат превращения; в песнях славянских народов очень много историй о превращениях [...]» [110, с. 232]. За спостереженням І. Нечуя-Левицького, «деякі метаморфози дуже схожі на грецькі й римські і тим затверджують науку, що давня українська релігія була пантеїстична, коли чоловік,

як мікрокосм, розпускається в частині натури з котрої його виводила давня міфологія.

Метаморфоз в українській народній поезії дуже багато» [169, с. 68].

З. Мензатюк описує давньогрецький міф про Нарциса: «Нарцис виріс красенем, усі дівчата закохувалися в нього, проте він любив тільки полювання. Через його байдужість німфа Ехо висохла з горя, і від неї zostався лиш голос. Одного разу на полюванні Нарцис нахилився до джерела, щоб напитись, і раптом побачив своє віддзеркалене обличчя. Власна врода так вразила юнака, що він не зміг відійти від потічка і навіки застиг над ним, милуючись собою. Так і перетворився на чудову квітку» [146, с. 18]. Мотив метаморфози формує також давньогрецький міф про водяну лілію, якою стала прекрасна німфа, «ця квітка чарівна – може наділяти людей красномовством» [146, с. 54].

Одна із розповідей письменниці – про трагічну історію кохання дівчини-красуні та козака: «У день їхнього весілля на село напали татари. Козака убили у сутичці, загинула й наречена. Засмучені їхньою долею люди поховали молодят в одній могилі. І ось на ній виросла незвичайна вишня, схожа на загиблу дівчину» [146, с. 28]. Аналогічно – в легенді про дівчат, «яких гнали в неволю татари. Рятуючись від наруги, полонянки втопилися в глибокому озері», ставши на ранок лілеями [146, с. 55]. Часи турецьких набігів оживають у топонімічній легенді про ковилу на Анніній горі: задля порятунку інших буковинська красуня відволікла ворогів, а вирване волосся з її русої коси проростало ковилою [146, с. 92–93].

Переповідаючи ці давні легенди та міфи, письменниця досягає важливої мети: передає юному читачеві своє ставлення до квітів як до живих істот, яких треба берегти і поважати.

Подекуди З. Мензатюк відтворює народні традиції, що ґрунтуються на язичницькому світосприйнятті. Наприклад, святкування Купала. Згадуючи про полин, письменниця зауважує, як дівчата в день Івана Купала ходили з полином, знаючи, що на запитання русалки «полин чи петрушка?» [146, с. 59] треба відповідати: «полин», аби відлякати нечисту силу. Таку ж традицію зафіксував ще І. Нечуй-Левицький, зауважуючи про приналежність до пантеїстичної релігії:

«Ніч на Купайла дуже значна для українського народу. В той час сила сонця й тепла розвивається до найбільшої міри. Хліб починає спіти, трава й всяке зілля стоїть в цвіту. ... В той день ходять по землі русалки, і дівчата цілий день носять під пахвами полин, щоб не причепились русалки» [169, с. 33]. З. Мензатюк описує також ворожіння дівчат на дивині (інші назви рослини: царська свіча, коров'як, ведмеже вухо) як спосіб прикликати судженого, зауважуючи, що в історичній повісті Б. Лепкого «Мотря» «саме так ворожила красуня Мотря Кочубеївна», і «до неї приїхав гетьман Іван Мазепа» [146, с. 67].

Важливим складником міфосвіту збірки «Зелені чари» є апокрифічні легенди. З. Мензатюк наводить апокрифічні легенди про Адама та Єву, в яких пояснено походження підсніжників і фіалок: «Коли Адама й Єву вигнали з раю, на землі також була зима, падав сніг. Єва замерзла й засмутилася. І тоді з Божої ласки, щоб її підбадьорити, кілька сніжинок перетворилося на підсніжники.

Щоправда, інша легенда оповідає, ніби земних злигоднів не витримав Адам: він заплакав, і з його сліз вирости фіалки» [146, с. 8]. У тексті «Герновий вінець» використовується такого плану розповідь про те, як терен до Бога ходив просити захисту [146, с. 14–15]; в есе «Сльози Божої Матері» – про слези Божої матері, які перетворилися на квіти конвалії [146, с. 31]; апокрифічна легенда про те, як із виготовлених для забавки для малого Ісуса квітів вирости маргаритки, розповідається в тексті «Стокротки» [146, с. 42–43]. Про те, що дивину «вважають квіткою Діви Марії» повідомляє З. Мензатюк в однойменному тексті. Есе «Дзвоники» містить апокрифічне пояснення походження церковних дзвонів, згадуючи, як ці квіти стали прообразом першого церковного дзвона в містечку Нола в італійській Кампанії [146, с. 70–71]. Колоритно відтворено легенду про те, як «осот дістався нечистому» [146, с. 95]. Міститься у збірці апокрифічне пояснення назви Петрів батіг: колись отари овець у небі належали Адамові, але коли він «согрішив і мусив покинути райські висоти, Бог передав його отари апостолові Петру. От і жене їх святий апостол рано-вранці на пашу, тим-то Петрів батіг удосвіта розцвітає, найраніше серед трав. А з полудня отари спочивають, тож і цвіт закривається. Спекотної днини можна помітити, як над степом

тремтить, переливається повітря – то, значить, пройшла невидима отара, здійнявши небесну куряву» [146, с. 112–113].

Доречно наводить З. Мензатюк думку фольклориста Г. Булашева про те, що є дуже багато назв рослин, «за якими стоять давні, на жаль, уже втрачені повір'я й перекази: Адамове ребро, Адамова голова, Богородична коса, Божа ручка, івасики, миколайчики, Петрів хрест, Петрова закуска, чоловічий вік, чортове яйце та інші. Ці назви, що “дуже багато промовляли колись народному почуттю й уяві, для нас нині залишаються тільки живими свідками того, що з рослинами цими пов'язаний був цілий цикл народно-поетичних легенд”, – зазначає дослідник» [146, с. 113].

Колорит збірки увиразнений інтертекстуальними зв'язками. Так, в есе про гісоп З. Мензатюк звертається до метафоричної стилістики Біблії: так, у псалмі 50 («“Очисти гісопом мене, – і буду я чистий, омий Ти мене – і стану біліший від снігу”» [146, с. 68]) за допомогою образу цієї рослини відтворена думка про очищення від гріхів.

Доповнюють інформаційну основу збірки авторські міркування про потребу збереження екосистеми, краси природи численні звернення до художніх творів Г. Х. Андерсена, Т. Шевченка, Л. Глібова, Лесі Українки, М. Вороного, М. Драй-Хмари, М. Рильського, П. Тичини, В. Сосюри, О. Гончара, Л. Костенко та інших. В есе «Неопалима купина» З. Мензатюк скеровує до однойменної книги С. Плачинди, присвяченої популяризації українських діячів. У просторі збірки – і спостереження про українські вишневі сади французького мандрівника Г. Левассера де Боплана, і згадка про дослідження народної медицини З. Болтарович, і про те, як В. Івасюк, знайшовши легенду в одному верховинському селі, створив пісню «Червону руту»...

Збірка «Зелені чари» складається із 37 творів, розповіді охоплюють практично річний цикл активності рослин – від первоцвітів до останніх квітів року, є тут описи луків та інших ландшафтів.

Завершальним є розділ «Загадки про рослини». Більшість загадок формує персоніфікація. Наприклад, загадка про ячмінь: «Що то за твір, що ні чоловік, ні

звір, а має вуса» [146, с. 115]; про вишню: «Червона дівонька, біле дитя» [146, с. 115]; про ромашки: «Стоять у лузі сестрички: золоті очі, білі вії» [146, с. 116]; про водяні лілії: «Стоять красуні на воді, Вінки в них білі й золоті» [146, с. 116] та інші. Привертає увагу загадка про березу, створена на апокрифічній основі: «Біля-білява перед Богом стояла: “Боже мій милий! Моє тіло рубають, мою кров п’ють!”» [146, с. 116]. Як правило, розгадування загадок вимагає від малого читача базових знань про рослину (колір квітів, висота стебла, розмір і кількість насіння тощо), наприклад, «На городі тичка, на тичці капличка, а в ній більше, ніж сто» [146, с. 115].

Важливу роль у збірці «Зелені чари» авторка приділяє візуальному мистецтву. Основними ілюстраціями слугують світлини. В есеїстичних текстах трапляються згадки або й розповіді про художників, у роботах яких зображені рослини. Так, З. Мензатюк розповідає, що «воронець любила малювати Катерина Білокур» [146, с. 27]. Треба наголосити, що К. Білокур для письменниці – творчий авторитет: «У селі Богданівка на Київщині жила художниця Катерина Білокур, яка все життя малювала квіти. Краще за неї їх не відтворював на полотні ніхто в цілому світі» [146, с. 32]. Заради того, щоб побачити конвалії, вона «пішки, хворими ногами (бо звідки гроші на автобус у сільської жінки у колгоспному “раю”) йшла тридцять кілометрів до Пирятина і стільки ж – звідти...

Конвалії, які вона побачила, стали безсмертними на її картинах» [146, с. 32]. Органічно доповнює збірку «Зелені чари» репродукція картини К. Білокур «Квіти за тином» (1935).

Сприяє розвитку уяви малого читача, формуванню візуальної об’ємності і згадка про те, що давню легенду про вишню-степовичку «народний художник Федір Панко з козацького села Петриківка на Дніпропетровщині, звідки походить відомий народний петриківський розпис, змалював [...] в картинах, котрі обійшли багато виставок, друкувалися в альбомах і книгах» [146, с. 28–29]. Є в тексті згадка про картину М. Божія «Думи мої, думи мої», на якій немолодий Т. Шевченко, «уже після заслання, задумавшись, сидить серед пришерхлого від

сонця степу» з чортополохом на передньому плані, що символізує його нелегку долю [146, с. 96].

Отже, збірка есе З. Мензатюк «Зелені Чари» – це цілісний світ природи рідного краю, пронизаний міфами, легендами, народними звичаями. Письменниця презентує органічний синтез патріотичних настанов та екологічних застережень, формуючи в дітей усвідомлено відповідальне ставлення до рідного краю.

Висновки до Розділу 2

«Арніка» З. Мензатюк – літературна казка з яскравими рисами фольклорної чарівної казки. Історія лікарської рослини розгортається як варіант казки про живу воду, зреалізованої в мотиві мандрів у пошуках зцілення та в мотиві випробування. Заради високої мети через самопожертву арніка досягає поставлених цілей: знайти живу воду і порятувати маму дівчинки. Твір має чіткий поділ на позитивних (гриб-боровик, дівчинка-Анничка, беркут, вітер, баба, що пряде) і негативних (блуд, поганки, павутиння, дід із торбою) персонажів. Наскрізний засіб персоніфікації підпорядкований вихованню поваги до природи.

Трикратність у тексті є вираженням фольклорно-міфологічного мислення у творі З. Мензатюк, а також зразком поєднання казкового начала (казки про Чугайстра) з міфологічним (образи української та давньогрецької міфології: блуд; білі нитки грибниці боровика нагадують нитку Аріадни; образ баби, яка пряде, асоціативно пов'язаний із образом Пряхи, що пряде нитку Долі) і реальним (топоси полонини Цапул, гори Говерли).

Жанрові ознаки твору «Арніка» відповідають різновиду казки-легенди. Важливим є фольклорно-етнографічний аспект (елементи обрядової драми весілля, примовка).

На передньому плані – виховна роль тексту: казкова історія лікарської рослини арніки гірської покликана донести важливе повідомлення для читача про повагу до природи, вона рятує людину. Мета персоніфікованого характеру образів світу природи – показати його живе єство. Таке спілкування засвідчує водночас

тісну екологічну взаємодію. Екологічні аспекти в казці З. Мензатюк мають також пізнавальну роль.

Значимою є також у казці «Арніка» ідея світової гармонії: тільки у взаємодії з усім живим та неживим світом природи можна досягнути певну мету. Композиційний засіб обрамлення є одним із способів актуалізації ідеї про високу та красиву мету.

Своєрідно реалізовано екологічний аспект у проблематиці міських казок збірки «Тисяча парасольок».

Казка «Як автобус мандрував», сюжет якої побудований як розповідь про мандри персоніфікованого образу автобуса, примітна виразною пізнавальною метою. З екологічної точки зору важливими є і реальні топоси Коломиї, Прута, і вимишлені маршрути старого автобуса. Пейзажні замальовки органічно презентують багатство рослинного та тваринного світу Карпат, особливості місцевого рельєфу.

Сюжет літературної казки «Ярмарок» побудований на поширеному мотиві «хліб від зайчика», коріння якого в давній українській звичаєвості. Авторка демонструє, що взаємини у світі тварин такі ж, як і в людському.

Диво як елемент пригоди дівчинки рухає сюжет казки «Тисяча парасольок» у незвичному напрямку. Важливими у творі є світ живої природи, тема любові та поваги до неї, тема екологічних взаємодій.

У проблематиці казки «Цикламен» переплітаються мотив любові до живої природи, мотив єдності всього, мотив чарівного перетворення, мотив важливості спільних зусиль. У творі органічно поєднано міфологічний образ домовика, інтертекстуальні зв'язки та природничі знання.

Казка «Три дні старого року» розглядається як своєрідний акцент на основній думці збірки: треба вірити в диво – і воно настане. Пізнавально-екологічний аспект казки полягає в розумінні важливості природних об'єктів у нашому житті.

Жанрова форма есе збірки З. Мензатюк «Український квітник» є оптимальною для поєднання художньої та науково-популярної частин текстів про природу. Ідейно-організаційну роль композиції відіграють християнське

потрактування кількісної символіки текстів збірки, а також звернення авторки «Дорогий друже!», в якому письменниця спонукає дітей створити свій квітник, обравши роботу до душі.

Кожен текст збірки «Український квітник» про рослину – це розмова письменниці з квітами. Розмовний стиль, притаманний есе, підсилює ефект присутності читача. Зауважено хронологічність викладу у квітковому році З. Мензатюк.

Художній (лірико-емоційний характер першої частини) і науково-популярний (авторський коментар, який містить наукову інформацію з ботаніки, народної медицини та основ екології) складники збірки органічно забезпечують досягнення пізнавального ефекту.

Екологічний аспект збірки «Український квітник» досягається також за допомогою метафоричного мислення письменниці; використання легенд, казкових та міфологічних аспектів, звертання до українських традицій і звичаїв, в яких функціонують квіти, – все це підпорядковано наскрізному авторському задуму наголосити на необхідності збереження природи.

Інтертекстуальні зв'язки з усною народною творчістю, класичною літературою, образотворчим мистецтвом, до яких вдається авторка, увиразнюють плекання любові до природи, формування екологічної свідомості читача.

Інтертекстуальні взаємодії органічно поєднуються з інтердисциплінарними – З. Мензатюк скеровує всіх учасників своїх квіткових розмов до об'єднання літератури та природознавства, гуманітарних знань та екології.

Збірка З. Мензатюк «Зелені чари» презентує важливість української фольклорно-міфологічної традиції. Інтердисциплінарний метод дослідження уможливив аналіз ролі екологічної проблематики: крізь призму легенд, повір'їв та звичаїв доносяться екологічні взаємодії в живому світі української природи, акцентується увага на необхідності його збереження.

РОЗДІЛ 3. ПРОЗА ОЛЕСЯ ІЛЬЧЕНКА В АСПЕКТІ «ЗЕЛЕНИХ СТУДІЙ»

Сучасна українська література для дітей розвивається стрімко, наповнюючи всі сегменти, від казок до творів науково-популярного спрямування. Творчість О. Ільченка чи не найкраще презентує таку закономірність. Увійшовши в літературу як поет («Зимовий сад» (Київ, 1991); «Сузір'я Ас» (Київ, 1993); «Інакший краєвид» (Київ, 1997)), він спрямував згодом свої творчі пошуки в царині прозових жанрів, орієнтованих на дитячо-юнацьку аудиторію, хоча поетичні збірки виходять друком і в 2000-х рр. («Аркуші» (Київ, 2004); «Міста і острови» (Київ, 2004); «Розмова перед тишею» (Київ, 2005); «Деякі сни, або Київ, якого немає» (Київ, 2008)). Досвід поета став гарним ґрунтом для розвитку художньої образності в текстах для дітей. З другого боку, педагогічно-природнича освіта обумовлює якісну основу пізнавальної суті таких творів, а захоплення фотографією, можна припустити, сприяє посиленню візуальних акцентів. О. Ільченко – автор різножанрових текстів для дітей, орієнтованих на різну вікову аудиторію: іронічних казок («Козак, Король, Крук» (Київ, 2007)); творів серії «Життя видатних дітей» про Леонардо да Вінчі, Карла Ліннея, Жюльє Верна, Джона Рокфеллера, Лесю Українку, Вінстона Черчілля (Київ, 2007, 2009); серії для підлітків «Дивний детектив» («Медгоспіталь» (Київ, 2008), «Пастка для геймера» (Київ, 2008), «Смертельний круїз» (Київ, 2008), «Чорне озеро кохання» (Київ, 2009)); серії книг «Історії в малюнках для найменших» («Мандрівка Дощинки» (Київ, 2008), «Пригоди неприбраних іграшок» (Київ, 2008), «Як коник співати навчився» (Київ, 2008), «Як автомобілі дорогу будували» (Київ, 2009), «У кого ріжки кращі» (Київ, 2009), «Пригоди динозавриків» (Київ, 2009), «Де живуть тварини?» (Київ, 2009), «Як крокодилу зуби лікували» (Київ, 2010)); серії «Сучасна дитяча проза» («Таємниця старої обсерваторії» (Київ, 2008, 2010), «Загадкові світи старої обсерваторії» (Київ, 2009)); науково-популярних книжок про фауну нашої країни («Наші птахи» (Київ, 2008), «Риби річок та озер» (Київ, 2009), «Бджолині родичі» (Київ, 2010), «Жуки та інші поважні особи» (Київ,

2011)) та ін. В інтерв'ю Л. Таран (газета «День» 30.09.2011) О. Ільченко наголосив, що «писання для дітей захоплює неймовірно», він щасливий, що може «спробувати свої сили й на цій ниві літератури» [226]. Письменник створив чимало пізнавальних художніх текстів для дітей різного віку, спрямованих на гармонізацію світу, розвиток екологічного виховання, формування художнього та літературного смаку, почуття гумору та співчуття – емпатії до інших живих істот та й просто цілого світу навколо дитини, героя чи читача твору.

Лише окремі твори для дітей О. Ільченка були в центрі дослідницької уваги. Зокрема, в монографії Т. Качак вказується на подвійну адресацію іронічних казок О. Ільченка, адже казка – типовий жанр для дітей, а іронічність є маркером дорослого досвіду. Автор використовує впізнавані імена, топоніми, літературні ремінісценції, щоб показати ментальність представників кожної нації та розповісти вигадану історію. Дорослий реципієнт може відчитати політичну сатиру на події в Україні [87, с. 119–123].

Архітектурний дискурс роману «Місто з химерами» (2009), орієнтованого зокрема й на підліткову читацьку аудиторію, проаналізував О. Грищенко. На думку дослідника, «О. Ільченко художньо конструює образ міста, співвідносячи його з мистецьким життям початку ХХ століття. Простір Києва зображено в історичному ключі, що відкриває містику, таємниці та химерні споруди. Художня особливість історизму просторового насичення Києва роману «Місто з химерами» О. Ільченка є перспективною науковою розвідкою, що, як варіант, відобразить історичний Київ із модерними спорудами, міським життям, культурно-мистецькими діячами (у романі згадано не лише архітекторів початку ХХ століття, а й письменників-класиків української та російської літератур). Через сприйняття В. Городецького письменник вимальовує архітектурну візію Києва й український творчий бомонд. У романі прочитується власна історія Києва, що захоплює оригінальністю, культурною активністю та візерунком креативності» [43].

Таємниці літературної творчості письменника, який пише для дітей, якоюсь мірою привідкриті в інтерв'ю О. Ільченка ZAXID.NET [175], для назви якого

авторка Х. Нога обрала промовисті слова письменника «Дітям потрібні прості і світлі історії». Привертають увагу такі зізнання: «...дивно, що чоловіки не пишуть для дітей, бо мені здається, що багато з них залишається дитиною в душі дуже довго. Можливо, вони соромляться цього або бояться це розкрити... Коли я почав писати книги для дітей, раптом актуалізувалась дитяча пам'ять і я зрозумів, що треба писати. Цілий шар якихось наче забутих спогадів з одного боку, а з іншого – відчуття, що треба написати те, що ти не дочитав у дитинстві. Хоча раніше відчував себе абсолютно безсюжетним письменником, а тут раптом якась фабульність з'явилась. І практика, і ринок, і читачі, і внутрішнє відчуття показали, що ці книжки знайшли свою аудиторію» [175].

О. Ільченко вважає, що найбільш складно писати для підлітків, «потрібно абсолютно серйозно, спокійно розмовляти, треба бути другом цього підлітка, а не ментором-всезнайкою, який каже, що треба зробити тільки так і не інакше» [175]. Письменник зауважив, що для цього часто спілкувався з психологом.

Для найменшої читацької аудиторії «антропоморфне ставлення до неживої начебто природи», вважає О. Ільченко, дуже цікаве [175].

На запитання, чи повинні книги виховувати характер дітей, письменник відповів ствердно, зауважуючи: «Не прямо, звісно, дуже обережно, але повинні. [...] Герої своїм розумом повинні знайти вихід зі складної ситуації – ніяких чарівних паличок, плащів-невидимок і так далі. Я хотів зробити такий собі “міцний горішок” по-українськи, щоб дитина зрозуміла – для того, аби чогось досягнути, треба докладати зусиль. Це не концепція російських казок, де герой лежить на печі й раптом чудесним чином все стає на свої місця або він найдурніший і чомусь в результаті виходить найрозумнішим. Українські ж казки концептуально інші, це різниця ментальностей. У мене, звісно, модерні речі, але концепція та сама: герої досягають результату своїми діями і розумом» [175].

3.1. Етологія та екологія українського світу (оповідання «Де живуть тварини?»)

О. Ільченко як письменник, журналіст, фотограф традиційно вважається урбаністом, «співцем міста». Окрім згаданого роману «Місто з химерами», місту присвячені його збірки поезій «Міста і острови» (Київ, 2004), «Деякі сни, або Київ, якого немає» (Київ, 2004), науково-популярна книжка «Збирачі туманів. Суб'єктивні нотатки з київського життя» (Київ, 2017), книга для дітей «Як автомобілі дорогу будували» (Київ, 2008) і навіть така цілковито природнича історія, як «В кого ріжки кращі» (Київ, 2008), присвячена міському зоопарку. В оповіданні «Де живуть тварини» О. Ільченко відходить від звичних для нього урбаністичних мотивів. Сенси та мотиви оповідання О. Ільченка «Де живуть тварини?» (2009, 2011) охоплюють морально-етичні, етологічні, соціальні, екологічні та інші складники українського світу.

Письменник відразу ж протиставляє місту село: «Уранці дівчинку розбудили звуки, яких не почувеш в місті: іржання, мукання, рохкання і бекання і навіть дивне клацання» [77, с. 10]. Маленька дитина з міста, звісно, не може знати, що це лелеки вміють клацати.

Непомітними штрихами автор розповіді зверне увагу малого читача і на необхідність гігієнічних процедур («Леся тим часом умивалася й чистила зуби» [77, с. 3]), і на дотримання правил безпеки («маленьким дітям їздити на передньому сидінні автомобіля не можна» [77, с. 5]).

Очевидною є мета книжки в її пізнавальному спрямуванні. Проте йдеться не лише про пізнання тваринного світу українського села, способу життя тварин, про їхню користь для людини (вівці дають молоко, з якого варять сир, та вовну, бджоли дають смачний польовий мед, на коні можна їхати туди, куди треба, пес стереже хату, а кіт – ловить мишей), а й про осягнення життя українського села взагалі. Автор детально описує, хто із сусідів чим займається і, треба зауважити, всі описані люди – трударі, які у праці знаходять радість і втішно вітають гостей. Гостинність як українська риса дуже гарно описана в кожному епізоді книжки.

Так, подружжя Петриченків «зразу ж почало пригощати дівчинку й бабусю гарними достиглими сливами» [77, с. 34], а пасічник Пилип «пригостив бабцю й онуку отим духмяним медом» [77, с. 24]. При чому гості обов'язково не лише роздивлялися господарство, а й залишалися погомоніти. Українці легко знаходять друзів, як Оксана Петриченко одразу подружилася з героїнею книжки Лесею.

Важливу роль у книжці відіграють ілюстрації Н. Пастушенко. За допомогою яскравих, схожих на кадри мультфільму, зображень дитина може не лише сприймати текст на слух, а й запам'ятовувати його візуалізацію. Дитина йде з Лесею українським селом і запам'ятовує слова, імена людей, назви та клички тварин. Роль зображення і для маленького читача, і для Лесі в книжці окремо наголошена і автором. Так, Леся, її мама та тато добре малюють і ввечері після насиченого дня можуть зберегти все побачене в пам'яті, намалювавши це.

На ілюстраціях ми завжди бачимо усміхнених людей, які дивляться одна на одну, повернуті в бік одна до одної і, очевидно, готові до приємного спілкування. Автор не вказує цього в тексті, але ми бачимо, як герої книжки вітаються між собою, прощаються. Окремо О. Ільченко коротко зауважив, що в гості до бабусі треба брати гостинці – з порожніми руками не можна. В такий спосіб книжка формує і правила ввічливості, вихованості маленького читача. Не зупиняючись на цьому дидактичному аспекті і письменник, і художниця роблять все, щоб дитина відчула: бути ввічливим приємно, як на ілюстраціях книжки.

У цій простій історії «Де живуть тварини?» для дітей дошкільного віку маленький читач у доступній формі знайомиться з традиційним побутом сучасних українців у селі: українською хатою – чепурненьким будиночком із ганком; героїня йде «до хатинки, в якій жила бабусина корова Мура» [77, с. 15], що називається хлів; а бабусині односельці тримають пасіки, коней, овець та кіз тощо, варять сир, доглядають кролів і т. ін. Дівчинці Лесі – головній героїні книжки – цікаво познайомитися з кожною твариною, побачити зблизька всіх, кого не побачиш у місті, відвідати кожную сільську будівлю, дізнатися слова на їх позначення – хлів, саж, загорожа, пасіка, курник та ін. Усе це викликає в дитини щире захоплення та інтерес. Так, хата для собаки – буда, для свині – саж, у курей

– курник, у коня – стайня, бджоли живуть у вулику, вівці – у кошарі, ластівки – в гніздах «під стріхою баби Килини» [77, с. 31], коза з цапом – у хлівці, кролики – у вольєрі, гуси – в загорожі. Протягом історії дитина дізнається всі ці слова на позначення різних господарських споруд і в дуже невибагливій, легкій для сприйняття формі вслухається в красиві, мелодійні імена та назви.

Доречно окремо зауважити красу мови автора. Він уживає звук [г] у словах «ганочок», «ганок», «гелготати», за допомогою чого діти засвоюють і фонетичне багатство української мови. Окрім того, автор часто вживає зменшувально-пестливі суфікси (наприклад, у словах «рожева свинка», «корівці», «пухнастики», «тваринки», «бур'янець»), що ще більше формує в читача симпатію до всіх, кого зустрічає дівчинка Леся.

Прикметним є й те, що О. Ільченко використовує в тексті притаманно давні українські імена: Килина, Пилип, Захар, Надія, Галина, а прізвище сусідів бабусі, де Леся знайомиться з Оксаною, – Петриченки (з суфіксом -енко), такого типу патронімічні прізвища – одні з найпоширеніших в Україні. Багатий текст і на клички тварин: корова Мура, кіт Мурчик, кінь Баско і трохи дисонансне назвисько пса Ден, хоча в сучасних українських селах собак часто називають на «закордонний» лад.

Історія ця цілком самодостатня, читаючи її дитині, даючи роздивлятися малюнки, батьки можуть не заглиблюватися в деталі. Проте, якщо вони зупиняться на кожному незнайомому слові, на деталях описів та ілюстрацій, ймовірно, дитина збагатиться не лише знанням нових реалій та лексики, фонетичного розмаїття, а й духовно, завдячуючи книжці буде вихованою, чемною, гостинною, більше любитиме все живе, пізнає необхідність цієї любові тощо.

Кожній тварині О. Ільченко надає певних рис пізнаваності. Скажімо, «для корови Мури найкращі ласощі – солоний окраєць хліба» [77, с. 15], а кінь Баско – «гордість дядька Миколи» [77, с. 20]. Надаючи індивідуалізації кожній істоті в книжці, автор досягає ефекту персоніфікації, коли дитина в цілковито неказковій історії може сприйняти героя за когось, фактично прирівняного до людини.

Тварина має смаки, почуття, певні індивідуальні зовнішні ознаки – до такої тварини не можна ставитися утилітарно. В такий спосіб автор досягає і споконвічного, характерного для українців ставлення до всього живого, з глибокою повагою та гуманністю, і формує навички емпатії, співпереживання до описаних тварин, і примушує задуматися над своєю роллю в такому розмаїтті всього живого.

Книжка «Де живуть тварини» має ще й глибокий виховний момент, виконуючи тут дидактичну функцію. За допомогою читання таких творів, без карколомних сюжетів та інтриг, дитина знайомиться ще й із взаємодією всього живого в природі. Лелека живе поруч із людськими хатами, не боячись, що людина завдасть шкоди, кріт риє підземні ходи, займаючись, очевидно, своїми справами, свійські тварини живуть у гармонії з людиною та диким світом. У такий спосіб буде формуватися екологічна свідомість про це гармонійне співіснування видів і в середовищі існування людини, і поза ним – у дикій природі. Лейтмотивом історії є важливість кожної живої істоти в селі – і крота, і кози, і курки, і дивовижного лелеки.

Є в історії і сумна деталь, на яку, можливо, і не варто звертати увагу дитини, проте, ця деталь сформує і емпатію до бабусі Марії. Справа в тому, що Лесина сім'я їде «до бабусі», на ганку їх зустрічає бабуся, і згадки про дідуся в книжці немає. Імовірно, бабуся самотня, живе в далекому селі лише з котом Мурчиком, псом Деном, коровою Муркою і рожевою свинкою. Питання про дідуся лишається поза текстом, але ми можемо припустити, що в такий спосіб автор звертає увагу на самотність бабусь, необхідність їх відвідувати частіше і проводити з ними більше часу. Те, як бабуся Марія радісно і невтомно водить онуку селом, ще раз доводить нам її цілковиту спрагу спілкування з рідними. Окрім того, напевно, тут треба ще раз звернути увагу на статистику того факту, що чоловіки часто помирають раніше від жінок.

Прості синтаксичні конструкції тексту, багата мова, насичена зрозумілими порівняннями й епітетами, невибагливі метафори створюють особливу атмосферу твору, коли здається, що автор знаходиться поруч і просто описує дитині

побачене, відповідає на запитання, називає невідомі поняття, розважливо вкладає дитині в голову відчуття не лише любові до природи, а й краси рідної мови, багатої на синоніми.

В оповіданні «Де живуть тварини?» О. Ільченко піднімає низку питань і намагається на них відповісти:

– як дитина з міста сприймає село? І хоча немає прямого конфлікту, очевидно, що дитині цікаво серед природи, їй подобається різноманітність і свобода;

– як дитині прищепити любов до природи рідного краю? Лише відступивши від звичної урбаністики і відправивши головного героя в село. Автор уперше загострить увагу на важливості раннього виховання екологічної свідомості дитини;

– як збагатити мову дитини, плекати її, зробити пишною? У розмові, в розповідях пізнання нових реалій автор збагачує дитячий словник на добрий десяток слів. Дитину ніби спонукають повторити кожен назву.

– як через читання простих історій про життя однолітків формувати в маленького читача український світ, його національну ідентичність? І зокрема на це питання автор прекрасно відповідає на сторінках книжки «Де живуть тварини?». Доречно наголосити, що в одному інтерв'ю, відповідаючи на питання про літературу для найменших, О. Ільченко зауважив про те, що дітям «потрібні прості й світлі історії, але водночас пізнавальні. Діти спочатку не усвідомлять, що там закладено, але потім згадають і зрозуміють підтекст» [175].

Отже, оповідання «Де живуть тварини» демонструє намагання автора донести дітям важливість любові як почуття, а також відчуття краси й радості через читання. У підтексті промовляють такі проблеми українського села, як віддаленість і очевидна інакшість села та життя поза містом, самотність жінок старшого покоління, постійна праця (адже кожна описана тварина потребує догляду).

Письменник також підіймає питання екологічних взаємодій та їхньої важливості для села взагалі і для людини зокрема. Так, у пасторальному світі

письменника живуть і лелеки, і коні, і люди, і кроти, і всі мешканці села, куди приїхала Леся.

О. Ільченко зауважує також такі складники українського світу, як гостинність, ввічливість. Доречними є непомітні вказівки письменника на правила поведінки та безпеки.

Важливим є прагнення автора наголосити на чистоті і правильності української мови, популяризуючи вживання характерних українських загальних і власних назв.

За показною простотою твору захований значний літературний, етичний, естетичний, етологічний, філологічний, екологічний та ін. потенціали.

3.2. «Мандрівка Дощинки»: на перетині літератури та природознавства

2018 р. У. Гнідець (Баран) наголошувала, що, «сучасний канон дитячої літератури передбачає реалізацію таких трьох критеріїв: інтернаціональність, інтеграція в дитячу літературу всіх жанрів, відкритість до сучасності як продовження традиційного канону» [32, с. 79]. Тенденції відкритості жанрів відповідає художня реалізація пізнавальних завдань О. Ільченка в оповіданні «Мандрівка Дощинки» (2008), виданому в серії книг «Історії в малюнках для найменших», адже реалізується на перетині літератури та природознавства. Унікальність серії «історій в малюнках» для дошкільнят О. Ільченка полягає в тому, що автор часто зосереджується на екологічних взаємодіях видів між собою, а також із живою природою. Яскраві ілюстрації допомагають маленькому читачеві зрозуміти логіку історії, побудови речень, розвинути зв'язне мовлення, отримати базові природничі знання. Такий спосіб взаємодії з читачем сприяє відкриттю дитиною різноманітних природних явищ, подій, що відбуваються навколо, а також вихованню естетичного сприйняття світу й поваги до всього живого.

Оповідання «Мандрівка Дощинки» О. Ільченка, письменника, який має педагогічно-природничу освіту, – це художній опис процесу колообігу води в

природі. Текст спрямований на формування екологічної компетентності дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, за допомогою образного сприйняття та переживання почуттів і пригод героїні книжки така мета досягається органічно. Загальновідомо, що екологічна компетентність – складник екологічної культури, усвідомлене володіння екологічними знаннями, способами прийняття рішень, моральними нормами та цінностями [190, с. 116].

Взаємодія біологічних видів, шлях води в процесі випаровування, колообігу і водночас радість від кругосвітньої подорожі, усмішки, простий спосіб викладу творять цікаву міждисциплінарну історію, історію, яка виникла на межі художнього слова, природознавства та екології.

У сучасній світовій літературі наративний акцент зміщений на пізнання, на нон-фікшн, науково-популярну літературу, на протигагу фікшену – художній літературі. Значної популярності набувають твори для дітей із науковим складником – різноманітні пізнавальні книжки з хімії, біології, фізики і т. ін. («Червона книжечка» Г. Копилової, «Життєпис речовин» Юлії Смаль, «Біла трішки чорна-пречорна книжка» Кузька Кузякіна та ін.). Таку ж тенденцію засвідчує О. Ільченко серією пізнавальних книг для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, що вийшли друком у видавництві «Грані-Т». Автор не тільки образно відтворює події, а й спонукає читача зазирнути в наукову основу явищ, описаних у формі історії.

Сюжет оповідання О. Ільченка «Мандрівка Дощинки» організовує мотив подорожі. Автор у художній формі описує природне явище колообігу води в природі, з яким дитина ознайомлюється ще в садку, поглиблюючи свої знання в школі. У тексті не стільки відтворено фізико-хімічний складник процесу, скільки захопливий опис колообігу, мандрівки однієї краплинки води, персоніфікованого образу Дощинки. Пізнання явищ природи – один із центральних аспектів твору. Власне, тема колообігу не нова в художній літературі, й авторських казок про випаровування води та повернення її на землю у формі опадів є достатньо. Згадаємо лише «Капітошку» – веселу, радісну історію краплинки Н. Гузеевої (алюзія до мультиплікаційної історії «Капітошки» є досить сильною, але на

передньому плані у творі О. Ільченка пізнавальний аспект, а не центральний образ та мотив благотворного впливу доброго героя на свого антагоніста, як у Н. Гузеєвої). Позитивний образ води (підкреслений гарним настроєм і краплинки Дощинки, і Капітошки, і героїв інших казок), його усміхнена персоніфікація свідчить і про глибоку, часто неусвідомлену повагу людей до цього джерела життя. Практично в усіх народів світу, в фольклорі чи в авторських творах повага до води формується з наймолодшого віку. «Не плюй в криницю – доведеться води напитися», – твердить українське народне прислів'я.

Початок оповідання О. Ільченка – розповідь про воду у хмарі; автор звертає увагу на те, що «хмари стали зовсім темними» [78, с. 5], тому з них «почав падати дощ» [78, с. 5]. Такі прості для читацького сприйняття описи явищ природи, взагалі увага до природи характерні для письменника. Образність вступає у свою силу, коли О. Ільченко пише, що з доброї хмарки, яка «залишилася світлою» [78, с. 6], «випала одна з краплинок на ім'я Дощинка» [78, с. 7]. І справді, лише в доброї, світлої, пухнастої краплинки може народитися допитлива, весела Дощинка, «рухлива, округла і усміхнена» [78, с. 8], яка розповість подальшу історію краплі води з величезною увагою, добротою і людяністю. Протягом усієї книжки ми спостерігатимемо за позитивним настроєм Дощинки, її усмішкою і веселою допитливістю. Автор персоніфікує краплинку дощу, щоб зробити її ближчою і зрозумілішою маленьким читачам, розвинути емпатію, спостереження, навчити дитину читати не лише очима, а й серцем, почуттями.

Отже, як годиться, крапля летить донизу, радіє разом із тисячами «таких самих краплинок» [78, с. 9]. В такий природній спосіб автор скеровує увагу до проблеми самоідентичності: краплинка розуміє себе частинкою величезного світу природи, такою ж, як усі інші; інші краплинки такі ж, як і Дощинка; означено збірний образ сестрички-краплинки.

Перше, що вона зустрічає на шляху, – багатопверховий будинок, тут непомітно проявляється О. Ільченко як урбаніст, співець міста. А з вікна на краплинку «дивилися діти. Вони махали руками» [78, с. 11]. І вона їм усміхалася. Вчувається деяка самотність Дощинки, вона б і рада зустрітися з дітьми, та долю

мандрівника вирішує не завжди він, а часто обставини – вітер, течія, несподівана зустріч. Героїня Ільченкової книжки завжди усміхнена й готова вітатися з усіма зустрічними. Тому й «вона усміхалася дітям» [78, с. 11]. Дощинка й хотіла «опинитися поблизу будинку», щоб познайомитися з дітьми, але «вітер почав дмухати щосили» [78, с. 12]. Обставини непереборної сили женуть подорожню далі, і вона не може зупинитися, бо на цьому завершилася б і ціла історія. В епізоді зустрічі Дощинки з дітьми відчувається альянс до образу Мері Поппінс, яка за допомогою вітру прилітала на зустріч із дітьми. Та Дощинка летить «кудись далі» [78, с. 13] попри широку річку, «яка перетинала місто» [78, с. 13]. В цю річку разом з іншими краплинками і потрапляє героїня історії, щоб продовжити шлях уже не на крилах непостійного вітру, а у впевненій течії річки. А вже в річці «було багато дивного» [78, с. 16], тут Дощинка зустрічає різних риб, величезного сома, який теж неначе вітався із нею. Річка в О. Ільченка – спокійне місце, де співіснують різні види – від хижої щуки до маленьких напівпрозорих рибок, а на дні сидить «великий рак із чудернацькими клешнями» [78, с. 20]. Дощинка спостерігає, як щука намагається з'їсти рака, але той «грізно клаца клешнями і не підпустив щуку близько» [78, с. 22].

Окремішньо – про ілюстрації А. Котової, які оживляють історію. Кожна істота зображена реалістично. Треба лише придивитися – і видно луску й зуби щуки, важкі клешні рака, наставлені на хижачку, на жовтому піщаному дні лежать камінці і мушлі, теж ретельно промальовані, здається, що можна роздивитися деталі. Все це не лише відображає події історії О. Ільченка, а й поглиблює розуміння взаємодії між біологічними видами у водоймі: в чистій воді живе безліч створінь, їхнє середовище мусить бути чистим, прозорим, як крапля дощу, тоді й річка – дім для цих істот, а не місце, де щомиті необхідно боротися за потрібний для життя ресурс. То ж вода на малюнках зображена дуже чистою, такою, щоб читач захотів зачерпнути її долонею чи роздивитися на глибині, як рак зі щукою воює. Отже, в оповіданні О. Ільченка «Мандрівка Дощинки» зображено ідеальний екологічний світ.

Після тривалої подорожі Дощинка припливла до моря, бо ж «майже всі ріки впадають у моря» [78, с. 25]. І це теж важливе знання. Разом з автором, з маленькою краплинкою, з тисячами маленьких дощових краплинок дитина пізнає не лише сам процес колообігу води в природі, взаємодію живої та неживої природи, вона ще й намагається зрозуміти, як влаштований світ.

А на морі Дощинка зустріла «білих птахів – мартинів» [78, с. 25]. Принагідно зауважимо, що автор переважно уникає використання тропів, однак створені образи надзвичайно органічні, живі, вони вимальовуються яскравими картинами в уяві дитини: білі мартини «кружляють» [78, с. 16], а вдалині «видніється берег», сом «усміхався у свої вуса» [78, с. 17], «великі піняві хвилі покотилися морем» [78, с. 26] і т. ін. Малий читач завдяки цим образам, ілюстраціям і ширині зображеної автором панорами ніби сам опиняється в цьому світі дощенок, які бризкають на нього і ведуть далі й далі, щоденним шляхом кожної краплини води. Вражає те, як автор майстерно, скрупульозно вплітає до тексту появу різних живих істот: і акул, і крабів, і різноманітних риб, і водорості, молюсків, – усе, що творить наш світ, світ усього живого та неживого, тендітний, крихкий світ, який вимагає захисту.

Розмаїття топосів увиразнене погодніми умовами. Так, Дощинка потрапила у шторм і «каталася на хвилях» [78, с. 26], а потім «почала стрибати з одного гребеня хвилі на інший» [78, с. 27] і втекла від негоди. Її подорож була б неповною, якби не зустріла дельфінів, які покликали Дощинку до своєї гри. Як уже наголошувалося, пізнавальний аспект у тексті О. Ільченка дуже важливий, автор звертає увагу малого читача на те, що дельфіни – не риби, а ссавці.

На шляху подорожнього зазвичай має постати антигерой, такою на шляху Дощинки та її друзів є хижа акула. О. Ільченко наголошує на великій небезпеці. Дельфіни захистилися від акули, а Дощинку «тепла течія понесе далі» [78, с. 35] до океану. Письменник розширює горизонт, ведучи Дощинку далі, в неозорий простір. В океані вона зустрічає велетенського кальмара «з десятьма довгими щупальцями і очима завбільшки з тарелю» [78, с. 37]. На шляху героїні траплялися зграї риб і найбільші тварини на землі – кити. Як на початку історії

Дощинка зустріла дівчинку та хлопчика, тепер їй трапляється дитина кита, яка теж дружньо усміхається з ілюстрації й запрошує героїню історії до гри.

Водна путь Дощинки триває, вона бачить, як змінюється колір води, як з'являються на шляху зарості коралів (утворення маленькими тваринками – кораловими поліпами, «які мешкали кожен у своїй кам'яній комірці» [78, с. 44]), а серед них – «рибки-метелики, риби-папуги, риби-морські коники, риби-голки...» [78, с. 45]. Автор постійно підкреслює розмаїття живого світу під водою.

Подорож Дощинки продовжується на континенті, де живуть слони – дивні великі тварини, що «обсипали собі спини піском» [78, с. 50], довгошиї жирафи, товстелезні бегемоти. Так вкотре О. Ільченко наголошує своїм читачам на красі живого світу нашої планети, на важливості й цікавості всього живого. Письменник коротко, але влучно описує кожну тварину, яка траплялася на шляху краплини води. А коли течія її «підхопила і понесла подалі від берега» [78, с. 54], на видноколі постали обриси білого корабля.

Навколосвітня подорож Дощинки матиме завершення, яке пояснюється фізичними процесами випаровування. «І краплинки, і Дощинка також ставали такими легенькими, що здіймалися у повітря. Вони летіли над водою, вгору, до неба» [78, с. 60]. Це завершальний етап колообігу води в природі. І знову утвориться хмара, яка проллється дощем над новим містом. Краплинки зібралися до купи, щоб усім разом утворити «біленьку хмаринку» [78, с. 60].

Символічним свідченням повернення мандрівника, тобто Дощинки, додому, на хмаринку, стала весела пісенька – таке собі святкування, без якого складно собі уявити справжню навколосвітню подорож. Так само, власне, як весела пісенька була яскравим складником процесу випаровування води й у «Капітошці» Н. Гузеєвої.

У барвистій, гарно ілюстрованій історії О. Ільченка яскраво заявлені екологічні мотиви, автори тексту та малюнків постійно наголошують, яким прекрасним є світ у його різноманітності, якими численними є взаємодії видів між собою та з навколишнім світом, і добре, що в цьому світі не плавають риби в поліетиленових пакетах і дельфіни не обплутані металевим дротом.

О. Ільченко за допомогою простої та зрозумілої мови пояснює дітям у художній формі, як відбуваються фізичні явища природи, зокрема колообігу води, реалізуючи пізнавальну функцію в мистецьких образах. Героїня твору, маленька краплинка Дощинка, з великою радістю й зацікавленням спостерігає за всім, що трапляється на її шляху, передаючи й малому читачеві своє позитивне сприйняття навколишніх подій та зустрічей. Доступною для дитячого сприйняття є історія навколосвітньої подорожі Дощинки як затаїтої мандрівниці, що йде своїм шляхом, за вітром чи течією, але ніде не лишається надовго, бо ж із хмари знову піде дощ.

Отже, «Мандрівка Дощинки» О. Ільченка – яскравий зразок тексту, створеного на межі художньої дитячої літератури, природознавства та екології. Мотив подорожі організовує сюжетну реалізацію пізнавальної мети оповідання. Формуванню екологічної компетентності малих читачів сприятимуть зображені в оповіданні і цікава й розмаїта навколосвітня подорож Дощинки, і екзотичний світ природи, і популяризація екологічних відомостей. Потужний пізнавальний наратив твору – шлях води в процесі випаровування, взаємодія біологічних видів – реалізований за допомогою персоніфікованого образу краплі Дощинки, її художньо змальованими пригодами. Позитивний образ світу, радість від навколосвітньої подорожі, простий спосіб викладу – все це органічно поєднано в ілюстрованій історії для найменших читачів, формуючи в них думку про важливість живого світу планети, про взаємопов'язаність усього та розуміння крихкості життя. Висновок – оповідання постало на межі художнього слова, природознавства та екології.

3.3. Вплив літератури для дітей на формування принципів екологічної взаємодії («У кого ріжки кращі», «Як коник співати навчився»)

Активізація дискурсу дитинства як періоду пізнання себе, світу, оточення, інших людей містить такий невід'ємний і важливий складник, як явища природи. Вимогою часу є те, що в текстах, орієнтованих для наймолодших читачів,

осмислюються проблеми формування екологічної свідомості, адже в дитячому віці художня форма, образність є запорукою органічного сприйняття ідеї.

Оповідання О. Ільченка «У кого ріжки кращі» цікаве найперше тим, що в ньому майстерно поєднані пізнавальна частина розповіді, де описані тварини в зоопарку, їхній спосіб життя, та тварини, які живуть по сусідству в місті, із казковою, в якій герої наділені здатністю говорити, дивуватися, захоплюватися, обурюватися й відчувати дух змагальності.

Так, у першій частині історії, читач дізнається, що «в одному гарному місті був великий зоопарк» [79, с. 2], там живуть жирафи, носоріг, павич, верблюд, олені, зубр та інші травоядні і хижаки. Автор згадує, «що в зоосаді оселилися тварини з міста, в якому цей зоопарк знаходився. Голуби і горобці дзьобали їжу разом із страусами в вольєрі, де жили ці найбільші у світі птахи» [79, с. 10]. У такий спосіб увага читача зосереджується на тому, що світ дикої природи оточує нас навіть у звичних міських умовах і до нього треба бути уважним. Також з'являється інформація про розмір страусів. А «сім'я їжаків ходила в тій ділянці зоопарку, де росли кущі» [79, с. 12]. А це означає, що краще не турбувати їжаків у кущах, коли в них народжуються їжаченята. Оскільки ця серія творів О. Ільченка призначена найперше для дітей дошкільного віку, в історіях часто зображені діти тварин – їжаченята, козенята, козенята, синочок-оленятко тощо. Малий читач має зрозуміти, що тварини, як і люди, мають сім'ї, прив'язаності, відповідальність. А людина мусить дбати про гармонію та безпеку всього навколишнього світу. В цьому й полягає принцип екологічності в історіях О. Ільченка: бути уважним до всього живого, спостерігати за найцікавішим, поважати інших, вести себе відповідно до цих правил. В оповіданні «У кого ріжки кращі» діти, які приходять у зоопарк, розглядають тварин, милуються їхньою красою та силою, тобто вони чомно спостерігають, не сміються, не шумлять і не дратують тварин. У цьому оповіданні українського автора перегукується з відомим мультфільмом «Мадагаскар» (2005) студії «Dreamworks», у якому симпатичні, яскраві герої у вольєрах спілкуються між собою, позитивно взаємодіють із дітьми-глядачами і водночас сприймають своє перебування як важливу роботу. Для формування

екологічної свідомості читача цей момент дуже важливий, необхідно, щоб дитина відчувала своє місце в світі і свою відповідальність за все живе навколо. В О. Ільченка мотив взаємодії тварин зоопарку з глядачем теж присутній: «А чи не забули ви, друзі, – мовив шимпанзе, – що завтра ми знову маємо показувати себе дітям, які прийдуть до зоопарку? Слід нам повернутися до своїх помешкань!» [79, с. 52]. Гуманне сприйняття тварин у зоопарку спрямоване на те, щоб малий читач задумувався, як важливо по-доброму комунікувати зі слабшими, із залежними від себе істотами.

В оповіданні О. Ільченка також присутній класичний сюжет про цапа та барана, відомий нам із народних казок про цих двох рогатих тварин. «Цап та баран зійшлися у двобої – вони почали буцатися своїми рогами: дуць-буць! Дуць-буць! Дуць-буць!» [79, с. 30]. Як і в народній казці про цапа та барана, переможців тут не було: «жоден з них не переміг іншого» [79, с. 31]. Описуючи цапа, автор зображає його задержуватим і гордовитим: «А таки мої роги, мабуть, найкращі з усіх рогів!» [79, с. 24], і, власне, ця зовсім не екзотична, свійська, звична навіть міському мешканцеві тварина, яку бачив, мабуть, кожен читач історії, починає казкову частину – змагання, в кого ж ріжки кращі. Зображений в історії баран зовсім не звичайний баран із українських пасовиськ, це «дуже гарний білий гірський баран, для якого в зоопарку створили справжній куточок його рідних гір» [79, с. 8]. Важливо, що словесний опис білого гірського барана підтверджується зображенням симпатичної тварини з красивими закрученими рогами. На вихваляння цапа він «не втримався: “У мене теж два роги, як і в цапа. Але ти не можеш ними так дуцатися ними, як я!”» [79, с. 28]. Розвиток сюжету й побудований на тому, як усі рогаті мешканці зоопарку почали мірятися рогами.

У першій частині книжки читач отримує уявлення про самих тварин, а в другій – про їхню участь у змаганні. Так, «носоріг дуже любив їсти моркву і капусту» [79, с. 3], – повідомляється в першій частині книжки. В другій – малий читач отримує про нього додаткову інформацію: «Я маю не надто добрий зір, проте чудово відчуваю запахи. І лихо буде тому, хто стане в мене на шляху! Кращі роги – мої! І хто не згоден із цим – начувайтесь!» [79, с. 41]. Дитина тепер

має уявлення про цю сильну тварину, її непростий характер і небезпечність, тому малий читач як глядач і навіть суддя може взяти участь у змаганні, принаймні, точно розуміє, що носоріг – дуже небезпечний рогатий звір і заслужено займає своє місце в світі.

Носоріг протистоїть у змаганні зуброві «з такими крутими рогами, що всі тварини шанобливо замовкли» [79, с. 38]; його опис супроводжується сталим епітетом «могутній» [79, с. 7]. Зубр наголошує на своїй силі: «Вовки бояться нас, бо зубри можуть підняти їх на роги і затоптати копитами! Отже, мої роги кращі, ніж оленячі» [79, с. 39].

За логікою змагань, автор пропонував міряться рогами тваринам за зростанням їхньої маси: першими дуцаються порівняно невеликі цап та баран, жираф має дуже естетичні ріжки, непридатні ні до чого, лише для краси, в оленя роги, щоб «у двобої подолати будь-якого суперника!» [79, с. 37]. Зубр – це дуже потужна, велика тварина, як і носоріг. Усі ці тварини зрозумілі читачеві, як і наростання сили і важливості рогів із зростанням маси тіла тварини. Проте автор майстерно скеровує хід думки в інше русло: найпотужніші роги – в порівняно невеликого жука-оленя. Це викликає спочатку деякий логічний дисонанс у читача: як же може до цього змагання приєднатися зовсім невелика тварина? О. Ільченко пояснює словами жука: «Погляньте на мої роги. Вони завбільшки з мене. А які ріжки у жирафа чи в оленя? Чи вони завдовжки з їхнє тіло? Ні! Мої роги, як бачимо, найдовші! Отже, вони найкращі» [79, с. 45]. Читач отримує новий параметр змагань: важливим критерієм є не лише безпека, яка може настати від рогів, а й їхній розмір відносно до розміру тіла тварини. Такий, на перший погляд, когнітивний дисонанс дуже важливий, оскільки пропонує читачеві різні точки зору, що скеровують до думки про різноманітність, важливість та оригінальність усього живого – як великого, так і малого. Отже, малий читач має зрозуміти й можливість існування різних критеріїв і відносності суджень.

І тепер дитині зовсім не дивно, що переможцем змагання став не могутній зубр чи носоріг, а «дивовижна істота, яка своїми ріжками бачить і відчуває

запаху!» [79, с. 48]. Йдеться про равлика, що жив у зоопарку «зі своєю хаткою на спині. Він набагато менший за багатьох тварин і тому вільно міг прогулятися, оминаючи височенні ноги страуса чи жирафа» [79, с. 17]. В історії читач дізнається про ще одну цікаву особливість равлика: «Одна ворона, що часто прилітала до зоопарку якогось хотіла вхопити равлика! Та равлик заховався у своїй мушлі і скотився із земляного горбика в траву, де ворона його не знайшла» [79, с. 20]. Саме в такий спосіб равлики і рятуються від своїх ворогів у природі.

О. Ільченко словами героїв історії визнає равлика переможцем. «Це дивовижно! – вигукнув носоріг. – Чи не слід нам визнати переможцем суперечки равлика?!» «Так! – гукнув шимпанзе. – Малюк – переможець!» [79, с. 50]. Ця перемога стає важливим повідомленням для читача: не обов'язково бути найбільшим, найлютішим чи мати найбільші роги відносно розміру тіла. Кожна жива істота в цьому світі – дитина чи найменший равлик – є однаково унікальною та важливою.

До речі, автор зосереджується в історії не лише на тих тваринах, які мають роги, серед мешканців зоопарку згадуються хижаки: крокодил, лев та тигр, що живуть у своїх вольєрах, але на змагання їх не допускає розумний шимпанзе, бо «хтозна, чи не зголодніли вони» [79, с. 32]. В історії О. Ільченка є багатий своїм розмаїттям орнітологічний світ: павич «із величезним гарним хвостом, якого птах охоче показував дітям» [79, с. 4], страус, горобці та голуби, ворона та беркут, що «на жаль, не міг літати у своєму вольєрі. Орел лише перелітав з одного дерева на інше. Вони мало нагадували його рідні карпатські ліси» [79, с. 21].

Зі згадки про карпатські ліси читач розуміє, що йдеться про Україну, що автор привів його до українського зоопарку. Згадуючи свійського цапа, їжаків і голубів з горобцями, письменник згадує природу рідного краю, примушує читача озирнутися навколо себе, не шукаючи екзотичних місць. Адже природа – це те, що нас оточує, а екологія – це не лише наука про те, як не смітити і зробити світ чистішим, а насамперед наука про взаємодію всього живого між собою і тим, що нас оточує.

Згадка про беркута цікава мотивом необхідності свободи для кожної живої істоти. Яким би хорошим не був зоопарк, якою золотою не була б клітка, дикій тварині найкраще жити на волі. Це розуміє і така свободолюбна птаха, як беркут. «“Чому ти не йдеш додому?” – запитав беркута равлик. “Тому, що я хочу жити, як ти, – відповів птах малюкові. – Жити вільно. Отож я полечу до рідних Карпат”» [79, с. 54]. Принагідно можна пригадати побудовану на цьому мотиві поезію Д. Павличка «Птиця», яка є важливою в дитячому читанні багатьох поколінь.

На відміну від оповідання «В кого ріжки кращі», у творі «Як коник співати навчився» йдеться про світ дикої природи, і не про загадкові джунглі чи спекотну савану, а про звичний український пейзаж – степ, різнотрав'я. Коник народився в степу на пагорбі, проте в пошуках знань подався ще й до лісу. «Довго стрибав, опинився на узліссі. То був не ліс, а такий собі степовий гай, невелика діброва навколо озерця» [80, с. 39]. Хоча в тексті немає натяків на те, де відбувається дія, та перелік притаманних Україні біологічних видів тварин та рослин, характерні їхні назви, усталені в народі, загалом не залишають сумнівів, що йдеться саме про світ української природи. Через свої лаконічні описи та невеликі за обсягом діалоги О. Ільченко формує в читача базовий інтерес до природи, повагу до неї.

Є ще одна відмінність між оповіданнями «В кого ріжки кращі» та «Як коник співати навчився». Перемога равлика в конкурсі ріжків була несподіваною для самого равлика. Він як головний герой книжки з'являється лише наприкінці історії. На противагу равликові, коник сам шукає свою особливість. Він спостерігає за світом, живе в ньому, вивчає і знаходить те, чого йому бракує, а потім уперто йде до мети. «Чому я не можу заспівати власної пісеньки, як кожен із них?» [80, с. 28] (маючи на увазі тих тварин, які вчили його співати) є основним питанням історії маленького коника-стрибунця, народженого в степу. Читач розуміє, що навіть того, що дано від природи, потрібно вчитися, навіть те, що ніби є вродженим умінням, вимагає зусиль.

Оповідання «Як коник співати навчився» призначене для найменших читачів, то ж художні засоби, вжиті автором, розраховані на краще засвоєння пізнавального матеріалу. Так, у тексті трапляються звуконаслідування, автор

відтворює звуки, які видають різні комахи, земноводні; як-от зразками прямого звуконаслідування є: «Бджоли гули, перелітаючи з квітки на квітку: “Бж-ж-ж-ж-з”» [80, с. 23]; «Джмелі гули низьким голосом: “Дж-ж-ж! Бдж-ж-ж!”» [80, с. 24]; «жовті оси дзижчали високими нотами: “Дз-з-з!”» [80, с. 25]. Автор перелічує інших комах, які дзижчать, дзвенять, дзюрчать і пищать: мухи-дзюрчалки, дзижчали, бджоловидки і осовидки, комарі, – усі співають пісні своїми голосами, і малий читач може їх відтворити завдяки автору, впізнати кожна комаху за голосом, проинятися інтересом до неї. Натомість для демонстрації голосів різноманітних земноводних (жаб), автор вдається до перелічення назв їхніх видів та дієслів на позначення звуковидобування, з яких часто зрозуміло, які саме звуки видають тварини. Так, кумка кумкає, джерелянка, очевидно, як джерело дзюрчить, райка райкає. Жаби, зібравшись у хор, почали «кумкати, крякати, скрекотати, квакати» [80, с. 46].

Метафоричний образ народження звуків («Коник сів і почав водити ніжною по крилу, як смичком по скрипці» [80, с. 52]) викликає в читача розуміння різноманітності і всього живого, і способів творення звуків різними біологічними видами.

Ужиті автором порівняння (кінь «був справжньою горою» [80, с. 19]; нічні метелики розмовляють один з одним, «напахтившись власними запахами, немов парфумами» [80, с. 30]) дозволяють малому читачеві уявити образ, сприйняти інформацію, яку неможливо передати у книжці через органи чуттів. Сприймаючи метеликів, дитина зауважить не тільки його приналежність до природи, а й тендітність і вразливість. А співчуття, співпереживання – це перший крок до екологічної поведінки дитини.

Важливим є пізнавальний аспект твору: діти дізнаються про пори року, погодні умови, різновиди жаб [80, с. 46], про спілкування тварин (мураха, метелик) за допомогою запахів; про те, як народжуються звуки у цвіркуна [80, с. 51], про захисне забарвлення коника («діти не помічали самого виконавця в траві – так добре він (Коник. – Ю. К.) заховався між стебел» [80, с. 54]).

Власне, сама історія побудована так, що читач спочатку дізнається, де живе коник, що його оточує, що він їсть. Дитина розуміє, що домівка коника «у степу серед зелених трав» [80, с. 2], що він «полюбляв ласувати соковитою зеленню» [80, с. 3], а крильця в нього «виблискували, як в метеликів» [80, с. 6]. Таким чином можна отримати короткий біологічний опис цього виду комах. Навколо нього «буцкаються рогами блискучі жуки-носороги» [80, с. 10], «жук-рийка котив кульку до себе в нірку» [80, с. 14], «на рожевих квітках будяка зібралися бджоли, мухи-дзижчалки, навіть один джміль. Квітки колючого будяка містили стільки солодкого нектару» [80, с. 16]. У художній формі дитина дізнається і про спосіб життя різних комах, про їхній вигляд, а також про різноманіття рослинного світу українського степу, де навіть будяк є важливою ланкою харчування. Автор не прикрашає природу: «Дорожня Оса також тягнула свою здобич – велику гладеньку гусінь. То буде пожива для її діток» [80, с. 17]. Працьовиті мурахи тягнуть до свого гнізда мертву осу. Це дає дитині первинне уявлення про циклічність харчових ланцюгів в екологічних угрупованнях.

Після того, як коник почув пісню жайворонка, починається друга частина історії, не лише пізнавальна, а й пригодницька, де коник у пошуках своєї пісні зустрічає різних тварин і пробує відтворити різні звуки. Проте, звісно, він не може звуконаслідувати ані гудіння хруща, ані свист ховраха, ані клекіт орла. Його спосіб творення звуків зовсім інакший, і він зрозуміє це, знайшовши більш досвідченого «родича» – Цвіркуна. Той каже коникові: «Я умію сюрчати» [80, с. 51]. І Цвіркун дуже гарно засюрчав. «Він тер лусочки на черевці одна об одну, допомагав задніми ніжками. І лилася довкола справжня пісня» [80, с. 51]. Автор художньо описав біологічну особливість цвіркунів, коників, не занурюючись у наукові деталі. Водночас письменник спонукає малого читача до висновку, що кожен, навіть маленький коник має свою унікальну пісеньку, і не треба шукати чогось такого, що є в інших, треба віднайти своє місце в житті. Такі умовиводи особливо важливі для дитячого сприйняття, адже малий читач теж осягає своє місце в мікрокосмі сім'ї, родини, в середовищі спілкування з однолітками й шукатиме своє місце в житті. Цінною історія Коника є ще й таким аспектом:

почувши пісню жайворонка, він і сам захотів співати; отже, проблемна ситуація спонукає до росту та вдосконалення.

Подолавши всі труднощі, далеку дорогу, невелика комашка навчилася співати. Важливо зауважити, що автор має на меті не тільки відтворити екологічні взаємодії, а за допомогою цього екологічного складника в художній літературі продемонструвати важливий виховний момент: Коник був завжди ввічливим, він допомагає мишкам розділити зернину [80, с. 42], привітно спілкується з тими, кого зустрічає; на порозі нірки Цвіркуна він «чемно постукав лапкою об землю» [80, с. 49].

Досягнувши мети, Коник повертається додому. Віднайшовши внутрішню гармонію, він досягнув і гармонії зовнішньої, заспівавши свою пісню вдома. І це було гарно. «Усі разом почали співати на всі голоси. Жуки, джмелі, бджоли, оси, комарі і сам Коник організували чудовий концерт теплого літнього дня!» [80, с. 57], – так письменник у метафоричному образі концерту показує світ природи як організовану гармонію. Автор ще раз наголошує на красі світу, важливості усіх біологічних взаємодій, кожного окремо й усіх разом, безперечній цінності всіх істот. Саме таке внутрішнє переконання читача, глибоке розуміння таких екологічних взаємодій формуватиме в майбутньому його екологічну поведінку.

Оповідання «У кого ріжки кращі» та «Як коник співати навчився» О. Ільченка мають кільцеву композицію. В обидвох творах письменник майстерно поєднав класичні та сучасні сюжети, пізнавальні та виховні аспекти, зосередивши увагу читача на різноманітті живого й неживого світу природи, унікальності та важливості кожної живої істоти. У художній формі автор створює унікальні ланцюги екологічних взаємодій. В оповіданні «В кого ріжки кращі» такі взаємодії побудовані від найменшого, локального (міські тварини) через регіональний (української природи) до всепланетного (верблюд жує колючки, гірський баран на скелях, тигр і лев у просторах вольєрах). У творі «Як коник співати навчився» взаємодії стосуються невеликого ареалу, зокрема двох екологічних угруповань – степу та степового гаю, проте вони включають навіть відомості про ланцюги живлення. Читач спостерігає цілий світ у масштабі, досліджуючи його в такий

спосіб. Відтворені письменником екологічні взаємодії, незважаючи на казкову участь тварин у змаганні чи пошуках головним героєм свого вміння, є науково обґрунтованими, що важливо для формування екологічних знань читача, його екологічної свідомості і природоорієнтованої поведінки.

Висновки до 3 розділу

Твори О. Ільченка «Де живуть тварини?», «Мандрівка Дощинки», «У кого ріжки кращі», «Як коник співати навчився», які належать до серії книг «Історії в малюнках для найменших», характеризуються розмаїтістю тем, використанням казкових сюжетів чи образів; оповідання об'єднані прагненням автора сформувати основи емпатії.

В оповіданні «Де живуть тварини?» письменник крізь призму етології та екології українського світу продемонстрував найменшим читачам важливість любові як почуття, а також відчуття краси й радості через читання. В підтексті промовляють такі проблеми українського села, як віддаленість і очевидна інакшість села та життя поза містом, самотність жінок старшого покоління, постійна праця (адже кожна описані домашні тварини потребують догляду). Письменник наголосив на важливості екологічних взаємодій для села і для людини зокрема. Етологічні чинники українського світу (гостинність, ввічливість), а також непомітні вказівки письменника на правила поведінки та безпеки, популяризація вживання характерних українських загальних і власних назв – все це об'єднано пізнавальною метою. За показною простотою твору «Де живуть тварини?» захований значний етологічний, екологічний літературний, етичний, естетичний, філологічний та інші потенціали.

Оповідання О. Ільченка «Мандрівка Дощинки» – яскравий зразок тексту, створеного на межі художньої дитячої літератури, природознавства та екології. Важливий авторський задум – формування екологічної компетентності дітей дошкільного та молодшого шкільного віку – органічно досягнуто за допомогою образного сприйняття та переживання почуттів і пригод героїні книжки.

Сюжетну реалізацію пізнавальної мети оповідання організовує мотив подорожі: письменник за допомогою персоніфікованого образу Дощинки, її художньо змальованими пригодами відтворює шлях води в процесі випаровування, взаємодію біологічних видів. В ілюстрованій історії для найменших читачів органічно поєднано позитивний образ світу, радість від навколосвітньої подорожі, простий спосіб викладу. Доступною для дитячого сприйняття є історія навколосвітньої подорожі Дощинки як затятої мандрівниці.

У творі «Мандрівка Дощинки» письменник наголошує на думці про важливість живого світу планети, про взаємопов'язаність усього, про крихкість життя. Розмаїття топосів, погодніх умов, екзотичність забезпечують цікавість у сприйнятті картин навколосвітньої подорожі Дощинки. Увиразнює сюжет оповідання зустріч Дощинки з антигероєм – хижою акулою. Логічним завершенням навколосвітньої мандрівки краплини дощу є художнє зображення фізичного процесу випаровування – фінального етапу колообігу води в природі. Символічним свідченням повернення мандрівниці Дощинки на хмаринку стала весела пісенька. Однак своїм малим читачам, які полюбили свою героїню, автор повідомляє, що з хмаринки піде дощ. У такий спосіб О. Ільченко досягає реалізації пізнавальної функції, художні образи та мотиви оповідання підпорядковані популяризації наукових знань.

В оповіданні О. Ільченка «Мандрівка Дощинки» вдало доповнюють уявлення дитини про ідеальний екологічний світ інтермедіальні зв'язки: алюзії до мультиплікаційної історії Н. Гузеєвої «Капітошка» та ілюстрації А. Котової.

Сюжети оповідань «У кого ріжки кращі» та «Як коник співати навчився» успішно демонструють художню реалізацію ідеї формування принципів екологічної взаємодії в літературі для дітей. Казкові мотиви цих творів органічно поєднані з популяризацією науково обґрунтованих відомостей про ланцюги екологічних взаємодій, специфіку природного ландшафту; ілюстрації – важливий складник сприйняття інформації малими читачами. Такий спосіб взаємодії з читачем сприяє відкриттю дитиною різноманітних природних явищ, а також вихованню естетичного сприйняття світу й поваги до всього живого.

РОЗДІЛ 4. ЕКОКРИТИКА ПРОЗИ ІВАНА АНДРУСЯКА

І. Андрусняк належить до покоління «дев'ятдесятників», який разом із С. Процюком та І. Ципердюком заявив про себе як про поета у складі угруповання «Нова дегенерація». Ю. Логвиненко, зауважуючи деяку епатажність раннього І. Андрусняка, збірку «Дерева і води» (2000) розцінює як «роздуми людини-філософа над суперечностями сучасності» [134, с. 54]. Висновок дослідника про І. Андрусняка сформовано як про поета української ментальності: «Тематично і психоемотивно його твори народжені з хронічного для української ментальності конфлікту народнопісенного, міфологічного начала незіпсутої цивілізацією душі з цинізмом навколишньої дійсності» [134 с. 54].

Із 2005 р. І. Андрусняк почав писати для дітей; на сьогодні це близько тридцяти книг, серед яких поезія, віршовані та прозові казки, оповідання, повісті. 2008 р. став лауреатом першої премії конкурсу творів для дітей «Золотий Лелека». Повість І. Андрусняка «Вісім днів із життя Бурундука» увійшла до щорічного каталогу найкращих дитячих видань світу «Білі ворони 2013» (White Ravens 2013). 2016 р. письменник став лауреатом Корнійчуковської премії за збірку «Лякація», 2017 р. за цю ж збірку удостоєний відзнакою «Дитячий поет року» від порталу української дитячої книги «БараБука» (BaraBooka) і премією «ЛітАкцент року». 2019 р. І. Андрусняк став лауреатом премії імені Лесі Українки за книжки «Зайчикова книжечка» і «Третій сніг». 2019 р. Міжнародною радою з дитячої та юнацької книги І. Андрусняк був номінований від України на Міжнародну премію імені Г. К. Андерсена, і хоча український автор не став лауреатом цієї престижної премії, але сам факт номінації засвідчує визнання письменника. «Морськосвинський детектив» І. Андрусняка, який побачив світ 2020р. у харківському видавництві «Vivat» (ілюстрації А. Майти), відзначено в номінації «Книжка року для читачів 7+» рейтингу «Топ БараБуки» у списку найкращих дитячих та підліткових книжок 2020р.

Із літературою для дітей пов'язана також редакційно-видавнича діяльність І. Андрусняка: працював літературним редактором видавництва Грані-Т; із 2014 р.

– головним редактором видавництва «Фонтан казок»; із червня 2020 р. – керівником Дитячої редакції видавництва «Наш Формат».

В інтерв'ю від 22 липня 2019 р., розміщеному на сайті книжкового блогу «YaKabo», І. Андрусяк констатує, що «за останнє десятиліття наша дитяча література принаймні досягла того, чого не мала за весь час свого існування: вона майже утвердилась як повноцінна й “рівноправна” в контексті національної культури» [5]. Проблеми розвитку літератури для дітей письменник розглядає в історичному контексті: «півтора століття в нас на дитячу літературу дивились як на щось другорядне, вторинне, яке можна робити “мізинним пальцем лівої ноги”. Так повелося ще з тих часів, коли Олена Пчілка видавала свою “Молоду Україну” – перший український дитячий літературний журнал, і мусила вижебрувати навіть у третьорозрядних авторів “бодай щось”, а здебільшого заповнювати шпальти сама і силами своєї сім’ї, – ну бо “це ж дитяче, це несерйозне, за кого ви мене маєте”... В радянські часи у спілці письменників тим писакам, у яких нічого путнього не виходило, різні “доброзичливці” полюбили радити: “а ти пиши для дітей” – вони, мовляв, штубаки “несмишльонні”, для них “і так сойдьот”. І що б ви думали – дехто в такий спосіб навіть у “класики дитліту” вибився. Грицько Бойко, скажімо – хоч Максим Тадейович Рильський кілька разів “проїхався танком” по його стишках, виловлюючи очевидні дурниці, але це його аж ніяк не спинило; так що навіть зараз купа хрестоматій і різноманітних збірників повні тих дурниць» [5].

Філологічна освіта І. Андрусяка (випускник філологічного факультету Івано-Франківського державного педагогічного університету ім. Василя Стефаника 1992 р.) – підґрунтя того, що письменник скеровує увагу до актуальних методологічних питань: «у нас не було, та нерідко й досі немає, навіть бажання елементарно розрізнити, що таке дитяча література, а що – зав’язаний на роботі з дітьми прикладний текст. Скажімо, Василь Сухомлинський – прекрасний педагог, який збагнув, що витлумачити малюкам моральні засади значно дієвіше на прикладах із різноманітних житейських ситуацій, аніж просто казати “будь добрим”, “будь ввічливим” тощо. У своїй сфері – педагогіці – його тексти

прекрасні і, може, й досі дієві, – але ж вони не мають жодних ознак художньої літератури. Уявляю, як обурюватимуться поважні люди в якій-небудь академії педнаук, якщо їм показати це інтерв'ю, – “ах, Андрусак посягає на святе!” Насправді ж ні: від усвідомлення того, що ми маємо справу з прикладними, а не літературно-художніми текстами, заслужена слава Сухомлинського меншою не стане, – а нам суттєво додасться розуміння суті речей» [5].

Чимало й інших актуальних питань були предметом обговорення у згаданому інтерв'ю: стан сучасної дитячої літератури, вивчення у сучасній школі сучасних творів для дітей, тема війни в літературі для дітей, дитячі видавництва та ін.

Дослідженню еволюції художньо-естетичних пошуків І. Андрусяка присвячена дисертація Н. Сварич [209]. В аналізі збірки І. Андрусяка «Книга трав, дерев і птахів» (2013) зауважено, що в пейзажних творах розділу «Люди» «постає гармонійний світ природи на противагу світу людей» [209, с. 117]; в аналізі розділу «Дерева» вирізняє дитячу лірику «Усе солодший сад (вірші на виріст)», яка примітна «особливою зворушливістю, оптимістичним настроєм та розважально-ігровою формою. Цьому сприяє зменшувально-пестлива лексика [...], своєрідна авторська пунктуація [...], анафори [...], фрагментарність поетичних текстів [...], незвична словогра [...]» [209, с. 121]. Н. Сварич зауважила таку специфіку творчої манери І. Андрусяка: «У дитячих творах митець, звертаючись до образів яблука, груші, вишні, винограду, сливи, абрикосів, черешні та горіха, відтворює емоції дітей, їхні враження та думки» [209, с. 122].

Твори І. Андрусяка для дітей в полі зору таких дослідників, як Т. Качак [88, с. 259–261], В. Кизилова [89, с. 169–179], Л. Куца [125, 126], Н. Марченко [138], О. Новик [172] та інші.

Н. Марченко у відгуку на поетичну збірку І. Андрусяка «М'яке і пухнасте» (2010) підкреслила, що «це насамперед глибоко батьківська поезія. Мало хто із сучасних авторів так щиро й відкрито декларує свою зануреність у родинне буття, глибинну духовну дотичність до щоденних клопотів дітей. Напевно, це і є ота справжня біблійна чоловіча відповідальність за свій рід перед Богом, коли найменші дитячі переживання стають для батька духовним досвідом і поетичним

відкриттям світу. Саме ця свіжість і незамутненість поетової розмови з дітьми й привертає читача. Бо лише поряд зі справжнім Татом – великим, надійним і незрадливим – може бути по-справжньому м'яко й пухнасто...» [138].

В аналізі «Страшної казки» І. Андрусяка О. Кицан зауважила: поєднання у творі страшного та смішного посилює динамічне напруження, що «викликає особливі емоції у дітей», а велика «кількість лексичних повторів і правильний силабо-тонічний ритм» сприяють запам'ятовуванню [102, с. 378].

За спостереженням Н. Малетич, герої повісті І. Андрусяка «Третій сніг» (2014) персоніфіковані, «конфлікти та проблеми звірів радше нагадують людські», водночас письменник «подає читачам чимало цікавої інформації власне про звірят, їхні звички» [137].

Стаття О. Новик присвячена аналізу художнього переосмислення образу Т. Шевченка в оповіданні І. Андрусяка «Нечиста сила». Привертають увагу висновки публікації: «Іван Андрусяк переносить акцент із історико-біографічного ракурсу вивчення життєпису видатної людини на емоційне художнє переосмислення тих чинників, які вплинули на формування бунтарського характеру письменника. Міркування про роль Тараса Шевченка для України і для кожного українця, про непросту долю поета завершуються висновком: “Бо він за своє не таке вже довге, але дуже насичене життя пройшов крізь безліч випробувань – та все одно залишився людиною. Справжньою людиною! А це найголовніше...”» [173, с. 54].

Л. Куца у статті «Гра хронотопів у повісті І. Андрусяка “Вісім днів з життя Бурундука”» досліджує шлях звичайного школяра до осягнення духовного. «Художня дійсність шкільної повісті актуальна настільки, – наголошує дослідниця, – наскільки переконливим є образ головного персонажа, який – у нашому випадку – психологізовано увиразнений у двох хронотопах. Побутування у повісті хронотопів дому і школи (навіть вужче – класу) висвітлює неповторне за своїм характером життєвтілення Івася Бондарука. Сюжет про восьмиденне життя п'ятикласника не поступається багатством змісту великій шкільній повісті чи роману» [125, с. 107].

О. Новик простежує особливості створення хронотопу історичної повісті, роль топосу дороги в пригодницьких текстах, простір широкого світу, простір лісу, урбаністичний і сільський простори, простір дому, рідної землі, Батьківщини, поєднання зовнішнього і внутрішнього хронотопів [172].

У підрозділі «Українська література для дітей та юнацтва на початку XXI ст.» підручника Т. Качак «Українська література для дітей та юнацтва» презентовано також творчість І. Андрусяка. Дослідниця зауважила особливу енергетику віршів збірки «М'яке і пухнасте» (2010) [88, с. 260], а також простежила, що у творі «Стефа і її Чакалка» (2017) використано «фольклорний образ Чакалки – казкової істоти, якою на Слобожанщині й Полтавщині в давнину батьки лякали неслухняних дітей» [88, с. 260–261].

Серед завдань монографії В. Кизиловой «Динаміка української літературної прозової казки» (2020) – аналіз лексико-фразеологічного складу повісті-казки І. Андрусяка «Третій сніг» [89, с. 169–179]. Окрім лінгвістичних аспектів, дослідниця зауважила специфіку образотворення, а також особливості дидактичного, комунікативного, патріотичного аспектів твору. В. Кизилова робить висновок, що, «незважаючи на жанрову специфіку казки (вона передусім мовить про вигадані події та явища), у ній міститься багато пізнавальної інформації з життя флори й фауни. Цікаво описано спостереження над поведінкою зайців влітку та восени, підготовкою дроздів до перельоту в теплі краї на зиму, пересування їжака та ін.» [89, с. 176–177].

Як бачимо, в українському літературознавстві проаналізовано проблемно-тематичні та жанрові особливості творів І. Андрусяка для дітей, схарактеризовано особливості хронотопу, роль фольклору та ін. Поза увагою дослідників залишилися екологічні аспекти у проблематиці, які є важливим складником не тільки пізнавальної інформації, важливої в дитячому віці, а й зорієнтовані на те, щоб формувалися навички спілкування з навколишнім світом, екологічну свідомість і почуття емпатії. Тому пошук екологічних взаємозв'язків у творах І. Андрусяка для дітей, так звані «зелені студії», є актуальною науковою проблемою.

4.1. Віршказки «Зайчикова книжечка»: соціальний вимір екологічних аспектів

І. Андрусяк, розмірковуючи про специфіку дитячої літератури, писав: «...Останнім часом у середовищі письменників, критиків і видавців чимало розмов про те, що нам конче потрібна у всіх сенсах сучасна дитяча література. Себто, така, яка зображає не старосвітський, з його неодмінними “зайчиками-білочками”, а нинішній, постіндустріальний триб життя. Не перечу – потрібна. Але якщо ця література заводитиме наших дітей у “дбайливо” розставлені на кожному кроці пастки цього сучасного трибу – то краще б її не було. “Зайчики з білочками” вічні – принаймні вони нікому ще не зламали життя...» [1].

«Зайчикова книжечка» І. Андрусяка (2018), за авторським жанровим визначенням, – віршказки. У жанрі віршованої казки створено тексти М. Стельмаха («Бурячок і їжачок», «В їжачковім вітряку» та ін.), Н. Забіли («Під дубом зеленим», «Прабабині казки» та ін.), Віри Вовк («Зимова казка», «Земля іскриста» та ін.), М. Савки («Казка про Старого Лева») та ін. О. Кицан указує такі традиційні жанрові ознаки віршованої казки, як «виразний антропоморфізм, велика кількість другорядних персонажів, перелічувальна інтонація, повчальний зміст» [102, с. 378]. Традиційним казковим зачином («Жив собі Зайчик» [2, с. 8]) починається «Зайчикова книжечка» І. Андрусяка.

На передньому плані – виразно антропоморфізовані риси головного героя, які формують симпатію читача: «Ходив на базарчик, грався з мушками, купував моркву й капусту хрумку, а іноді грізяв кору в садку» [2, с. 8]; «А був наш Зайчик – варто сказати – трішечки, знаєте, лінькуватий» [2, с. 8]. Письменник наближає Зайчика до сприйняття малого читача, дає можливість зрозуміти, що він – жива істота, що має своє життя. Саме таке розуміння є дуже важливим для малої дитини, бо значно легше ставитися до природи, до всього живого, до представника кожного біологічного виду, як до рівного та важливого, коли читач бачить його в найменших деталях, у найдрібніших рисах.

Персоніфіковані образи лісових тварин мають соціальне життя. У віршодазці «Нападник Зайчик» «ведмеді грають у футбол!» [2, с. 34]. При цьому автор відтворює реалії українського спортивного світу: київське «Динамо»; «Сусідній ліс із нашим грає завжди серйозно, як “Шахтар”» [2, с. 34]; «Замість Несмачного ведмідь Малявський вийшов» [2, с. 34]; «В сусідів на воротах Шустий. М’яча він Білику дає, і той – бодай же йому пусто! – прямисінько в дев’ятку б’є. Ведмідь Шовковий – наш голкіпер – розводить лапами: не встиг... ..Ведмідь Ребро аж зуби зціпив – і я-а-ак загатить! Галас стих. Стрибає Шустий...» [2, с. 36]; «Вже час робить юнацьку лігу» [2, с. 36]; «Їх відбира найкращий тренер – ведмідь на прізвисько Блоха!» [2, с. 36]; «Деся на британських стадіонах (це ліс такий за морем є) гра наш земляк, ведмідь Ворона. – він, кажуть, також задом б’є...» [2, с. 36–37]; Дем’ян – «другий тренер, теж ведмідь» [2, с. 37]; коментатор Грак. У «Казочці про Зайчикову знахідку» в житті лісових мешканців є ринок, город, першOVERесневі квіти; у віршодазці «Зайчикове Різдво» – святий Миколай, Різдво, кутя. І Андрусяк зауважує також проблему протиставлення міста й села: так, із лісовими мешканцями тварини міста «дружити не хочуть. Всі такі пишні, зарозумілі...» [2, с. 26].

Можна пригадати таку ж соціологізацію героїв у фольклорних казках, жанрі байки, в літературних казках (наприклад, у казці І. Франка «Лис Микита»: «Зібрався хор з Лисів, Вовків, Ведмедів, написали чудову кантату, і ввечері після великих процесій, обідів і промов на честь царя хор виступив і почав співати» [246, с. 22]).

У природі, в лісі зокрема, все, як у людей: тварини теж мають почуття, навіть почуття гумору: «Такого світ не бачив, такого світ не знав, щоби маленький Зайчик на Лиса полював» [2, с. 14]. Химерна ситуація створює комічний настрій епізоду, але водночас демонструє небезпеку, якій піддаються невеликі тварини в лісі, бо на них зазвичай полюють хижаки, а Зайчик, який йде слідом за Лисом, на перший погляд, ламає цю звичну картину світу. І можна сподіватися, що малий читач, звернувши увагу на цю ситуацію, також буде перейматися долею героїв казки.

Кожна казка «Зайчикової книжечки» має органічно виражену повчальність, мораль, адресовану читачеві: «Як у Вовка біда – поможи хоч і Вовку!» [2, с. 28]. Зайчик, з якого сміються його природні вороги Лисиця та Вовк, за добрі вчинки і відповідальну поведінку отримує винагороду, виростивши з насіння квіти: «Зайчик радіє. Раді і діти. Навіть вовчиськам потрібні квіти!» [2, с. 11]. Як і у фольклорних, у віршоказках І. Андрусяка добро перемагає зло, а зло завжди покаране. Так, мудрий Пугач, відганяючи голодного злого Лиса, що збирався з'їсти пораненого Їжака, а потім ще й Зайчика, говорить: «“Який же ти неситий, поганий ти який! Якщо когось, гульвісо, зачепиш ти, то знай, гуртом тебе із лісу ми проженем і край”» [2, с. 17]. І малому читачеві стає зрозуміло, що ображати слабших не можна. Зайчик, який врятував Їжака, отримує заслужену винагороду – ночівлю в затишному домі друга, тепло і розвагу. Чи коли Зайчик, попри страх перед містом, небезпеки, які на нього чигають, погоджується допомогти Вовкові, покликати з міста лікаря, тепер має нового друга – Вовка: «Тепер Вовк йому друг – сповістив на весь ліс, що його захищатиме завжди і скрізь» [2, с. 28]. Повчальність ситуації продовжується і в усвідомленні того, що пишатися добром, яке зробив, не годиться («мати Вовка за друга чудово – одначе не пишається з цього нітрохи наш Зайчик» [2, с. 28]); тут проступають християнські акценти.

Пейзаж як позасюжетний елемент інформує про час (зміни пір року: «літо минуло, ось уже й осінь» [2, с. 11]) і місце (ліс). Автор послідовний у хронотопі, презентує характерні ситуації та описи, що забезпечує розуміння наймолодшими читачами. Окрім того, природа в «Зайчиковій книжечці» створює настрій, формує почуття прекрасного: «Зима буває люта, але й бува вона, мов радістю окута – красива, чарівна» [2, с. 18]; «мов сам до себе усміхнись – так тихо, крадькома, у сонний зайчиків ліс скрадається зима. На кожную гілочку вдяга білісінький рукав. І тиша сниться у снігах малятам і батькам.

У білих хмарах цілий світ – і ліс, і небеса» [2, с. 39]. У цих пейзажах зростає малий Зайчик, тут зростають його зайченятка. Вони – в гармонії з навколишнім світом, люблять свій край. «Зайчикова книжечка» має гарний виховний потенціал патріотизму, адже є переконливим зразком любові до рідної природи та країни.

Філософський задум прочитуються в метафоричній думці про квіти як політ душі («Казочка про Зайчикову знахідку»). У віршоказці «Сонячний гість» звучить також філософська сентенція «у дзеркалі краса, але в небесах – воля» [2, с. 21].

Любов до природи формується також завдяки увазі до екологічних аспектів. Спостереженням за життям і взаємодією видів між собою І. Андрусяк виховує повагу до навколишнього світу, взагалі вміння цю взаємодію бачити, емпатію до всього живого.

Екологічний аспект має і пізнавальний характер. Так, із віршоказок читач дізнається про ланцюг живлення: травоядний заєць у природі живиться рослинами, сам при цьому стаючи поживою для хижаків («Іде Лисичка і хитро жартує: – Уже базарчик тебе не рятує? Матимеш власну моркву й капусту. Дуже смачненькі зайчики тлусті» [2, с. 10]). У творі «Казочка про Зайчикову знахідку» є лише натяк на таку природну закономірність. Малий читач отримує інформацію про спосіб полювання лисиць у природі: «крізь білосніжне мливо бреде по лісу Лис! У нього нюх чудовий. Він знає, куди йде. Нещасного (Їжака. – Ю. К.) в діброві раніше він знайде» [2, с. 14]. І. Андрусяк перелічує тварин українського лісу («Дятел з сухостою, і Білка із дупла, і Пугач із Согою, й синичка теж мала» [2, с. 16]), згадуючи про їхній спосіб життя («Ба навіть мудрий Пугач, що вдень зазвичай спить, не побоявся хуги – он на пеньку сидить» [2, с. 17]). У віршоказці «Капустяні пригоди» малий читач дізнається про види капусти (цвітна, брюссельська, броколі), про те, що гусінь – шкідник, а капуста не входить у харчовий раціон вовка. Пізнавальний характер мають наведені в художній формі факти, наприклад, «лишає Зайчик білий слід, бо він і білий сам» [2, с. 39]: у природі зайці на зиму змінюють колір хутра, аби ховатися в засніженому лісі, це природний спосіб захисту тварин від хижаків. Про роль здорового харчування наголошується у віршоказці «По лікаря».

І. Андрусяк у казці «Сонячний гість» описує таке фізичне явище, як сонячний зайчик. Відтворюючи забави двох зайців – лісового та сонячного, письменник зауважує особливості сонячного гостя: «Я, брате, Зайчик Сонячний, не можна так мені. Бо я ж – дитина променя, у відблиску вогнів небесних я милуюся, стрибаю,

веселюсь. А там, де тінь сутулиться, туди я йти боюсь» [2, с. 20]. І, справді, сонячні зайчики – це світлове природне явище, яке виникає лише за умови яскравого освітлення.

У казці «Про лікаря» є слова характеристики Вовка, одного з героїв твору: «Що тут гадати – кожному звісно, як зустрічають вовка у місті» [2, с. 22]; вони демонструють негативно маркований зміст, бо ніхто не зустрічає небезпечного хижака радісно. Сорока рада б допомогти з пошуками лікаря для вовченяти, але зараз у неї «в гніздечку малесенькі діти. Проклюнулись щойно з яєчок вони – такі ненажери, такі пустуни... Упоратись з ними – велика морока, і сам не зарадить їм тато-Сорока. Це ж спробуй зібрати аж стільки зернят, щоб прогудувати сім сороченят! А скільки ще мушок потрібно їм з'їсти!» [2, с. 23]. У такий спосіб маленькому читачеві стає відомо, що птахи доглядають за пташенятами, відчують щодо них такі ж почуття, що й люди до своїх дітей; дітям стає зрозуміло, чим харчуються пташенята.

У сюжеті казки «Капустяні пригоди» Зайчик, шукаючи насіння заморської капусти, звернеться за допомогою до перелітного птаха Лелеки. Вухатий мрійник розуміє, скільки небезпечних ситуацій може бути на шляху в його друга: «– Путь торуєш ти далеку, і важко це, мабуть, – до вирію літати, і буря б'є в лице...» [2, с. 29]. Весною Лелека не повернувся з усіма птахами, бо на морі був буревій, і «десь від ключа відбився у нім Лелека [...]. Усіх [...] розметало, нічого не видать...» [2, с. 31]. Утомлений Лелека повертається останнім, але, незважаючи на небезпеку, він зумів донести другові зернятка різних видів капусти. Як бачимо, ця ситуація має не тільки пізнавальний аспект про капусту в харчовому раціоні зайців та про лелеку як перелітного птаха, а й виховний, адже актуалізує поняття дружби, вміння дотримати слово.

Важливим проявом екологічного аспекту у віршопказках є показ антропогенного фактору впливу на природу. Люди, самі того не розуміючи чи не усвідомлюючи, створюють тваринам безліч небезпек. Так, Зайчик біжить у місто за лікарем і всього боїться, «та найстрашніше – автомобілі» [2, с. 26]. А вся хвороба малого Вовченяти – від нездорової їжі, по суті, від сміття, а це отрута для

кожної тварини. Лікарка Біла Ворона так пояснює Вовчикову хворобу: «Недаремно ваш Дятел цю погану хворобу не зміг розгадати: досі тільки у місті вона зустрічалась – а тепер, бач, уже і до лісу дісталась!» [2, с. 28]. Письменник не дає відповіді про походження сміття в лісі, але на поверхні – два варіанти: залишили туристи або мешканці села, що сусідить із лісом, вивезли (в селі переважно не налагоджено вивіз сміття комунальними службами).

У проблематиці «Зайчикової книжечки», окрім окреслених, проступає думка про роль колективу, гурту (віршодазка «Порятунок»); допомога ворогу (віршодазка «По лікаря»); образ мрії (віршодазка «Капустяні пригоди»); ідея традиційної сім'ї, в якій є мама, тато й діти (віршодазка «Коли тато був маленький»).

У віршодазці «Колискова для зайчика», якою завершується збірка, витримано канон жанру (відповідна лексика, повтори, зменшувально-пестливі суфікси, наспівна інтонація).

Важливим складником образотворення І. Андрусяка є світ природи: «вечір світ залив мов білим молоком» [2, с. 39]; «ніч ця – чарівна! Що, мов крізь біле молоко, в засніжений наш край із повним радощів мішком приходить Миколай!» [2, с. 39]; «У нього в домі сонце є – духмяний апельсин!» [2, с. 40]; «Й червоні кульки – снігурі – ялинку вкрили вмить» [2, с. 40].

Привертають увагу інтертекстуальні зв'язки: у віршодазці «Сонячний гість» проступає алюзія до поезії П. Мостового «Сонечко» (в обидвох творах фігурують два сонечка – небесне світило та комаха), у творі «Зайчикове Різдво» – до поезії М. Вінграновського «Іде кіт через лід...» («Лишає Зайчик білий слід, бо білий він і сам» [2, с. 39], як у М. Вінграновського чорний кіт лишав чорний слід). Меншою мірою помітні зв'язки з поезією Б.-І. Антонича: відчувається, що образ вечора, який «світ залив мов білим молоком» [2, с. 39] («Зайчикове Різдво»), виріс на образах із таких творів Весни розспіваної князя, як «Балада про тінь капітана» («Блідим по воді молоком розіллється блиск місяця» [8, с. 55]), «Село (“Корови моляться до сонця...”» («Вливається день до долини, / мов свіже молоко до миски» [8, с. 137])).

Серед лінгвістичних особливостей – омонім зайчик («Сонячний гість»); перифраз сонячний зайчик – «я – дитина променя» [2, с. 20] («Сонячний гість»); фразеологізм біла ворона («По лікаря»).

Важливу роль у створенні казкової атмосфери відіграють барвисті ілюстрації О. Кузнецової. Вони проводять маленького читача від найпершого, вступного презентаційного віршованого слова, аж до останнього – «Колискової для Зайчика».

Отже, аналіз екологічних аспектів віршоказок І. Андрусяка «Зайчикова книжечка» продемонстрував взаємопов'язаність пізнавальних, морально-етичних, виховних, філологічних та інших складників, що переважно об'єднані соціальним виміром.

4.2. Повість-казка «Третій сніг»: екологічний та антиколоніальний дискурси

Екологічний та антиколоніальний дискурси як проблеми дорослого світу своєрідно осмислені у повісті-казці І. Андрусяка «Третій сніг», творі для дітей, сповненого непростих запитань і відповідей. Письменник в інтерв'ю Н. Позняк-Хоменко так схарактеризував свій авторський задум: «У “Третьому снігові” я намагаюся на прикладі казкових взаємин лісових мешканців поговорити про реальні взаємини між людьми в нашому сучасному світі, де груба сила часто вважає себе непереможною – але завжди є добро і любов, здатні реально їй протистояти; де є моменти страху і болю – але неодмінно є час і місце для усмішки і співчуття, для виявів людяності – і в “крутеликів” та “мажорів” теж. Як на мене, чи не найважливішим у цій розмові є питання про те, з ким дитина, читаючи цю книжку, асоціюватиме себе: з розбещеним ведмедем-“мажором” чи з кмітливим і спраглим знань їжаком; із розумним, хижим, але справедливим вовком чи з авантюрним винахідником дроздом; із білочкою, яка “все про всіх знає”, але воліє ні в що сама не втручатись, чи із зайцем, який перечікує тривожні часи на городах, замріяно спостерігаючи за тим, як росте капуста...» [192].

Повість-казка «Третій сніг», як спостерегла О. Купріян, «про те, як не стати вовком у зграї хижаків. Адже коли живеш у лісі й мушиш щодня хвилюватися, щоб тебе чи найближчого друга бува не з'їли, залишатися добрим і пухнастим ох як нелегко. Тим паче коли ти їжак і по суті – хиже й колюче звірятко, хоч і незле. Втім, у новій повісті Іван Андрусяк не лише говорить із малими читачами про одвічні теми добра й зла, а й торкається не зовсім популярних в українській дитячій літературі сюжетів – фізичного й душевного каліцтва, мовної ідентичності, співіснування з Іншим, екології» [123]. При чому дидактичність історії полягає не лише в називанні добра і зла, допомоги тому, хто потребує, визнання різноманітності світу та його взаємодій, а ще й у тому, що зло не завжди карається, а добро не завжди добре на вигляд. Вовк Мелетій, що допомагає в порятунку ведмедівни Оленки, зовсім не є добрим за своєю суттю: він звичайний хижак зі своїми інстинктами. Заєць Микола, вчитель, справедливо остерігається вовка, і замість того, щоб самому попередити його про небезпеку, каже: «Я, звісно, міг би й сам з Мелетієм поговорити – але він усе-таки вовк. А я, як ти розумієш, заєць. Інстинкти ж часто беруть гору над учительською солідарністю» [4, с. 48]. Мелетій ж, дізнавшись, що Оленка втратила зір, так перейнявся її долею, що «аж завив. Воно й зрозуміло – сліпому звірові вижити в лісі непросто» [4, с. 61].

Натомість погано чинять не завжди негативно марковані персонажі. Так, коли найкращий друг їжача дрозд Марко краде в малої ведмедиці мед, і лісові мешканці, втомлені нахабством, бундючністю і злістю ведмежої родини, радіють цьому, називаючи невідомого ще поки крадія героєм і народним месником, «їжак Петро подумав, що вкрасти дешицю меду в хай і нахабної, та все-таки дитини – це не така вже й велика “народна помста”, а тим паче не героїзм» [4, с. 33]. І їжак залишається при своїй думці, не боячись висловити її другові прямо. З незлими взагалі-то намірами дрозд ще й спричиняє їжачові неприємності і втягує його в небезпеку, адже ведмідь тепер хоче помститися крадієві і роздерти його: «– Яка ще проблема? Той вор чи не той, мене не обходить. Кого принесеш, того й розорву! В назіданіє іншим! І ніхто й рывкнуть не посміє, бо і його розорву! Не

знаєш, хто вор, то признач першого-ліпшого. Разві я тебе должен учить?! Прінесьош – озолочу, не прінесьош – тебе розорву! Пойняв?» [4, с. 52].

Проте ці висновки автор залишає на розсуд читача. В повісті-казці І. Андрусяка немає прямих дидактичних вказівок, як робити правильно, а як – ні. То ж маленькому читачеві треба подумати, як би він вчинив у такій ситуації. Книжка сповнена етичних сенсів, і вони полягають не лише у визначенні добра та зла. «Що важливіше – життя друга чи покарання винних? Іван Андрусяк запрошує до розмови, ставлячи ці проблеми в доступній для дитини казковій формі. Однак відповідей радимо шукати разом із дорослими, адже й ми також не завжди знаємо точно, де “чорне”, де “біле”, а де нескінченна палітра “сірого”», – роздумує О. Купріян [123].

За спостереженням Н. Малетич, герої повісті І. Андрусяка «Третій сніг» персоніфіковані, «конфлікти та проблеми звірів радше нагадують людські» [137]. Д. Дроздовський зауважує, як «у невимушений спосіб Іванові Андрусяку вдалося поєднати дитячу безпосередність, щемливу замріяність героїв твору із “антиколоніальними мотивами”, притаманними геть не дитячим творам. [...] Ми забуваємо свої традиції, не пишаємося автентичністю, своєю неповторністю, а думаємо, що хтось має вказувати, як нам жити на своїй землі» [60]. Ведмежа родина в історії зображена як така собі маргінальна людська сім'я, що відмовляється від власної ідентичності, мови, послуговуючись суржиком. Суржик в І. Андрусяка є виразно негативним у цій історії. Там, де суржик, героїв чекають неприємності, а подекуди – й справжнє лихо.

Автор, як і вимагає жанр казки для дітей, подбав про перемогу добра, приготувавши позитивні метаморфози і для негативно маркованих персонажів: ведмеді таки зрозуміють, що насправді важливо та що їхнє хизування і зверхність не мають жодного значення: «– Та Оленка вона... Оленка... А ми – Гнат і Пилип. Ці всі модні штучки не мають значення... Не потрібні вони! Врятуй Оленку!» [4, с. 59].

Та останнє лихо – облава (і треба наголосити, озвучене суржиком) – залишається непокараним: «– Ще раз напамінаю: на пораженіє не стрілять!

Тільки сеті і снотворні патрони! Возьмьом живими, то получим гроші, а возьмьом трупи, то піняйте на себе. Зоопарк за трупи не платить – у них там і так, хе-хе, самі трупи... Первая група налево, друга – направо, остальные – за мной!» [4, с. 55]. Люди в історії І. Андрусяка – це загроза лісовому світові, небезпека для будь-якої живої істоти, яка трапиться їм на шляху. Вони влаштовують облаву на диких ведмедів, які людей і не зачіпали. Прибулі з міста лякають сімейство ведмедів, натовпом перемагають, маючи намір заробити, відвізши їх до зоопарку.

Будь-якому лісовому мешканцю небезпечно з'являтися в людей на шляху: «Остерігатися треба було хіба великих кирзових чобіт – наступивши ногою в такому чоботі, їжачка можна й покалічити. Ну, або хтось із облавників, побачивши його, захоче привезти своїм дітям із лісу живу іграшку...» [4, с. 58]. Практично це єдина тема, в якій автор не передбачає різночитань і не пропонує дитині варіантів. Нищівне ставлення до природи – це гірше, ніж звичайне природне хижацтво.

Головний герой казки Їжак Петро їсть мишей і ховрахів: саме таким є спосіб життя їжачка. В лісовій школі було багато «мишей, ховрахів та полівок, з якими їжак Петро дружби не водив, на імена не знав, і хто який на вигляд, намагався не запам'ятовувати. Бо лише в школі він на них не полює [...]» [4, с. 16]. Природні екологічні взаємодії автор подає просто, не заграючи з правдою. У природі хижак їсть здобич, от і їжак «не винен, що він – їжак, а отже, за самою своєю природою мусить їсти мишей. Його теж багато хто волів би з'їсти – таке лісове життя, і він, їжак Петро, нічого тут не може змінити» [4, с. 18].

На противагу суржикомовним героям казкової історії, носії рідної мови в книжці – позитивні персонажі. І взагалі зникнення рідної мови трактується автором як жахливий сон їжачка, в якому зникли всі мови і всі барви і він, Їжак Петро, став зватися Йожиком Пьотром. За спостереженням В. Кизиловой, «сірий колір казкового сну, засобами мовних знаків, образного мислення витворює певну естетичну реальність; він створює особливий підтекст, пов'язаний із показом взаємозв'язку між фізіологічними відчуттями кольору й художнім словом, в яке закладена авторська інтенція» [89, с. 179]. Н. Мочернюк, досліджуючи часо-просторову специфіку сновидіння в поезиці романтизму, з'ясувала такі функції

сновидіння: «вплив на творення сюжету, на конкретизацію сюжету, на творення наскрізного мотиву, сприяння завершеності структури; вплив на формування характеру героя; спонукання героя до відповідних дій; поєднання в художнє ціле елементів оповіді; сон як сакральний знак; міфотворча функція сну» [158, с. 18]. У творі І. Андрусяка сон їжача впливає на творення наскрізного антиколоніального мотиву. Один із мудрих друзів їжача «казав, що його називають і лелекою, і бузьком, і черногузом, і буслом – й усе це буде по-нашому. А ще він казав, що є на світі такі дивні звірі – і люди, до речі, теж, – які вважають, що мова потрібна лише для того, щоб усі могли одне одного розуміти, й більше вона ні на що не годиться. А коли б усі на світі називали ту саму річ однаково, то від цього нібито всім легше жилося б. Якби на це пристати, – казав Грицько, – то він тоді називався б аїстом, а всі оці красиві слова, кожним із яких можна смакувати довго-довго – і лелека, і бузько, і черногуз, і бусол, – треба було б викинути з голови, як непотріб, забути навечно» [4, с. 26–27]. Імпонує висновок Д. Дроздовського про «Третій сніг» І. Андрусяка як про патріотичну казку, в якій делікатно показано, «чому важливо зберігати власні мовні багатства й уникати одноманітності» [60].

Суржик є і в мовленні людей, які несуть небезпеку лісовим мешканцям («– Яке чудесне місце! – людський голос із коробки силкувався перекричати завивання й бумцикання. – І ягоди які сіненькі! Тут і устроїм пікнік!» [4, с. 21]). Отже, можна зробити висновок, що таке побутове мовлення – штучне поєднання української та російської мов – є у творі сигналом про небезпеку, своєрідним індикатором загрозованої інакшості.

В. Кизилова підмітила емоційну настроєвість авторських ліричних відступів, які увиразнюють патріотичні мотиви твору: «Любов до рідного краю, рідної мови – важливі питання, над якими полемізує І. Андрусяк у повісті-казці “Третій сніг”. При цьому він вдало оминає нав’язливі дидактичні штампи, натомість підключає образні засоби, що передають різні відтінки відчуттів та емоцій. Відтак, розмовно-просторічну лексику, уживану в тексті з метою відтворення мови персонажів, заступають напрочуд мальовничі метафоричні замальовки авторського слова:

“Словами можна смакувати хоч усе життя, щоразу добираючи собі все запашніші, все соковитіші. Навіть можна вишикувати собі найхимерніші слова з далеких екзотичних мов і обертати їх у губах, насолоджуючись прямими чи гострими, чи терпкими ароматами. Але наймилішими завжди будуть слова рідної мови – повні духмяного й поживного животворного соку...” [89, с. 178].

«Третій сніг» – це патріотична повість-казка і для українських дітей, і про українських дітей, тут тісно переплетені виховні моменти із патріотичними, мовне питання з екологічним, проблема ставлення до інших і сутність дружби. Їжак любить свою землю, свій рідний край, намагається підібрати йому назву: «і Дібровія, і Березина, і Грабія, і Калинці, й Кленовія, і Ліщинник, і Липія, і чомусь навіть Горобиностан» [4, с. 6]. У цьому переліку (а пізніше ще з’являться Ялинія і Терновія) маленький читач отримує базове розуміння видового різноманіття українського лісу. Тут не трапляються якісь екзотичні дерева – лише звичайні, які можна побачити, вийшовши до будь-якого найближчого українського лісу.

В. Кизилова зауважує, що, «незважаючи на жанрову специфіку казки (вона передусім мовить про вигадані події та явища), у ній міститься багато пізнавальної інформації з життя флори й фауни. Цікаво описано спостереження над поведінкою зайців влітку та восени, підготовкою дроздів до перельоту в теплі краї на зиму, пересування їжака та ін.» [89, с. 176–177]. Так, І. Андрусак подає в повісті-казці чимало природничих відомостей. Наприклад, детальний орнітологічний опис зовнішнього вигляду дрозда, «який мешкав у цьому-таки тернівнику. Пір’я на його свитці, підбитій молоденьким пухом, настовбурчилося, від чого світло-коричневі смужки на краях крил стали ще виразнішими, а рябі крапочки на сорочці аж блищали» [4, с. 11]. Дітям важливі такі фактичні знання для знайомства з навколишнім світом, до якого вони часто проявляють інтерес. Усі події в казці розгортаються між першим та третім снігом, коли саме час тваринам розділитися: хто впадатиме в сплячку, як ведмеді та їжаки, а хто, як вовки, білки та зайці – ні. Птахи теж, керуючись інстинктами, перебираються ближче до людських жител, відлітають у вирій або, як дрозди: «про далекий Ірій, мрію кожної пташки, дрозди насправді знають не більше за їжаків. Бо в теплі краї

вони не летять – дрозди взагалі не надто люблять літати, ходити по землі їм цікавіше. Тож із настанням холодів вони просто мігрують на південь – туди, де сніг не так густо вкриває землю, і на ній ще можна знайти поживу» [4, с. 11]. У такий простий спосіб малий читач отримує чимало інформації, яка може зацікавити, сприяти розвитку дослідницьких інтересів.

І. Андрусак формує екологічні орієнтири малих читачів, розглядаючи людину як складник живого світу природи. Письменник скеровує увагу й на дещо несподіваний ракурс проблеми. Так, заєць Микола, вчитель, остерігається людей, «бо людські інстинкти – штука непередбачувана. Себто замучити бідолашного вчителя ті розбишаки можуть і з любові...» [4, с. 7]. Викликаючи в такий спосіб співчуття до тварини і осуд такої поведінки людини, автор досягає мети: читач його історії не подумає взяти тварину до рук, щоб погратися, бо це не іграшка. Про людей дикі тварини говорять у казці з осторогою, навіть страхом, адже вони несуть лихо, біль, смерть: «А крім того, тут ще дещо є, чого не знаєш ти. Я прийшов попередити: в нашому лісі скоро буде облава. Той тип, який ведмедя Дмитра цією пляшкою по лобі тріснув, виявився сином великого начальника...» [4, с. 47]. Люди шумлять, сміються у лісі, поводяться так, ніби все тут їм належить. І це перетворює їх на ворогів усьому живому. А деталь «син великого начальника» підкреслює страшну своїми наслідками вседозволеність.

Письменник звертає увагу на екологічні взаємодії в дикій природі, де немає місця людській етиці. «Узагалі, до чужої власності звірі ставляться трохи інакше, ніж люди. Надибавши чужі припаси, мало хто проміне нагоду ними поласувати – особливо тоді, коли це припаси слабшого» [4, с. 32]. І це відповідає дійсності, в дикій природі такі правила. Проте ніхто і не знущатиметься з іншої істоти заради забави. Цитуючи закони природи, І. Андрусак так перекладає їх дитячою мовою: «в лісі майже завжди виходило так, що гору брала саме сила, – ну, але про це маленький, колючий і зовсім не прудкий Петро не міг і мріяти. Бо доля їжака завжди інша, ніж доля, скажімо, вовка...» [4, с. 6]. Проте кожному – своє, «не можуть усі бути білочками – комусь треба бути і їжаком...» [4, с. 26]. Твердження про цінність різноманітності і кожного члена спільноти трапляється в повісті-

казці неодноразово, наприкінці еволюціонувавши в міркування про необхідність інтеграції в це суспільство усіх, навіть тих, хто має певні фізичні вади: «навесні в їжака Петра буде дуже складна й відповідальна робота. Навесні вони із дроздом Марком відкриють у лісі нову школу – для незрячих звірят. Крім ведмедівни Олени та інших травмованих звірів і пташок, у ній навчатимуться кроти. Вони-бо сліпі від народження, тож грамоти досі не знали...» [4, с. 63].

Поруч з іншими природничими відомостями читач отримує таку інформацію про екологічні взаємодії в лісі: «в червні малинник старанно топтало знане на весь ліс сімейство ласунів: ведмідь Дмитро, ведмедиця Ірина, їхні пустотливі синочки Ігнат і Філіп та маленька, але ще пустотливіша донечка Альона» [4, с. 6]. Справді, ведмеді, хоч і належать до хижих тварин, влітку харчуються переважно рослинною їжею – ягодами, фруктами, а також медом. Тому лісовим звірятам «заняття можна було починати лише в липні, коли малина вже відродила. Одначе в серпні вони припинялися, бо саме тоді починався сезон полювання й по лісу нипали злі люди з рушницями» [4, с. 7]. Так, згідно з українським законодавством, наприкінці літа триває сезон полювання на дрібного звіра. На початку жовтня «відновлювати заняття не випадало, бо в білок саме починався сезон збору горіхів та ще їжаки запасалися пізніми яблуками» [4, с. 8]; «Аж після цього школа відкривалася знову, та ненадовго – лише до перших холодів. Бо тоді чимало звірят упадало в зимову сплячку» [4, с. 8]; «Більш-менш спокійно можна було вчитися лише навесні – з березня по травень. Щоправда, в багатьох сім'ях саме тоді народжувалися нові малята, й чимало учнів мусило пропускати заняття, щоб допомагати батькам бавити молодших братиків і сестричок. Адже батьки тоді були зайняті тим, щоб усіх їх прогодувати – бо ж їжі в лісі у цей час небагато...» [4, с. 8], – так автор розповідає маленьким читачам про сезонність життя лісових тварин, його залежність від дозрівання в певну пору тих чи інших лісових плодів.

Взимку ж навчання в лісовій школі було неможливим, бо «чимало звірят упадало в зимову сплячку, і заєць Микола наказував їм класти підручники під подушку, щоб знання засвоювалися уві сні» [4, с. 8]. Рік закінчує зима, отже,

взимку тварини змінюють звичний для теплої пори року спосіб життя: хтось змінює шубу, хтось ховається і впадає до весни у сплячку, комусь доведеться перебрисатися ближче до людей. Згадка про відомий учнівський забобон про знання з книжки, які уві сні втраплять до голови, привносить у текст притаманний І. Андрусякові гумор. Проте вона має певну мету: завдяки дірочкам від їжачових голок (а той спав на книжках) дрозд Марко згодом придумає шрифт для читання тваринам, які не можуть бачити.

Дрозд Марко – відомий натураліст. За посередництвом його спостережень читач також дізнається багато цікавого про життя тварин у лісі, наприклад, «в дуплі живе родина дятлів, – бо дятлам воно насправді потрібне лише в травні, коли вони малят висиджують. А решту року – він спостерігав за ними і достеменно знає – дятли проводять на свіжому повітрі й дупла не займають» [4, с. 13]. Дрозд Марко не тільки «старанно, з лупою, досліджував кожен лісовий закапелок, уважно вивчав життя інших пташок і звірів» [4, с. 12], у пошуках істини він спонукає друзів до експериментів. Наприклад, «зайцеві Миколі він радив поселитися не в малиннику, а в діброві – бо малинник, мовляв, густий, і зайцеві там складно розвинути максимальну швидкість бігу; а всім відомо, що лише довгі ноги рятують зайців від небезпеки. У діброві ж велетенські дуби, які просто не можуть рости густо, між ними багато місця, то ж є де розігнатися» [4, с. 13]. І хоча заєць аргументовано відкине таку можливість, і дрозд розчаровано зітхатиме, та натураліст знову плекатиме нові ідеї.

Важливе місце в розумінні природи і природних процесів займають у повістці казці описи природи та погодних умов, що разом із чарівними ілюстраціями О. Кузнецової створюють позитивну, дружню атмосферу історії. Природні й, зокрема, погодні особливості – це важливі чинники виживання дикого звіра. На початку історії деталізовано такі обставини: «перший сніг цього року випав дуже рано, ще на початку листопада. Він був мокрим, липким і свого запаху ще не мав – пахнув прілим листям, присохлими бур'янами і втомленим вітром, який завжди в лісі трохи розгублений, а часом і боязкий» [4, с. 8]. Сніг у лісі – випробування для тварин: чи зможуть вони знайти поживу, чи достатньо спритні, щоб вижити.

Цікаво, що свою оповідь про історію, яка трапилася перед третім снігом, І. Андрусяк розказує повільно й тихо, «бо сніги завжди повільні й тихі, лише заметілі й хурделиці роблять їх колючими, та й то ненадовго» [4, с. 5]. Разом із третім, уже надійним снігом, який лежатиме в лісі до весни, приходять і умиротворення, завершення цієї непростой історії, яка закінчилася погано для ведмежої родини. Третій сніг інакший, ніж перші два, з ним влягаються бурі і пристрасті і, нарешті, всі лісові звірі, хто має заснути, засинають. «Природа нарешті змилювалася – зтяжній відлизі настав кінець. Уже до вечора ліс накрила іще тоненька, але вже доволі пухка й пахуча ковдра снігу. Третього снігу.

Відтак сніжило цілу ніч, і коли зранку вовк Мелетій прийшов до тернівника, щоб забрати пляшку з медом і занести її до барлогу, снігу йому було вже по коліна» [4, с. 62].

Важливим є пізнавальний складник екологічного аспекту в повісті-казці «Третій сніг» І. Андрусяка. Письменник відтворює зовнішній вигляд лісових мешканців, їхній спосіб живлення, звички. І. Андрусяк також звертає увагу на вплив природи на життєвий цикл різних тварин. Описано хронологічну послідовність подій у році: коли тварини розмножуються, коли птахи висиджують яйця, коли залягають у сплячку. Малює читачам цікаво дізнатися, що їжак живе у купі хмизу, білка – в дуплі чи гайні, ведмеді – в барлозі.

Можна твердити, що найважливішим у творі є мотив екологічної поведінки людини, формування емпатії до всього живого, поваги до навколишнього середовища. Автор закликає не шуміти в лісі, бо це лякає і дратує його мешканців, не смітити, не ловити диких тварин, не мучити їх, засуджує мисливців і зоопарки. І. Андрусяк пропонує маленькому читачеві зовсім іншу лінію поведінки – гуманну, врівноважену і виважену, щоб у майбутньому в лісі можна було зустріти і зайця, і їжака, і білку, адже саме там знаходиться їхній дім. Отже, повість-казка І. Андрусяка «Третій сніг» має значний виховний потенціал.

Світ лісових мешканців живе своїм усталеним способом, відповідно до якого співіснують як одвічні антагоністи хижаки й нехижі тварини; і хоча вони між собою ворогують, але при цьому дотримується природний баланс, тобто це світ

своїх. Чужим до нього є люди, втручання яких призводить до катастрофічних наслідків. І. Андрусак активізує проблему екологічної поведінки людей, гуманістичних поведінкових патернів, поблажливого і поважного ставлення до навколишнього середовища, бо інакше біда неминуча. У казковій формі автор описує страшні наслідки людських вчинків лише в одному лісі, де один чоловік шумів, поведився, як дикун, пляшку в кущі закинув і влаштував ведмежій родині лихо. Неважко уявити, що буде, якщо екстраполювати цю ситуацію на більшу кількість людей. Тоді людство й усю планету чекає справжня екологічна катастрофа, буде, як у тому зоопарку, що «за трупи не платить – у них там і так, хе-хе, самі трупи...» [4, с. 55].

Акцент у протистоянні серед лісових мешканців має соціальний вимір інакшості: це суржик у сім'ї ведмедів, що ріже сприйняття іншим лісовим тваринам, а в поєднанні зі зневажливим ставленням цих хижаків вони створюють виразно негативно марковану ауру; зрусифіковані імена Ігнат і Філіп та Альона – ще один зразок зміненої національної ідентичності. Однак автор дає можливість і цим героям кардинально змінитися, і саме втручання людей (вилов тварин до зоопарку, втрата зору ведмедівною Оленою внаслідок травми, заподіяної людьми) обумовило їхнє переродження: впіймані людьми ведмежата згадали свої українські імена. Доречно зацитувати міркування автора: «Це дуже “українська” книжка, в якій порушено чимало наших, сказати б, внутрішніх проблем, притому далеко не завжди в політкоректний спосіб. Це розмова з дитиною (у формі казки, звісно) про нашу національну, мовну й культурну ідентичність. Там є персонажі, списані з “крутеликів” і “мажорів”, які й розмовляють так, як “у житті”, – суржилом» [192].

Н. Малетич наголошує на важливості того, що І. Андрусак «привертає увагу малих читачів до питання фізичної неповносправності – адже після облави людей мала ведмедівна сліпне. Зрештою, підводить читачів до думки, що не все у житті можна вирішити силою, а от сміливість, рішучість, співчуття і винахідливість – ті риси, які потрібні не лише казковим героям, а й дітям» [137].

Уся повість-казка І. Андрусяка «Третій сніг» присвячена розумінню інакшості. Так, їжак зголошується до навчання в школі хижаків, пояснюючи це вчителю вовку Мелетію: «— Але ж я теж хижак, пане вчителю. Не такий великий, як ви, звісно, але на гадюк і мишей полюю» [4, с. 39]. А в школі учителя зайця Миколи вчать теж різні види: «білочка Катя, і їжак Василь, і кілька зайчиків, не кажучи вже про мишей, ховрахів та полівок» [4, с. 16]; їх усіх вчитель навчав: «А совість каже, що їсти мусиш, бо без цього загинеш, — але якщо їстимеш ближнього, то в тобі загине щось більше, ніж твоє життя» [4, с. 18]. На завершення історії постає ідея лісової школи для тварин із вадами зору. Автор спонукає читачів до висновку, що кожную істоту необхідно цінувати, поважати, бо кожна — важлива й цінна.

Категорія Іншого презентована образом ведмедівни Олени, яка втратила зір. Усвідомлення необхідності допомоги такій тварині — важливий поступ у свідомості лісової спільноти. І навіть вовк Мелетій, який був загрозою слабшим, проявляє великодушність. Цей фінальний епізод має великий виховний потенціал. Шрифт Брайля має тут гарне метафоричне вираження у вигляді книжки, в якій їжак пробив своїми голочками дірки, коли на ніч клав їх під голову, аби краще запам'ятати.

У літературній критиці (Д. Дроздовський, Н. Малетич) звучала заувага невідповідності окремих філологічних і соціолінгвістичних проблем твору «Третій сніг» дошкільному віку. Так, Д. Дроздовський зауважує, що І. Андрусяк розглядає проблеми, занадто складні для дитячого сприйняття: «Єдине, з чим можна посперечатися, так це з призначенням книжки “для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку”. Мені здається, що в цьому творі письменник порушує перед маленьким читачем кілька серйозних мовних (я би сказав, “мовнотеоретичних”) проблем (чому в різних мовах існують різні поняття для того самого феномену; чому хтось може називати свою країну в один спосіб, а хтось — якимось інакше). Зрештою, порушено питання і соціолінгвістичного характеру... [...]. Можливо, дитині дошкільного віку важко розібратися в цих труднощах нашої абсурдної пострадянської реальності. Також навряд чи для дітей

дошкільного віку потрібно давати примітки з латинськими назвами рослин. Дошкільнятам хтось із дорослих мав би пояснити окремі моменти твору» [60]. Не так гостро критикує Н. Малетич: «Можливо, для дошкільнят казкова повість виявиться заскладною. Зокрема, автор, прагнучи у ремарках пояснити малим читачам зміст незрозумілих слів, робить це часом надто складно, як-от у тлумаченні слова “гуманітарій”» [137]. Літературознавець В. Кизилова доводить доцільність таких пояснень: «З метою уникнення інформаційного переобтяження тексту та його стилістичного дисонансу тлумачення слів гуманітарій, бестіарій, жайворонок чубатий, дрозд чикотень, гайно та ін. подається зносками внизу сторінки. Їхнє текстуальне поле витримане в науково-популярному стилі, доповнює основний зміст повісті-казки і є однією з її композиційних особливостей» [89, с. 177]. Зауважимо, що формування свідомості майбутнього громадянина, свідомого носія рідної мови закладається в дитинстві. І лінгвістичне оточення – один із важливих складників, що формує національну ідентичність. А пояснення окремих слів внизу сторінки – звичний редакторський хід, завдяки якому батьки зможуть пояснити їхнє значення.

Мотив лісової школи обумовлює зв'язки тексту І. Андрусяка «Третій сніг» із повістю-казкою В. Нестайка «Незвичайні пригоди в лісовій школі». «Це казка з нібито традиційними для жанру персонажами – їжаком, зайцем, вовком, ведмедями тощо. Живуть вони, ясна річ, у лісі й роблять те, що їм і належить робити, зокрема, ходять до лісової школи – ще одне відверте покликання до вельми хорошої традиції, зокрема нестайківської, – ділиться Іван Андрусяк. – Хтось із них сильний, а хтось розумний, і, як водиться, вони одні одним протистоять, – це так само один із традиційних казкових сюжетів» [237]. У творі, відзначеному літературною премією імені Лесі Українки 1982 р., і ворона може наврочити, а хижакі в школі для хижаків можуть образити слабшого. Проте, на відміну від Нестайкових, пригоди лісових героїв І. Андрусяка тісно пов'язані з діяльністю людей. Якщо у В. Нестайка антагоністами є погані чарівники (злий марудник Ледарило Дуриндас і його сестра Хропулія), то в І. Андрусяка антигероєм є людина, що через особисту образу влаштувала в лісі облаву.

Отже, в повісті-казці І. Андрусяка «Третій сніг» екологічний та антиколоніальний дискурси створили ґрунт, на основі якого осмислено розмаїття проблематики.

Екологічні аспекти презентовані такими темами, як екологічні взаємодії в лісі, сезонність життя лісових тварин, екологічна поведінка людей, роль спостереження за природою. Закономірно, що ці поняття мають важливе пізнавальне значення для дітей (поведінка тварин (хижаків, гризунів, птахів); описи природи і, зокрема, погодних умов; спостереження за природою як спосіб і складник дослідження). Виховний чинник реалізується у творі за допомогою формування любові до природи, емпатії до всього живого, поваги до навколишнього середовища, усвідомлення себе як частини природи.

Лісовий світ у повісті-казці має й антиколоніальне потрактування, ставши алегоричним вираженням соціолінгвістичних проблем українського життя. Патріотичну інтенцію тексту увиразнено думкою про те, що мова є основотворчим чинником у формуванні національної ідентичності. Вживання суржику сім'єю ведмедів і людьми постає як сигнал про небезпеку, своєрідний індикатор загрозованої інакшості. Антиколоніальний дискурс реалізовано також у категорії Іншого, проблемі інклюзивного навчання, потребі усвідомлення того, що кожен складник у розмаїтті світу є самодостатнім.

4.3. Екологічні аспекти «Морськосвинського детективу» в контексті жанрово-стильових особливостей

Назва нового твору І. Андрусяка містить жанрове визначення – детектив.

Як зауважує Ю. Ковалів, зовнішній сюжет детективу як різновиду пригодницької літератури «послідовно розкриває певну заплутану таємницю, пов'язану зі злочином та його розслідуванням, а внутрішній є когнітивною історією розв'язання логічної задачі» [132, т. 1, с. 272]. Літературознавець указує також, що «утворився клішований образ, що став зразком слідчого» [132, т. 1, с. 272]. С. Філоненко презентує історію законів детективного жанру як зразка

«жорсткого» канону [241, с. 181–188]. Дослідниця підкреслює засвоєння традицій західного кримінального читива в українському розважальному письменстві, зокрема «прагнення створити “українського Джеймса Бонда” в “Елементалі” Василя Шкляра, “українського Рембо” в бойовиках Леоніда Кононовича про пригоди детектива Оскара, “українську Нікіту” в “Правилах гри” Алли Серової. Модні жанри ретро-детективу переносять на український ґрунт Валерій та Наталя Лапікури, Владислав Івченко і Юрій Камаєв, історичний детектив презентований, наприклад, романом “Чеслав” Валентина Тарасова. Девіантні герої, такі характерні для сучасного європейського детективу, зокрема для творів Лоренса Блока, Ю Несбьо, Марека Краєвського, наявні в численних творах Андрія Кокотюхи» [242].

А. Титюк узагальнює усталені критерії жанру детективу та водночас зауважує динамічність, що простежується в розвитку піджанрів детективного роману: «Жанр детективу з його чіткими правилами та акцентом на раціональність і логічне міркування займає центральне місце серед творів масової літератури. Він залучає читачів до гри, пропонує розв’язати загадку злочину. Детективний жанр – найбільш канонічний вид літератури, стиснутий рамками умовностей і правил. Його структура незмінна: злочин – розслідування – розгадка. Але при цьому перед автором сучасного детективу стоїть одвічне завдання – бути оригінальним у рамках канону. Тож, будучи канонічним жанром, в той самий час детектив є найбільш динамічним та мінливим жанром, про що свідчить велике різноманіття піджанрів детективного роману: детектив-загадка, історичний детектив, поліцейський детектив, “крутий” детектив, натуралістичний детектив, соціальний детектив та інші» [230, с. 5].

На основі досліджень Л. Кицак (дисертація «Жанр детективу в сучасній українській літературі» (Київ, 2013)), В. Разіна («В лабіринтах детектива Очерки истории советской и российской детективной литературы XX века», 2000) та ін. (Chris McGee, Emer O’Sullivan, Christopher Routledge) К. Шулькова робить висновок про те, що «дитячий детектив – це жанровий різновид, що утворився у результаті взаємодії детективної та дитячої гостросюжетної (пригодницької)

літератури, у якій діти виступають у ролі слідчих, займаючись розплутованням кримінальних злочинів або розгадуванням таємниць» [266, с. 159].

Низку актуальних проблем, присвячених розвитку детективної прози для дітей та юнацтва в українській і зарубіжній літературах, розглянуто під час роботи конференції «Мільйон історій: поетика пригод у літературі та медіа» (Бердянськ, 22–23 вересня 2016 р.) (публікації Я. Бригадир, Н. Горбач, Р. Жаркової, Т. Качак, В. Кизилової, Л. Овдійчук, Б. Салюк, О. Слижук, У. Федорів), також висвітлено окремі питання методики викладання детективної белетристики для дітей та юнацтва (Т. Бабійчук, С. Васюта, Н. Кобилко, І. Співак, О. Харіна) [152].

За спостереженням В. Кизилової, в зарубіжній літературі для дітей цей жанр набув особливої популярності й поширення в середині ХХ ст., в Україні ж його розквіт відбувається сьогодні [98, с. 138]. Дослідниця простежує детективні мотиви у трилогії В. Нестайка «Тореадори з Васюківки». Етапними вважає літературознавець повість-казку І. Жиленко «Новорічна історія про двері, яких нема, і про те, як іноді корисно помилятися номером» (1986) і збірку В. Нестайка 1986р., куди увійшли повісті «Таємничий голос за спиною», «Повторне зникнення Ципи», «Агент СД». У розвитку детективних жанрів В. Кизилова виокремлює також кримінальні повісті В. Нестайка «Барабашка» ховається під землею», «До катастрофи лишалося кілька секунд...», «Ковалі щастя, або новорічний детектив» [98, с. 138].

Дослідники зауважують гідний уваги почин видавництва «Грані-Т» – першу в сучасній українській літературі серію дитячих детективів «Дивний детектив» [98, с. 138–139; 214, с. 155]. У видавництві побачили світ твори А. Кокотюхи «Полювання на Золотий кубок», «Клуб Боягузів», «Мисливці за привидами», «Страшні історії», «Колекція гадів», О. Надемлінського «Бюро віртуальних розслідувань. Про місто, що зникло», О. Ільченка «Смертельний круїз», «Команда-14. Пастка для геймера», «Команда-14. Медгоспіталь», «Чорне озеро кохання», Н. та О. Шевченків «Привид у Домі Гукала», «Команда Мрії: Все в шоколаді», «Як не скарб, то пожежа», Є. Кононенко «Бабусі також були

дівчатами», Б. Жолдака «Коли генії плачуть», А. Птіцина «Посмішка азовського крокодила» [98, с. 138–139].

Треба назвати також серію книг «Дитячий детектив» вінницького видавництва «Геза», в якій протягом 2011–2018рр. побачили світ такі твори О. Єсаулова: «Кенінгова колекція. Справа №1», «Чорні археологи. Справа №2», «Як уполювати чупакабру. Справа №3», «Кіднепінг. Справа №4», «Справа честі. Справа №5», «Щурячий підступ. Справа №6», «Жіноча справа. Справа №7», «Полювання на мамонтів. Справа №8», «Державна справа. Справа №9», «Червоний півень під дахом. Справа №10», «Чорний ворон. Справа №11», «Полювання на догхантерів. Справа №12», «Якого кольору собаки в Прип'яті. Справа №13».

Т. Качак, презентуючи детективні твори в літературі для дітей та юнацтва початку ХХІ ст., окрім виокремлених В. Кизиловою та О. Січкара, називає також текст Н. та В. Лапікурів «Детектива!» [88, с. 338]. Подружжя Н. та В. Лапікурів видало також серію дитячих детективів про кота-детектива Мурро та його помічника песика Гавчика – «Мурро і Гавчик. Розслідування починаються», «Мурро і Гавчик. По слідах чупакабри», «Мурро і Гавчик. Загадка собаки Баскервілів», «Мурро і Гавчик. Викриття шпигуна» (2016).

На думку О. Січкара, А. Кокотюха у творах «Мисливці за привидами», «Клуб боягузів», «Рік пригод. Полювання на Золотий кубок» «уникає зайвого моралізаторства, нав'язування своїх думок і менторського тону. Складається враження, що повісті написані кимось із діючих персонажів» [214, с. 155]. Повість О. Луцевської «Дивні химерики, або Таємниця старовинної скриньки» «написано в оригінальному жанрі “різдвяного детективу” (видавці у презентації надають йому жанрове визначення “різдвяний казко-детектив”)». [...]. Теплу, колоритну розповідь доречно “інкрустовано” народними піснями й колядками» [214, с. 155]. Виокремлює О. Січкара також «Пригоди Марійки Михайлової» М. та С. Дяченків, яку «З. Жук назвала “пародією на детектив” (в хорошому сенсі цього слова)» [214, с. 155].

В. Кизилова вирізняє такі жанрові модифікації / варіанти детективу в літературі для дітей та юнацтва, як т. зв. «шкільний» детектив (повість В. Нестайка «Таємничий голос за спиною»), психологічний детектив (повість А. Кокотюхи «Полювання на золотий кубок»), детективна повість-казка («Новорічна історія про двері, яких нема, і про те, як іноді корисно помилятися номером» І. Жиленко), розважальна казка-детектив («Ковалі щастя, або Новорічний детектив» В. Нестайка), фантастичний детектив (серія «Суперагент 000» Л. Ворониної), містичний детектив на історичну тему (повість З. Мензатюк «Таємниця козацької шаблі») [92].

В аналізі сучасної фантастичної, пригодницької та детективної прози для дітей Л. Овдійчук також спостерегла «змішування жанрів. Через розвиток жанрових форм, їх модифікацію, асиміляцію автори творять нові різновиди: романний серіал для підлітків (пенталогія М. Павленко), пригодницько-фантастично-детективні твори (повісті Л. Ворониної, А. Кокотюхи), пригодницько-фантастичний роман (за визначеннями деяких науковців – роман-утопія) (Сергій Оксеник)» [177, с. 38].

Особливістю «Морськосвинського детективу» І. Андрусика є те, що детективом у творі є тварина і злочини розкриваються у тваринному світі; правда, в усіх історіях присутні дівчинка Стефа та її батько, а в окремих – злочин чи його викриття пов'язані зі світом людей. Так, у другій історії дивний образ злочинця сформувався за допомогою оптичного ефекту дзеркала, а у третій – йдеться про викрадення книг із бібліотеки.

Означений в назві жанр – детектив – зреалізовано у трьох окремих історіях: «Котяча справа», «Справа Короля-Павука», «Темна справа», кожна з яких є самостійною пригодою, поєднаною з попередньою героями, локацією та «своєрідним алгоритмом» [34]. Н. Головченко стверджує, що цей алгоритм спрямований на те, щоб навчити дітей читати детективи: «у першому розділі розслідування про зниклих бичків зображено всебічно, докладно, водночас із гумором – автор ніби дає змогу дітям навчитися читати детективи; у другому розділі справа короля-павука потребує від детектива певної статички, споглядання,

роздумів, неабияких знань із фізики – автор спонукає юних читачів бути уважними до деталей; а третя, бібліотечна пригода розгортається як екшн з переслідуваннями та ліричною історією Влада і Влади у душі шекспірівських Ромео та Джульєтти – тут автор ускладнює і сюжет, і смислове навантаження тексту» [34]; «І. Андрусяк розкодовує не лише загадкові історії котів, павуків і пацюків, а й спонукає юних читачів та їхніх батьків до глибшого осягнення історії формування детективного жанру масової літератури, знайомить з іменами письменників, які у своїх творах розвивають увагу до деталей, ерудицію, логічне мислення читача, власне створює своєрідний “вступ до детективу”. Згодом сюди долучається ім’я автора історико-пригодницької “Одіссеї капітана Блада”. А вже наприкінці книги І. Андрусяк вводить ім’я письменника, твори якого входять до канону світової драматургії, Шекспіра із його найвідомішою трагедією про юних закоханих “Ромео і Джульєтта”. Тобто, І. Андрусяк намагається опосередковано, крізь призму пригод детектива Жерара, вписати юного українського читача у контекст зарубіжної літератури. При цьому вибудовує певний шлях зростання, градації, ієрархії: від читання масової літератури (детективів і пригод Крісті, Дойла, Сабатіні) до високої літератури (трагедій Шекспіра), що торкається вічних питань людських пріоритетів і цінностей у мінливому світі» [34]. Так поступово І. Андрусяк долучає малих читачів до текстів, які вони невдовзі осягатимуть.

На підтвердження жанрової специфіки – і те, що головним героєм є морський свин детектив Жерар, і відповідна професійна лексика («свідчення і підозри» [3, с. 14], «алібі, речові докази, слідчий експеримент, допити, переслідування тощо» [34]), і інтертекстуальні зв’язки з класичними детективами. Так, дівчинку Стефу Жерар «подумки називав своєю місіс Гадсон», і у примітці автор одразу пояснює, що «Місіс Гадсон була квартирною господинею славетного детектива Шерлока Голмса та його не менш славетного помічника доктора Ватсона, героїв циклу оповідань англійського письменника Артура Конан-Дойла» [3, с. 37]. У скарзі морського свина – «мізки його іржавіють, а сірі клітини припадають сірою пилюкою, і нема на те ради» [3, с. 37] – автор натякає на висловлювання Еркюля Пуаро, героя оповідань Агати Крісті, який «полюбляв наголошувати на тому, що

він розкриває злочини саме за допомогою сірих клітин. Себто не так збираючи речові докази» [3, с. 37]. Як і славетні класичні герої, український морський свин послуговується не лише детективною лексикою, а й відповідними інструментами: «У кімнаті дівчинки Жерар уважно з лупою обстежив ліжко» [3, с. 14].

Для дитячого сприйняття важливими є також пізнавальні аспекти художнього твору. Живий світ природи презентований у «Морськосвинському детективі» численними тваринами, з якими людина тісно взаємодіє. Загальновідомо, що людство здавна живе в оточенні різних тварин, що влучно проілюстровано Р. Кіплінгом у творі «Кішка, що гуляє сама по собі». Не завжди помічаючи, ми тісно взаємодіємо не лише з прирученими видами тварин, а й з усім довкіллям. І якою ця взаємодія є, часто від самої людини залежить. Тварин, зображених у творі І. Андрусяка, можна умовно поділити на чотири групи: домашні тварини (коти, хом'яки, морська свинка, біла миша); бездомні домашні тварини (кицька Мурка і пес Геркулес); тварини, чиє життя часто тісно пов'язане з життям людини (павуки, мухи, пацюки); дикі тварини (лелека). Люди у трьох детективних історіях твору нечислені: дівчинка Стефа, яку люблять коти; тато дівчинки; бібліотекарі; а також незримо присутні люди, що підгодовують пса Геркулеса.

Не на користь людей у «Морськосвинському детективі» свідчить згадка про бездомних тварин. Мотив бездомності з'являється в тексті двічі. На підтвердження алібі одного з котів – його спілкування з кицькою зі смітника: «— Із якою Муркою? – зробив круглі очі Степан. – Із тією чорною нечупарою, що на смітнику живе?

— Сам ти нечупара! А вона красива й дуже навіть охайна пані, хоч і не хатня. Але таким шмакодьявкам, як ти, Степане, цього не зрозуміти...» [3, с. 17]; «— Ми так мило помуркотіли, що я вже навіть хотіла оселедцевим хвостом його пригостити: якась добра людина сьогодні зранку сюди таку смакоту винесла» [3, с. 17]. Автор у такий спосіб переконує читача, що бездомна тварина нічим не гірша за домашню, це не її провина, що вона опинилася на смітнику, а безвідповідальних людей, через яких вона там опинилася. Бездомним є також «битий життям дворовий пес, який мав сотні пригод і стикався зі справжніми

ворогами» [3, с. 47]. А сам двір будинку, де відбуваються всі пригоди, став «перетином усіх Геркулесових шляхів, бо саме сюди мешканці будинку раз по раз виносили якусь кісточку» [3, с. 48]. Привертає увагу в цьому плані і скарга бібліотечної кішки на те, що її можуть позбавити дому за певну провину: «Допоможи мені... – правила тим часом киця. – Я не маю більше до кого звернутися. Лише ти один до мене добрий!

– А-а-а... що сталося? – нарешті вичавив із себе Степан.

– Допоможи, інакше мене виженуть із бібліотеки... А де я тоді подінусь? Що робитиму?... – великі сльозини скотилися з очей і побігли по білому пухнастому хутру. – Та найгірше, що вони вважають, ніби я зжерла Білочку... Але це неправда! Ми ж із нею друзі! Хіба можна харчуватися другом?! Насправді вона мене виручити хотіла, от і потрапила в халепу...» [3, с. 67]. Хоча автор вирішує ситуацію на користь кішки, проте чітко зрозуміло, що читачеві озвучено потребу пережити співчуття до тварини, що повністю залежить від людини, від рішення якої вона може втратити дім і бути приреченою на голод та інші небезпеки.

Проте в «Морськосвинському детективі» переважає оптимістичний розвиток подій. Детективні історії часто містять комічні ситуації, сповнені іскристого авторського гумору. Автор часто вдається до омонімів і гри слів. Наприклад, омонім бички в поясненні, чим годують котів: «Ні, звісно, не тих бичків, які з рогами, мукають і чемно пасуться в лузі. Такого бичка жоден кіт з'їсти не подужає. Коти шаліють від 7 бичків бердянських – смачних, жирних, соковитих, які плавають собі зграйками в Азовському морі, аж доки втраплять у сіті рибалок» [3, с. 6–7]; чи пес Геркулес (з одного боку, кличка постала на основі імені героя давньоримських міфів (і тут асоціативно дітям може пригадатися герой мультсеріалу Гомер Сімпсон), а з другого – це вівсяні пластівці); коти згадують цього собаку поруч із назвами круп: «– Та ж нас від миски Геркулес відігнав, – усе ще розгублено промимрив Степан.

– Ти мені зуби не заговорюй! – пішов у атаку Тимко. – Геркулес, перловка, пшонка...» [3, с. 10].

Аналогічний ефект – при вживанні складних слів, значення яких не є знайомим героям: «А може, він зброджених кісток нажерся, і в нього ці... як їх... галю-ци-нації? – Степан любив полежати на колінах у тата, коли той читав різні мудрі книжки, й при цьому нахапався дивних слів.

– Яку Галю? Які цинації?» [3, с. 31]. Ці ж «галюцинації» ще не раз стають предметом насмішок: «А в нього ці... як їх... валю-ци-нації! – реготнув із абрикоси Тимко.

– Не валю... , а галю... – авторитетно поправив його Степан» [3, с. 39]. Чи коли Жерар бере свідчення в потерпілого Геркулеса: «Ото я й подумав, що, може, ці лобуряки, – він кивнув на котів, які дримали на абрикосі, – правду кажуть і в мене ці... як їх... таню-ци-нації...

– Галю... – автоматично поправив Жерар.

– Ну, так, галю... Оцього я й злякався! Бо пес із цими цитаціями – то вже не пес. Його вже треба в собачий притулок забирати» [3, с. 51].

Комічні ситуації й доброзичливу атмосферу створює також емоційно забарвлена лексика (шмакодявки [3, с. 17], дурбецало [3, с. 17], лобуряки [3, с. 19], потрюхикали [3, с. 20], гепнутися [3, с. 33], заниканий [3, с. 37], загулююлюкати [3, с. 81], дати драла [3, с. 81]) та авторські неологізми («котосвинська купа мала» [3, с. 21], морськосвинський детектив та ін.).

У детективних історіях є чимало пізнавальної інформації зі світу природи, зокрема, про взаємодії видів, а також про їхні взаємини з довкіллям; цікавими для дітей є відомості про спосіб життя тварин, їхні харчові звички та природних ворогів. Описуючи собаку, І. Андрусак вдається до гумору: «узагалі Геркулес незлий і жодного kota на своєму віку ще не з'їв. Але така вже його собача вдача, що він просто не пробіжить повз, коли два нахабні котиська мають повну миску смакотиська» [3, с. 7]. У такий спосіб письменник дає зрозуміти, що коти і собаки – природні вороги, а залякування та агресія – частина природного циклу екологічних взаємодій цих видів. Пес Геркулес, «як завжди, влаштував ранкову зарядку хатнім котам. Повмивавшись після сніданку, вони – тільки уявіть! – розманіжено дримали на майданчику перед входом до будинку. Ну як стерпіти

таке нечуване нахабство? Звісно, Геркулес тихенько підкрався ззаду – і дав старт котячим перегонам до найближчої абрикоси» [3, с. 30]. Між собою коти теж конкурують, як і в живій природі, тому вирішують вони свої суперечки, починаючи «розбишацький котячий танець під акомпанемент шипіння й вищання» [3, с. 10].

В ознайомленні з харчовими ланцюгами письменник нагадує, що коти належать до хижаків: «– Ну, це ваші проблеми, – буркнув морський свин. – Наші проблеми, кажеш? – завівся Тимко. – А зараз будуть твої. Він же, Степане, просто велика миша. Жирна й смачна. А ми голодні! – і в котячих очах загорілися хижі вогники» [3, с. 27].

Зауважуючи про те, де і як жив головний герой, автор наголошує на його зовнішності та способі життя: Жерар мешкав «у тій-таки квартирі, що й обидва коти, але при цьому мав власний дім – велику красиву клітку, дверцята якої, утім, завжди були відчинені, з огляду на вайлуватість огрядненького морського свина та його велику нелюбов навіть до близьких мандрівок. Що вже й казати про далекі» [3, с. 12]. У природі ці тварини характеризуються неспішністю, вони не відходять далеко від свого житла. «Крім детективних занять, Жерар понад усе любив попоїсти, тож і гонорар, природно, брав продуктами – зеленню й свіжими овочами, передусім капустою» [3, с. 13], – це художній опис харчових звичок невеликих гризунів, до яких належать і морські свинки.

Важливим для дітей є також розуміння, яким небезпечним є для хом'яків падіння з висоти: «Скажете, що два метри, хай навіть і з чималим хвостиком, – то не така вже й велика проблема? Воно, звісно, так – якби Вася-чи-Валера не був хом'яком. Бо для хом'яка падіння з такої висоти цілком могло закінчитись, як кажуть у ТСН, летально» [3, с. 33]. Дізнаються малі читачі й про те, що гризуни швидко розмножуються: так, «за два тижні у Васі й Валери народилося дванадцять крихітних хом'яченят» [3, с. 36].

Подекуди трапляються авторські описи звичок тварин, що не є домашніми улюбленцями, але життя яких так чи інакше пов'язане з людьми. Так, «іще збоку від карниза – акуратно натягнена павутина. Але це й не дивно: усі знають, що під

ним мешкає павучиха Неля. Вона відлюдкувата й відзвіркувата, завжди набурмосена й мовчазна – та, зрештою, усе павуче поріддя таке, і з цим нічого не вдієш» [3, с. 42]; автор описує також мрію павучихи – жити в хаті, проте людям таке сусідство не подобається. У художній формі автор ділиться інформацією про те, що павучихи у природі – гарні, турботливі мами, які захищають кладку: «– Не чіпай моїх дітей, нетварю! – висунулася з-під карниза волохата павуча голова» [3, с. 52]. Цікавим є й те, як автор розповідає про канібальські звички отруйних каракуртів – пожирати своїх партнерів, отримуючи в такий спосіб необхідні поживні речовини: «... Шкода, що я не каракуртиха, бо так би й відкусила йому голову, так би й ізжерла...» [3, с. 54]. У підтексті – складна соціальна проблема розлучення та самотніх матерів.

Не оминає автор і не менш приємних істот – мух, що через свої особливості нікому не подобаються. «Мухи-сестри Це-Це й То-То мешкали в його квартирі, так би мовити, зайцями. Тобто не мали жодних прав там жити, і їх усі постійно ганяли. Попри те, вони таки мешкали й до них навіть звикли» [3, с. 49]. Незважаючи на бажання чи небажання людини бачити поруч із собою таких сусідів, вони живуть і виконують свою роль у екологічних ланцюгах, тому навіть до такої, здається, непримітної тварини, в автора позитивне ставлення. Читач не побачить негативного ставлення автора ані до мух, ані до павуків, ні навіть до пацюків, бо І. Андрусяк дає зрозуміти, що життя кожної істоти важливе і відіграє свою особливу роль у довкіллі. Про пацюків як антигероїв розповіді автор зауважує: «Адже всім відомо, що пацюки – страшні забіяки, некультурні, вульгарні, безсовісні й жеруть усе на світі» [3, с. 77]. Проте і вони мають право на життя, адже й серед них народжуються спрагли до пригод читачі Р.Сабатіні, схильні до співчуття й допомоги Влад і Влада.

Як уже зауважувалося, промовистими є інтертекстуальні акценти І. Андрусяка. Шукаючи білу мишку Білочку, Жерар спостерігає, як розгортаються справжні класичні пристрасті, як у трагедії В. Шекспіра «Ромео і Джульєтта»: «– Тут живуть Монтенки! А тобі треба до Копиленків – щури вони паскудні! Брудна миршава мишва! Їм до пацюків, як мор... кгм... свині до неба! Тільки в таких

невігласів і можуть водитися книжки та інша мерзота!» [3, с. 82]. Знайшовши викрадені книжки Р. Сабатіні і зрозумівши історію двох закоханих молодих пацюків, Жерар робить висновок: «– О-о-он воно що! – глибокодумно виголосив він. – Насправді тут не Рафаель Сабатіні, а справжній Вільям Шекспір!» [3, с. 90].

Цікаво, що тут І. Андрусяк «заохочує дітей до читання творів В.Шекспіра й у парадоксальний спосіб. Так, благословляючи закоханих пацюків Влада і Владу, детектив Жерар застерігає їх»: «...Якщо вам раптом захочеться ...зазирнути ще в якусь бібліотеку, то... навіть не наближайтеся до полиці з літерою «Ш». І тим паче боронь Боже будь-де торкатися книжок, які написав Вільям Шекспір!

– А чому?..

– Краще вам того не знати. Просто пообіцяйте» [3, с. 93].

Меншою мірою відчутний зв'язок із українською класикою. Так, уява про невідоме страшидло у «Справі Короля-Павука» є алюзією на хрестоматійні «Вовки» С. Руданського.

Лише одного разу письменник подає опис звичок дикої тварини – лелеки. У дотепному моменті слідчого експерименту автор презентує спосіб життя птаха, який сторониться людини, проте не може повністю уникнути таких контактів у сучасному світі: «І тут раптом голосно залопотіли крила – підлітав якийсь великий птах. Коти припишкли – цього вони аж ніяк не очікували. Тим часом перед самим під'їздом діловито приземлився лелека. Його гніздо було неподалік на старому телеграфному стовпі. Звідти лелеці все, що коїлося перед будинком, було добре видно, але сам він сюди ніколи не залітав. І ось маєш тобі: уловив момент, коли людей поблизу не було, й сів просто перед входом» [3, с. 24]. Читач дізнається і про харчові уподобання лелеки: «Він (лелека. – Ю. К.) діловито підійшов до миски, озирнув бичків спершу одним оком, а тоді, ледь повернувши голову, й другим. Відтак розтулив дзьоба, підхопив одну рибинку, легко підкинув її в повітря – і хвацько на льоту проковтнув» [3, с. 24–25]. Можна передбачити, що лелека зовсім не намагався вчинити комусь зло, він просто повів себе так, як звичайний дикий птах діє в живій природі: «Після цього злодій, ступивши три кроки для розгону, змахнув крилами й натужно відірвався від землі – навіть якби

пограбовані й хотіли його перехопити, у них нічого не вийшло б. За якусь хвилину лелека сів на своє гніздо й голосно, переможно заклепав!» [3, с. 25].

Треба наголосити, що І. Андрусак не намагається пояснити певні події чи явища у вигаданий спосіб, а шукає наукове обґрунтування. Вирішивши завдання останньої історії, автор словами морського свина по-науковому пояснює явище: «— Отож, як ви зараз переконалися, ніякого страшидла не існує! Ніхто не з'являється нізвідки й не зникає в нікуди! Усе це має наукове пояснення. Ось воно: Стефа забула на підвіконні дзеркальце. Павучиха Неля піднімається павутинням до термометра, де вигріваються її яйця, і в якийсь момент на своєму шляху потрапляє під той сонячний промінь, який падає на люстерко. Її силует тієї миті відбивається там і проектується на віконне скло, яке збільшує і спотворює віддзеркалення. Із тих місць, куди порскає цей промінь далі, видно той спотворений відбиток, а з інших не видно. Ото і все. Справу розкрито, злочинця не існує. Усе це лише фізика, а точніше її галузь оптика, а також забудькуватість Стефи й ваші страхи» [3, с. 58–59].

Образ автора постає у вигляді котячого «тата»: «Ото й наша історія починається з отаких двох бичків, яких тато виніс котам, щоб поснідали, просто надвір» [3, с. 7]; «тато працював за комп'ютером, і коти знали, що він дуже не любить, коли в такий час йому заважають» [3, с. 20]. У такий спосіб І. Андрусак демонструє свою любов до тварин. Він також є татом Стефи як на сторінках книжки, так і в реальному житті, тому у творі з образом дівчинки пов'язані приємні моменти: «— Стефа мене гладила, і мені так добре було, що я задрімав» [3, с. 14]. Така гуманна поведінка героїв спонукає читача до наслідування.

Важливу роль відіграють ілюстрації А. Майти. Окрім естетичної функції, вони виконують і змістову; зокрема, підтверджують натяки автора на пору року, коли саме відбуваються події. Якщо автор пише: «День заповідався сонячний, теплий» [3, с. 7], то на ілюстрації зображено вуличний термометр із показником температури близько двадцяти градусів, що є весняним теплом; на підтвердження — «пахощі розквітлої абрикоси» [3, с. 7]. Яскраві кольорові ілюстрації

доповнюють і веселу пригодницьку атмосферу книжки, створюють позитивний настрій і налаштовують на читання дотепної детективної історії.

Отже, в жанрових параметрах детективу І. Андрусяк презентував для дітей чимало пізнавальних відомостей із життя живої природи, зокрема про екологічні взаємодії, спосіб життя різних видів тварин. Інтертекстуальні зв'язки та елементи гумору не тільки увиразнюють цю інформацією, а й демонструють специфіку індивідуального стилю письменника.

Висновки до Розділу 4

Віршодаказки І. Андрусяка «Зайчикова книжечка» (2018) демонструють взаємопов'язаність пізнавальних, морально-етичних, виховних, філологічних та інших складників, що переважно об'єднані соціальним виміром.

Головний герой «Зайчикової книжечки» має виразно антропоморфізовані риси, які формують симпатію малого читача. Персоніфіковані образи лісових тварин мають соціальне життя (футбол, ринок, город, першOVERесневі квіти, святий Миколай, Різдво, кутя; автор зауважує проблему протиставлення міста й села).

Для кожної казки «Зайчикової книжечки» притаманна органічно виражена повчальність, мораль, адресована читачеві, а також гарний виховний потенціал патріотизму.

Пейзаж як позасюжетний елемент віршодаказок інформує про час (зміни пір року) і місце (ліс); природа створює настрій, формує почуття прекрасного.

Екологічні аспекти віршодаказок І. Андрусяка важливі спостереженням за життям і взаємодією видів між собою, що сприяє вихованню поваги до навколишнього світу, емпатії до всього живого. Екологічні аспекти мають також пізнавальний характер (ланцюг живлення, спосіб життя тварин українського лісу, антропогенний фактор впливу на природу, роль здорового харчування, опис фізичних явищ (сонячний зайчик) і т. ін.).

У проблематиці віршоказок «Зайчикова книжечка» проступають також думки про роль колективу («Порятунок»); допомога ворогу («По лікаря»); образ мрії, поняття дружби, вміння дотримати слово («Капустяні пригоди»); ідея традиційної сім'ї («Коли тато був маленький»).

Примітною є роль світу природи в образотворенні, інтертекстуальних зв'язках (алюзії до поезій П. Мостового «Сонечко», «Іде кіт через лід...» М. Вінграновського, «Балада про тінь капітана» та «Село (“Корови моляться до сонця...”» Б.-І. Антонича), у вибудові лінгвістичних особливостей (омонім, перифраз, фразеологізм) віршоказок.

Екологічний та антиколоніальний дискурси в повісті-казці І. Андрусяка «Третій сніг» створили ґрунт, на основі якого осмислено багатоаспектні проблеми.

Екологічні аспекти презентовані такими темами, як екологічні взаємодії в лісі, сезонність життя лісових тварин, поняття першого, другого та третього снігів; особлива увага приділена проблемі екологічної поведінки людей. В образі дрозда Марка реалізовано думку про роль спостереження за природою, а також про необхідність обґрунтованості експериментів. Зауважено важливе пізнавальне значення для дітей природничої інформації, презентованої в повісті-казці в художніх описах поведінки різних тварин (хижаків, гризунів, птахів), природи і, зокрема, погодних умов, а також спостереження за природою як способу та складника дослідження.

У повісті-казці І. Андрусяка «Третій сніг» екологічні аспекти мають великий виховний потенціал. Так, текст підпорядкований ідеї любові до природи, емпатії до всього живого, поваги до навколишнього середовища, а також формуванню думки про усвідомлення себе як частини природи.

Екологічний дискурс твору переплітається з антиколоніальним. В алегоричній формі життя сім'ї ведмедів І. Андрусяк продемонстрував важливість проблеми національної ідентичності. Письменник наголошує на тому, що мова є основоположним чинником у формуванні національної ідентичності; в цьому полягає значимість патріотичної інтенції тексту. Суржик, який вживають сім'я

ведмедів і люди, зрусифіковані імена Ігнат і Філіп та Альона – зразки зміненої національної ідентичності. Суржик постає як сигнал про небезпеку, своєрідний індикатор загрозової інакшості.

Антиколоніальний дискурс реалізовано також у категорії Чужого (світ людей, що несе загрозу лісовим мешканцям) та Іншого (ведмедівна Олена, яка втратила зір), у проблемі навчання особливих дітей (ідея лісової школи для незрячих тварин), у потребі усвідомлення того, що кожен складник у розмаїтті світу є самодостатнім.

У художньому світі «Морськосвинського детективу» І. Андрусяка на тлі дотримання канонів жанру, адаптованих до дитячого сприйняття, витримано гармонійний баланс авторського гумору, інтертекстуальності та пізнавальної інформації про світ живої природи (екологічні взаємодії, спосіб життя різних видів тварин). Три історії тексту покликані презентувати також гуманну поведінку героїв.

ВИСНОВКИ

1. Інтердисциплінарні дослідження в сучасному літературознавстві займають важливе місце, розширюючи теоретичну базу науки, методологію та інструментарій.

Інтердисциплінарність у порівняльному літературознавстві переважно стосується гуманітарної сфери, забезпечуючи системний аналіз художньої літератури. Така тенденція сприяє формуванню нових ракурсів досліджень. Беззаперечним є взаємозв'язок літературознавства з філософією (структуралізм, постструктуралізм і т. ін.), психологією (психоаналіз, теорія архетипів), історією (фікціональна історія), розвиваються інтермедіальні підходи і т. ін.

Взаємопроникнення гуманітарних та природничих наук не всіма сприймається однозначно як поступ.

Дослідження вивченні літератури для дітей та юнацтва часто пов'язувалося з виховними можливостями художнього слова, тому розглядалися в педагогічних студіях. Не є винятком і вивчення теми природи, екологічних аспектів.

Однак більшою мірою завданням літературної науки відповідає такий напрям досліджень, як екокритика («зелені студії»). Історія цієї інтердисциплінарної галузі започаткована наприкінці 1970-х рр. на симпозиумі Асоціації західної літератури (WLA).

Функціонують такі визначення екокритики: 1) дослідження стосунків між літературою та довкіллям (Ч. Глотфелті (Ch. Glotfelty)); 2) як етична критика та педагогіка, що досліджує та віднаходить зв'язок між індивідом, суспільством, природою та текстом (К. Кокінос (C. Cocinos)); 3) широкий спектр інтердисциплінарних методів дослідження літератури та культури для вивчення глобальної екологічної кризи через перетин літератури, культури та навколишнього середовища. Термін насамперед застосовується як літературна та культурна теорія (Д. Гладвін (D. Gladwin)).

За Б. Лоуренсом (B. Lawrence) («Майбутнє довкіллевої критики» (The Future of Environmental Criticism, 2005)), перша хвиля екокритицизму була радше

природничим письмом, у якому романтизовано дику природу; під час другого етапу вже не простежується прагнення робити з природи фетиш.

Я. Маршалл (Jan Marshall) у статті «Нові взаємозв'язки в екокритиці» (2005) констатує, що відбувся період переходу до третьої хвилі, який характеризується проростанням типово літературних явищ в екологічні та гендерні теорії.

С. Словік (S. Slovic), один із керівників літературно-екологічної програми в університеті Невади (США), називає третю хвилю літературним вираженням екологічного досвіду. Під час цього етапу апробовано такі прояви, як «екокосмополітизм», «коріння космополітизму», «глобальна душа», «транслокальність».

На думку С. Словіка (S. Slovic), наприкінці 2012 р. почалася нова хвиля екокритицизму – планетарна, що характеризується розвитком прикладних студій, позначених бажанням об'єднувати ідеї з їхньою реалізацією.

Етапи екокритики відтворюють також закономірності її поширення: перший і другий були англофонними; під час третього почали з'являтися й інші представники; четвертий етап вважають міжнародним.

В Україні розвиток екокритики активізувався у зв'язку з виданням 2008р. підручника П. Баррі «Вступ до теорії: літературознавство та культурологія» (1995). У сучасному вітчизняному літературознавстві в руслі екокритики створено низку досліджень (І. Сухенко, М. Ткачук, А. Олешко, Л. Статкевич, Л. Горболіс).

2. Тема взаємодії людини і природи – одна з провідних у літературі для дітей ХХ ст. Екологічні аспекти в єдності з морально-етичними та соціальними проблемами осмислюються в образах та ідеях, зрозумілих малим читачам. Проблеми гармонійного співіснування людини та природи, збереження природи для нащадків, хижацького природокористування актуалізуються також і за допомогою фольклорно-міфологічної образності.

У творчості Олени Пчілки екологічні аспекти є складником патріотичного виховання. На матеріалі творів різних жанрів (сюжетна поезія «Зайчатко й хлоп'ятко», оповідання «Сосонка», дійство на одну відслону «Сон-мрія, або Казка зеленого гаю») проаналізовано їхнє пізнавальне значення в осягненні розмаїття

світу природи, елементи психологізму, роль фольклорно-міфологічних складників.

Циклу природознавчих казок О. Іваненко «Лісові казки» притаманні такі риси, як дидактичність, щаслива розв'язка як обов'язковий складник сюжету, розмова з читачем, активізація чуттєвого досвіду дитини. Проблемно-тематичний спектр прози О. Іваненко презентує багатство природничих тем, які об'єднані морально-етичними чинниками (явища природи, зміна пір року, спосіб життя і живлення тварин, морфологічні особливості рослин, щеплення, запилення, взаємодія людини з довкіллям і т. ін.). Образ рідного краю – важливий концепт у житті героїв і казок, і природничої повісті «Куди літав журавлик».

Простежено, що у другій половині ХХ ст. література для дітей активно розглядала екологічні проблеми.

Повісті-казки В. Нестайка «Дивовижні пригоди у Лісовій школі» та «Пригоди журавлика», «В країні сонячних зайчиків», «В країні місячних зайчиків», «Незнайомка з країни Сонячних зайчиків» сповнені багатства природничої інформації про взаємодію видів між собою та з довкіллям. Казкова чи пригодницька форма сприяють засвоєнню відомостей про світло як джерело життя, про біологічний спосіб очистки води, про неприпустимість тримання диких птахів у неволі, про омелу як рослину-паразит і т. ін.

Природа у прозі В. Близнеця опоетизована, сповнена ліризму, делікатного одкровення, дитячого зачудування світом усього живого, здатності побачити неймовірне у звичних речах. Письменник наголосив на гармонійній єдності людини з природним середовищем.

Повість-казка В. Близнеця «Земля світлячків», окрім яскраво вираженого казкового сюжету, має алегоричний характер. У підтексті – політичний, ідеологічний зміст: вторгнення Магави Першого та його печерних прибулуд – це загарбницька політика Петра І. Розмаїття світу комах, селекція, альтернативні екологічні джерела енергії, повага до природних ресурсів – ці та інші проблемно-тематичні складники твору об'єднані стрижневим композиційним образом світлячків як носіїв живого вогню, що постає як символ перемоги.

Дискурс природи в літературі для дітей ХХ ст. демонструє шлях від теми природи до екологічної проблематики.

3. Сюжет «Арніки» З. Мензатюк розгортається як варіант казки про живу воду за допомогою мотиву подорожі. Численні випробування й самопожертва заради зцілення, чіткий поділ на позитивних і негативних, наскрізний засіб персоніфікації, звертання за допомогою до сил природи (вітер, лісовий шум) та тварин (беркут), трикратність як ознака фольклорно-міфологічного мислення – риси твору, що засвідчують органічну єдність казкового начала з міфологічним і реальним. У творі згадуються казка про Чугайстра, образи української та давньогрецької міфології (блуд; білі нитки грибниці боровика нагадують нитку Аріадни; образ баби, яка пряде, асоціативно пов'язаний із образом Пряхи, що пряде нитку Долі); зразком авторської міфології є пояснення грози (баба пряде дріт).

«Арніка» – зразок казки-легенди, в якій пояснено, як непомітна рослина стала квіткою з яскравим цвітом: такі метаморфози постали як наслідок доброго вчинку, самопожертви. Історія лікарської рослини покликана донести важливе повідомлення: природу треба поважати, бо вона рятує людину. Екологічні аспекти у творі мають також пізнавальну роль (час гніздування птахів, специфіка росту грибів, пора цвітіння, особливості плодів і розмноження рослин і т. ін.). Ідеї світової гармонії підпорядкована думка про єдність людини та природи, про ідеальні екологічні взаємодії.

Міські казки збірки З. Мензатюк «Тисяча парасольок» постали на перетині з народознавством («Як автобус мандрував», «Ярмарок»), міфологією («Цикламен», «Три дні старого року»), психологією («Тисяча парасольок»). У проблематиці цих текстів переважає морально-етичний акцент. Пізнавально-екологічний аспект уможливорює розуміння багатства й розмаїття рослинного та тваринного світу, осягнення взаємопов'язаності всього на Землі. У казці «Як автобус мандрував» малий читач дізнається про живу й неживу природу українських Карпат, відомості з астрономії; у творі «Ярмарок», побудованому на мотиві «хліб від зайчика», – про страх у житті невеликого гризуна; топос парку в

тексті казки «Тисяча парасольок» формує пізнання природи як великого дива; у творі «Цикламен» постають відомості про цю рослину; у казці «Три дні старого року» – про лікарські властивості липового цвіту, бузини.

Збірка З. Мензатюк «Український квітник» присвячена культурним рослинам українського саду. Жанрова форма есе є оптимальною для поєднання художньої та науково-популярної (авторський коментар, який містить наукову інформацію з ботаніки, народної медицини та основ екології) частин. Авторка наводить відомості про походження, поширення, умови зростання тощо, лікарські властивості рослин.

Кожен текст про рослину – це розмова письменниці з квітами. Зауважено хронологічність викладу у квітковому році З. Мензатюк. Екологічний аспект збірки досягається також за допомогою метафоричного мислення письменниці, зокрема використано фольклорно-міфологічні елементи, інтермедіальні зв'язки. Наскрізний авторський задум полягає в думці про необхідність збереження природи, зокрема червонокнижних видів рослин.

Твори збірки З. Мензатюк «Зелені чари» – це суб'єктивно-авторське осягнення природи рідного краю за допомогою екології, народної міфології, історії України, культури, літератури та мистецтва загалом. Екологічний аспект видання пов'язаний не тільки з потребою формування поваги до природи й почуття емпатії, а й із усвідомленням проблем, про які сигналізує Червона Книга України. Письменниця продемонструвала проблеми та загрози практично всіх кліматичних зон України, причини яких обумовлені втручанням людини (нераціональне ведення сільського господарства, аварія на ЧАЕС, хижацьке винищення рослин і т. ін.). Різноманітні екологічні відомості (еволюційні пристосування, поширення, розмноження рослин, їхня харчова цінність; традиції збору та зберігання лікарських рослин і т. ін.) авторка подає також, звертаючись до легенд, міфів, фактів з історії України, розповідей із життя письменників і художників. Відтворений у такий спосіб цілісний світ української природи має виразну патріотичну настанову.

4. Серії книг О. Ільченка «Історії в малюнках для найменших» характеризуються важливим пізнавальним чинником у різних сферах, маркованих екологічними проблемами.

Традиційні урбаністичні вподобання О. Ільченка змінено новим спектром проблем в оповіданні «Де живуть тварини». За допомогою нового досвіду Лесі, дитини з міста, презентовано етологію та екологію українського світу. Риси характеру українців, традиційний побут села, спосіб життя домашніх тварин, екологічна свідомість – такі складники пізнавального виміру твору. Лейтмотивом історії є думка про важливість кожної живої істоти. За показною простотою твору заховано висновок, що великий світ національної ідентичності формуються в дитинстві.

На перетині літератури та природознавства реалізовано пізнавальні завдання оповідання О. Ільченка «Мандрівка Дощинки». Презентуючи художній опис процесу колообігу води в природі, автор сприяє формуванню екологічної компетентності дітей. Мотив подорожі, за допомогою якого організовано сюжет твору, дозволяє залучити описи явищ природи, погодні особливості, відтворити різні кліматичні умови, показати багатий світ флори та фауни різних місцевостей. Персоніфікований образ Дощинки усвідомлює себе частинкою великого світу природи – так автор актуалізує проблему самоідентичності, надзвичайно важливу в дитячому світі, що формується. Цією історією письменник утверджує думку про важливість живого світу планети, про взаємопов'язаність усього та розуміння крихкості життя.

В оповіданнях «У кого ріжки кращі» та «Як коник співати навчився» О. Ільченко демонструє вплив літератури для дітей на формування принципів екологічної взаємодії. Обидва твори мають кільцеву композицію. Автор, поєднавши класичні та сучасні сюжети, реалізував пізнавальну й дидактичну мету. Екологічний аспект презентовано відтвореними ланцюгами екологічних взаємодій. Розмаїття й багатство живого й неживого світу природи, неповторність і важливість кожної живої істоти – такі проблемно-тематичні складники оповідань.

Малий читач спостерігає великий світ природи в масштабі замкненого простору зоопарку, де зібрано представників різних кліматичних зон і місцевих тварин («В кого ріжки кращі»), чи простору степу та степового гаю («Як коник співати навчився»). Елемент казковості та пригоди забезпечує дитячу зацікавленість екологічними знаннями, які стануть добрим ґрунтом для екологічної свідомості і природоорієнтованої поведінки.

5. Екологічні аспекти віршопказок І. Андрусяка «Зайчикові книжечка» зреалізовані в соціальному вимірі. Головний герой наділений антропоморфізованими рисами, які формують приязне ставлення читачів. Персоніфіковані образи мають соціальне життя, ознаки якого презентують сучасні українські реалії (футбол, ринок, першOVERесневі квіти, календарно-обрядові традиції тощо). Мета такого зображення – утвердження думки про повагу до кожного життя, його самодостатність, а також про гармонійну взаємодію у природі.

Пейзаж, окрім естетичної функції, має на меті сформувати в дітей розуміння природних умов існування різних тварин. Екологічні аспекти «Зайчикової книжечки» характеризуються високою патріотичною наснаженістю. Зауважено також пізнавальний характер екологічних аспектів (ланцюги живлення; видовий склад українського лісу; сорти культурних рослин; шкідники культурних рослин; кліматичні пристосування тварин).

Актуальним є мотив екологічної безпеки, втілений, зокрема, в проблемі антропогенного впливу на природу (автомобілі, сміття, загазоване повітря тощо). Образи лісових мешканців покликані продемонструвати низку соціальних ідей: важливість колективу, допомога ворогові, традиційна сім'я.

У повісті-казці І. Андрусяка «Третій сніг» екологічна тема переплітається з антиколоніальною. Проблемними й неодновимірними є етичні аспекти твору (зло не завжди покаране, а добро не завжди виглядає добрим; чи є крадіжка злом, якщо вчинена не зі злими намірами); хоча є і традиційна дидактичність (протиставлення добра і зла; допомога тому, хто потребує). Відповідно до жанру

казки, відбуваються метаморфози з негативними персонажами, хоча загалом лихо, заподіяне людьми, залишається непокараним.

Письменник дає зрозуміти, що великим екологічним лихом для лісу є озброєний чоловік. Визначальними є мотиви екологічної поведінки людини, формування емпатії до живого й поваги до довкілля. Пізнавальний характер мають такі екологічні аспекти повісті-казки, як видове розмаїття рослин і тварин українського лісу, спосіб життя тварин (зокрема, харчові особливості), їхні еволюційні пристосування до сезонних змін.

Патріотичність твору підкреслено увагою до соціолінгвістичних проблем українського буття. Alegоричність сірого сну їжача прочитується як попередження про небезпеку; суржик у сім'ї ведмедів – своєрідний індикатор загрозливої інакшості. Антиколоніальний характер повісті-казки визначає думка про мову як основу національної ідентичності. Категорія Чужого – це світ людей, що несе загрозу лісовим мешканцям.

Категорія Іншого презентована в образі скаліченої людьми ведмедівни Олени, усвідомлення потреби підтримки якої – важливий крок у свідомості лісової спільноти. Цей епізод має великий виховний потенціал. Автор наголошує, що кожен складник у розмаїтті світу є самодостатнім.

У творі І. Андрусика «Морськосвинський детектив» екологічні аспекти розглянуто в контексті жанрово-стильових особливостей. Особливістю тексту є те, що детективом виступає тварина (морський свин Жерар) і злочини розкриваються в тваринному світі, проте в окремих історіях злочин чи його викриття пов'язані зі світом людей. Три історії твору – «Котяча справа», «Справа Короля-Павука», «Темна справа» – є самостійними пригодами, інтертекстуальні зв'язки яких покликані зацікавити дітей класичною літературою, а авторський гумор, презентуючи особливості індивідуального стилю письменника, створює доброзичливий клімат.

Екологічні взаємодії у творі презентовано тими тваринами, з якими людина має взаємини, – прирученими, дикими, бездомними, і такими, життя яких тісно пов'язане з людським побутом. Пізнавальну роль у дитячому сприйнятті

відіграють відомості з життя живої (взаємодії видів, їхні взаємини з довкіллям; про спосіб життя тварин та їхні харчові звички, про природних ворогів) та неживої (оптичний ефект дзеркала) природи. Подіям та явищам письменник намагається дати наукове чи просто логічне пояснення. В автобіографічних образах тата, що любить котів, та його доньки Стефи презентовано гуманне ставлення до тварин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусяк Іван. Дорослі капості дитячої літератури. URL: <https://ukrlit.net/article1/2011.html> (дата звернення: 17.12.2020).
2. Андрусяк І. Зайчикова книжечка: віршопказки. Київ: Фонтан казок, 2018. 48 с.
3. Андрусяк І. Морськосвинський детектив. Харків: Віват, 2020. 96 с.
4. Андрусяк І. Третій сніг: повість / ілюстрації Ольги Кузнецової. Київ: Наш Формат, 2020. 64 с.
5. Андрусяк І.: «Я до дитячої літератури не докотився, а доріс». URL: <https://blog.yakaboo.ua/ivan-andrusiak/> (дата звернення: 17.12.2020).
6. Анісімова Н. Художній світ «Материнок» Оксани Лятуринської. *Українська література в загальноосвітній школі*. № 6. Київ, 2001. С. 42–46.
7. Антологія української літератури для дітей: в 3 т. Київ: Веселка, 1984.
8. Антонич Б. І. Повне зібрання творів / передм. М. Ільницького; упоряд. і ком. Д. Ільницького. Львів: Літопис, 2009. 968 с.
9. Баган О. Есей та есеїзм. *Українські проблеми*. Ч. 1. Київ, 1995. С. 68–75.
10. Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія. Київ: Смолоскип, 2008. 360 с.
11. Башкирова О. Гендерні аспекти становлення особистості в сучасній українській літературі для дітей та юнацтва. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. Філологічні науки. № 14. Київ, 2019. С. 6–12.
12. Бідюк О. Психологія як літературознавчий метод: інтерпретаційні можливості (на прикладі роману Ліни Костенко «Берестечко»). *Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна*. Вип. 44. Т. 1. Львів, 2008. С. 264–271.
13. Білецький Д. М., Гурвич Ф. Х. Дитяча література: посібник для студентів педучилищ. Київ: Рад. школа, 1967. 222 с.
14. Біловус Л. Теорія інтертекстуальності: становлення понять, тлумачення термінів, систематика. Тернопіль: Стародубець, 2003. 36 с.
15. Близнець В. Земля світлячків. Київ: Веселка, 1989. 120 с.

- 16.Блохіна Н. «Чи потрібна казка пролетарській дитині?»: дискусія навколо казки у 1920–1930-х рр. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Філологічні науки.* № 9. Київ, 2017. С. 72–75.
- 17.Бойцун І. Роль «посередника» в розкритті внутрішнього світу дітей у творах Євгена Гуцала. *Дивослово.* № 5. Київ, 1998. С. 54–55.
- 18.Бондаренко Ю. Алегорія тиранії в казці І. Франка «Фарбований лис». *Дивослово.* № 1. Київ, 2004. С. 29–33.
- 19.Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство: підручник. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 430с.
- 20.Будний В. Між дисциплінами: розширення контекстів літературознавчої галузі чи зміна статусу? *Вісник Львівського університету ім. І. Франка. Серія філологічна.* Львів, 2008. Вип. 44. Ч. 1. С. 22–31.
- 21.Варданян М. В. Свій – Чужий в українській діаспорній літературі для дітей та юнацтва: національна концептосфера, імагологічні моделі: монографія. Кривий Ріг: Видавництво «Діонат» (ФО-П Чернявський Д.О.), 2018. 406 с.
- 22.Вашченко Г. Виховний ідеал. Полтава: Полтавський вісник, 1994. 191 с.
- 23.Веркалець М. М. Педагогічні ідеї Б.Д.Грінченка. Київ: Знання, 1990. 48 с.
- 24.Вернигора Н. М. Література для дітей у ХХ столітті: жанрово-тематичний аспект. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1329>. (дата звернення: 12.11.2020).
- 25.Веселка: антологія української літератури для дітей / Упоряд. Б. Й. Чайковський. URL: <http://toloka.hurtom.com/viewtopic.php?t=48184>. (дата звернення: 18.01.2020).
- 26.Вірченко Т. Сучасна українська драматургія для дітей: аксіологічний вимір крізь поколінневу призму. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Філологічні науки.* № 12. Київ, 2018. С. 18–24.
- 27.Вітренко Р. Твори Лесі Українки для дітей. *Українська мова і література в школі.* № 8. Київ, 1978. С. 56–63.
- 28.Волинь філологічна: текст і контекст. Інтертекстуальність у системі художньо-філософського мислення: теоретичні й історико-літературні

- виміри: зб. наук. пр. Вип. 7 / упоряд. Л. К. Оляндер. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. 392 с.
29. Гарачковська О. О. Українська література для дітей: хрестоматія («Академія»). URL: <http://academia-ps.com.ua/product/251> (дата звернення: 17.12.2020).
30. Гарачковська О. О. Українська літературна казка 70–90-х років ХХ ст.: сюжетно-образна структура, хронотоп: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка. Кіровоград, 2008. 18 с.
31. Гнатюк М. Франкова теорія міждисциплінарного аналізу мистецьких творів. *Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна*. Вип. 44. Т. 1. Львів, 2008. С. 203–210.
32. Гнідець У. Канон літератури для дітей та юнацтва. *Слово і час*. № 8. Київ, 2018. С. 72–80.
33. Головань Т. І пригоди, і романтика, і знання... [В. Нестайко «Тореадори з Васюківки»]. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. № 4. Київ, 2008. С. 15–22.
34. Головченко Н. Як «Морськосвинський детектив І. Андрусяка заохочує дітей до читання». URL: <https://nspu.com.ua/novini/nina-golovchenko-yak-morskosvinskij-detektiv-ivana-andrusyaka-zaohochuie-ditej-do-chitannya> (дата звернення: 10.02.2021).
35. Голубовська І. В., Латка А. В. Значення прози Михайла Коцюбинського для становлення української дитячої літератури. *Шляхи вдосконалення мовної компетенції сучасного педагога: матеріали регіональної науково-методичної конференції (27 березня 2008 р.)*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. С. 71–74.
36. Горбач Надія. Жанр авторської казки в українській дитячій літературі: витоки та перспективи. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Педагогічні науки»*. № 1 (303). Луцьк, 2016. С. 39–43.

37. Горболіс Л. М. Екокритичні виміри української літератури: доцільність і прийнятність застосування (на прикладі «Лісової пісні» Лесі Українки). *Філологічні трактати*. Т. 3. № 3. Суми, 2011. С. 5–10.
38. Горбонос О. Літературна казка як предмет науково-теоретичного дискурсу: жанрово-прагматичний аспект. *Південний архів. Філологічні науки*: зб. наук. праць / гол. ред. О. В. Мішуков. Вип. XXIV. Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. С. 18–24.
39. Горбонос О. Рецепція народноказкових мотивів в українській літературній казці першої половини XIX ст.: жанрово-прагматичний аспект. *Південний архів. Філологічні науки*: зб. наук. праць / гол. ред. О. В. Мішуков. Вип. XXX. Херсон: Видавництво ХДУ, 2005. С. 44–49.
40. Горбонос О. В. Українська літературна казка 10–30-х рр. XIX ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Херсон. держ. ун-т. Херсон, 2008. 20 с.
41. Гошовський Б. Українська дитяча література. Спроба огляду і проблематика. Торонто: Об'єднання Працівників Дитячої Літератури ім. Л. Глібова, 1966. 116 с.
42. Гриневич О. Національна ідентичність як гра (на матеріалі повісті Зірки Мензатюк «Як я руйнувала імперію»). *Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Філологічні науки*. № 8. Київ, 2016. С. 51–54.
43. Грищенко О. В. Архітектурна візія Києва в романі «Місто з химерами» О. Ільченка. URL: <http://litzbirnyk.com.ua/wp-content/uploads/2014/07/12.13.14.pdf> (дата звернення: 10.12.2020).
44. Грищук В. Літературна казка: становлення і розвиток жанру. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія: Літературознавство*. Вип. 1 (1). Харків, 2013. С. 22–27.
45. Грінченко Б. К вопросу о журнале для детского чтения. *Земский сборникъ Черниговской губернии*. 1895. Вып. 2. С. 27–50.

46. Гурбанська А. І. Культурологічний вимір життя і творчості Віктора Близнеця. Вип. 15. *Культура і мистецтво у сучасному світі*. Київ, 2014. С. 20–25.
47. Гук О. В. Становлення ідентичності жанру есе: методологічний аспект. *Молодий вчений*. № 9.1 (61.1). Херсон, 2018. С. 35–39.
48. Гуцало Є. Дитяча література і сучасність: На пленумі правління Спілки письменників України. *Література. Діти. Час*. Вип. 13. Київ, 1988. С. 3–38.
49. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору: монографія / 3-тє вид., доп. й перероб. Луцьк: Волин. обл. друк., 2007. 320 с.
50. Даниленко Л. Дитина-дивак у художньому світі І. Франка і Гр. Тютюнника. *Дивослово*. № 2. Київ, 2008. С. 23–25.
51. Денисюк І. Національна специфіка українського фольклору. *Слово і час*. Київ, 2003. № 9. С. 17–23; № 10. С. 41–49.
52. Деркачова О. Казка з нещасливим кінцем: винятки із правил: про дитячу літературу. *Книжковий клуб плюс*. № 7–8. Київ, 2006. С. 11–12.
53. Дзюбишина-Мельник М. Художній стиль (мова творів для дітей). *Культура слова*. Вип. 42. Київ, 1992. С. 85–88.
54. Дибовська О. Категорії часопростору як жанрова ознака казок Зірки Мензатюк (на матеріалі збірок «Зварю тобі борщику» та «Український квітник»). *Наукові записки. Серія «Філологічні науки»*. Вип. 148. Кіровоград, 2016. С. 51–56.
55. Дивосвіт «Веселки»: антологія літератури для дітей та юнацтва: У 3 т. / Упоряд. Б. Й. Чайковський. Київ: Веселка, 2005.
56. Дитяча література. Маловідомі твори українських письменників другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття: хрестоматія / Н. І. Богданець-Білоskalенко. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2006. 432 с.
57. Дитяча література як органічна частина всієї художньої літератури. URL: http://socgum.mdpu.org.ua/index.php?option=com_mtree&task=viewlink&link_id=2923&Itemid=0 (дата звернення: 15.10.2020).

58. Дмитренко Н.В. Синкретизм художньої образності та синтез мистецтв: до проблем термінології. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту. Серія філологія*. № 35. Т. 1. Одеса, 2018. С. 84–88.
59. Дробіт І. Міждисциплінарні аспекти поняття фікціональної історії (на прикладі романів Джуліана Барнса «Історія світу у 10 ½ розділах» та «Англія, Англія»). *Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна*. Вип. 44. Т. 2. Львів, 2008. С. 118–127.
60. Дроздовський Д. Казка про лісову школу і мовну «схибленість» нашої реальності. URL: https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/37531/ (дата звернення: 01.11.2020).
61. Дяченко-Лисенко Л., Коваленко С. Казкове і реалістичне у творах Б. Харчука й А. де Сент-Екзюпері. *Дивослово*. № 1. Київ, 2008. С. 16–19.
62. Євмененко О. Українська літературна казка першої половини ХІХ століття. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія*. № 2 (4). Маріуполь, 2010. С. 37–41.
63. Євтух М.Б. Педагогічні погляди Івана Франка. *Початкова школа*. № 10. Київ, 1981. С. 65–68.
64. Жулинський М. Традиція і проблема ідейно-естетичних пошуків в українській літературі ХХ століття. *Записки наук. товариства імені Т. Шевченка. Праці філолог. секції*. Львів, 1992. С. 141–153.
65. Жук З. Вражає жанрове одноманіття: про дитячу літературу українських авторів). *Книжковий клуб плюс*. № 7–8. Київ, 2006. С. 27–29.
66. Загородня Л., Данильченко І. Етапи формування еколого-літературної компетенції у процесі ознайомлення з художніми творами природничого змісту. *Гірська школа українських Карпат*. Івано-Франківськ, № 15. 2016. С. 33–37.
67. Зборовська Н. Казка як психотерапія для дорослих і дітей. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. № 9. Київ, 2008. С. 71–80.

- 68.Зборовська Н. В. Психоаналіз і літературознавство: посіб. Київ: Академвидав, 2003. 392 с.
- 69.Зварич І. Міф у генезі художнього мислення: монографія. Чернівці: Золоті литаври, 2002. 236 с.
- 70.Зубенко О. Співвідношення літературної та фольклорної казки. *Філологічні науки*: зб. наук. пр. Вип. 12. Полтава, 2012. С. 78–83.
- 71.Зубрицька М. Теоретичні засади дискурсу гібридності з погляду рецептивної естетики. *Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна*. Вип. 44. Т.1. Львів, 2008. С. 32–40.
- 72.Іваненко О. Завжди в житті: спогади. Київ: Рад. письменник, 1985. 383 с.
- 73.Іваненко О. Казки. Київ: Державне видавництво дитячої літератури УРСР, 1964. 364 с.
- 74.Іванишин П. Теорія інтертекстуальності: спроба розрізнення. *Філологічні семінари*. Вип. 16. Київ, 2013. С. 53–59.
- 75.Іванюк С. С. АДРЕСАТ – МАЙБУТНЄ. Герой і концепція адресата української радянської прози для дітей (1917–1941). Київ: Наук. думка, 1990. 128 с.
- 76.Іванюк С. Історія прекрасної заложниці (Про розвиток літератури для дітей на Україні). *Прапор*. № 10. Харків, 1989. С. 164–176.
- 77.Ільченко Олесь. Де живуть тварини? / 2-е вид., без змін. Київ: Грані-Т, 2011. 48 с.
- 78.Ільченко О. Мандрівка Дощинки. Київ: Грані-Т, 2008. 64 с.
- 79.Ільченко Олесь. У кого ріжки кращі. Київ: Грані-Т, 2009. 55 с.
- 80.Ільченко Олесь. Як коник співати навчився. Київ: Грані-Т, 2008. 58 с.
- 81.Історія української літератури ХХ століття: навч. посіб. для студ. філол. ф-тів вищ. навч. закл.: у 2 кн. / за ред. В. Г. Дончика. Київ: Либідь, 1993–1995. Кн. 1: 1910–1930-ті роки. 784 с.; Кн. 2. Ч. 1: 1940–1950-ті роки. 367 с.; Кн. 2. Ч. 2: 1960–1990-ті роки. 510 с.
- 82.Камінчук О. Образний світ лірики Олени Пчілки. *Українська мова і література в школі*. № 10. 1993. С. 56–58.

83. Камінчук О. Олена Пчілка: аспекти творчої діяльності. *Слово і час*. № 6. 1999. С. 12–18.
84. Качак Т. Б. Література для дітей і дитяче читання у контексті сучасної літературної освіти: зб. наук.-метод. ст. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2013. 132 с.
85. Качак Т. Б. Література для дітей та юнацтва: проблеми методології дослідження. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*. Вип. 10. Кривий ріг, 2018. С. 22–34.
86. Качак Т. Б. Сучасна українська дитяча література: аспекти гендерної інтерпретації. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. Вип. XX: Лінгвістика і літературознавство. Донецьк, 2009. С. 424–435.
87. Качак Т. Б. Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку XXI ст. Київ: ВЦ «Академія», 2018. 320 с.
88. Качак Т. Б. Українська література для дітей та юнацтва: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2018. 352 с.
89. Кизилова В. В. Динаміка української літературної прозової казки: монографія. Київ: Талком, 2020. 211 с.
90. Кизилова В. Дитина і природа (на матеріалі теми змін пір року в українській літературі). *Література. Діти. Час*: наук. вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. Вип. 5. Львів, 2016. С. 70–80.
91. Кизилова В. В. Дитяча література: стан. Проблеми. Перспективи. *Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка*. № 10 (105): Філол. науки. Луганськ, 2006. С. 58–61.
92. Кизилова В. В. Жанрові модифікації українського детективу для дітей та юнацтва (специфіка змісто- і формотворчих чинників). *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*. Вип. 5. Кривий Ріг, 2015. С. 58–71.
93. Кизилова В. Жанрові різновиди української літературної анімалістичної казки другої половини XX століття. *Бахмут. шлях*. № 3/4. Луганськ, 2011. С. 155–162.

- 94.Кизилова В. В. Література для дітей та юнацтва як поліінтерпретаційний феномен. *Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка*. № 3 (238): Філол. науки. Луганськ, 2012. С. 21–30.
- 95.Кизилова В. В. Літературний казковий цикл як художній феномен (на прикладі творчості Зірки Мензатюк). *Кременецькі компаративні студії: науковий часопис* / ред.: Д. Чик, О. Пасічник. Вип. VII. Т. 1. Кременець, 2017. С. 98–107.
- 96.Кизилова В. Націєтворчі тенденції в новітній українській прозі для дітей та юнацтва на історичну тему. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Філологічні науки*. № 7. Київ, 2016. С. 90–95.
- 97.Кизилова В. В., Пушко В. Ф. Дитяча українська література: підручник для студентів вищих начальних закладів. Луганськ: Знання, 2006.
- 98.Кизилова В. В. Українська література для дітей та юнацтва: новітній дискурс: навч.-метод. посіб. для студ. вищих навч. закладів. Старобільськ: В-во ДЗ «Луганський національний університет ім. Т. Г. Шевченка». 2015. 236 с.
- 99.Кизилова В. Художня версія інтерпретації історичної доби в повісті Зірки Мензатюк «Як я руйнувала імперію». *Волинь філологічна: текст і контекст. Українська література як художній феномен*. Вип. 20. Луцьк, 2015. С. 51–61.
100. Кизилова В. «Як я руйнувала імперію» Зірки Мензатюк: авторська модель інтерпретації історичної епохи. URL: <http://urccyl.com.ua/aktualno/aktualni-dumky/item/vitalina-kizilova-jak-ja-ruinuvala-imperiju-zirki-menzatjuk-avtorska-model-interpretaciji-istorichnoji-erokhi/> (дата звернення: 27.03.2020).
101. Кицак Л. В. Жанр детективу в сучасній українській літературі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ, 2013. 20 с.
102. Кицан О. Сучасна українська літературна віршована казка: вектори руху. *Studia metodologica*. Тернопіль, 2015. № 40. С. 376–383.

103. Кіліченко Л., Лещенко П., Проценко І. Українська дитяча література. Київ: Вища школа, 1979. 336 с.
104. Кіліченко Л. М. Українська дитяча література. Київ: Вища школа, 1988. 263 с.
105. Кліпінгер Д. Інтертекстуальність. *Енциклопедія постмодернізму* / за ред. Чарлза Вінквіста, Віктора Тейлора; пер. з англ. В. Шовкун. Київ: Вид-во С. Павличко «Основи», 2003. С. 171–172.
106. Кобилянська О. Битва. *Кобилянська О. Твори: в 2 т. Т. 1.* Київ: Дніпро, 1988. С. 379–396.
107. Коломієць В. Про освітньо-педагогічні погляди Т. Шевченка. *Дивослово.* № 3. Київ, 1996. С. 43–47.
108. Компанцева Л. Сучасна молодіжна есеїстична проза як новий розповідний тип (когнітивно-мовний підхід): автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01 / Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків: ХНУ, 1995. 24 с.
109. Копистянська Н. Х. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства: монографія. Львів: ПАІС, 2005. 368 с.
110. Костомаров М. І. Несколько слов о словяно-русской мифологии в языческом периоде, преимущественно в святы с народною поэзиею. *Костомаров М. І. Слов'янська філологія: вибр. пр. з фольклористики й літературознавства* / упоряд., приміт. І. П. Бетко, А. М. Полотай; вступна стаття М. Т. Яценка. Київ: Либідь, 1994. С. 257–259.
111. Крашеніннікова Т. Образ автора в українських літературних казках XIX ст. URL: http://dspu.edu.ua/native_word/wp-content/uploads/2016/04/2013-50.pdf (дата звернення: 27.07.2020).
112. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман. *Французская семиотика: от структурализма к постструктурализму* / пер. и вступ. ст. Г. К. Косикова. Москва: Изд. группа «Прогресс», 2000. С. 427–457.
113. Куманська (Смаль) Ю. Нестайкова екологія: екологічні мотиви в творчості Всеволода Нестайка. *Дивосвіт Нестайових пригод: до 90-річчя*

- від дня народження: матеріали Всеукраїнського круглого столу для організаторів дитячого читання / укл. Т. М. Кузілова. Київ, 2020. С. 75–78.
114. Куманська Ю. «Арніка» Зірки Мензатюк: екологічний складник у казковій історії лікарської рослини. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. Т. 32 (70). № 2. Київ, 2020. С. 201–206.
115. Куманська Ю. Збірка есе Зірки Мензатюк «Український квітник»: екологічні аспекти. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. Т. 31 (70). № 1. Т. 3. Київ, 2020. С. 163–168.
116. Куманська Ю. О. Вплив літератури для дітей на формування принципів екологічної взаємодії (на матеріалі оповідання Олеся Ільченка «У кого ріжки найкращі»). *Академічна культура дослідника в освітньому просторі: європейський та національний досвід: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 14–15 травня 2020 року) / за ред. О. М. Семенов. Суми: Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020 «Baltija Publishing», 2020. С. 109–115.*
117. Куманська Ю. О. Любов до світу з'являється лише тоді, коли безкінечно полюбиш рідну землю: Зірка Мензатюк та екологічне натхнення. URL: <http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/653> (дата звернення: 11.04.2020).
118. Куманська Ю. О. Олесь Ільченко. Людина асфальту, письменник, біолог, географ і... цікавий співрозмовник. URL: <http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/648> (дата звернення: 06.02.2020).
119. Куманська Ю. О., Яблонська О. В. Зірка Мензатюк та Олесь Ільченко про роль екологічного складника у творах для дітей. *Матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (м. Луцьк, 12–13 трав. 2020 р.)*. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. С. 172–174.

120. Куманська Ю. «Мандрівка дощинки» Олеся Ільченка: на перетині літератури і природознавства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Філологія»*. № 43. Т. 1. Одеса, 2019. С. 36–39.
121. Куманська Ю. Світ українського села в оповіданні Олеся Ільченка «Де живуть тварини?». *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство*. Тернопіль, 2019. № 50. С. 60–72.
122. Куманська Ю. Твори Олени Пчілки для дітей: екологія душі і природи. *Волинь філологічна: текст і контекст. Олена Пчілка в літературному процесі порубіжжя*. Луцьк, 2019. Вип. 28. С. 157–167.
123. Купріян О. Як не стати вовком. URL: <http://www.barabooka.com.ua/yak-ne-stati-vovkom/> (дата звернення: 01.11.2020).
124. Куца О., Куца Л. Осяяння як етап художнього творення «Нової реальності» (на матеріалі оповідання Євгена Гуцала «Олень Август»). *Проблеми сучасного літературознавства: зб. наук. пр.* Вип. 28. Одеса: Астропринт, 2019. С. 139–153.
125. Куца О. П. Талант як ідейно-художня домінанта оповідання Євгена Гуцала «Олень Август». *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство*. № 43. Тернопіль, 2015. С. 39–48.
126. Куца Л. П. Гра хронотопів у повісті Івана Андрусика «Вісім днів із життя бурундука». *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер.: Філологічні науки*. Вип. ІХ. Бердянськ, 2016. С. 103–112.
127. Лановик М. Б., Лановик З. Б. Українська усна народна творчість: підручник. Київ: Знання-Прес, 2005. 591 с.
128. Лапій М. Психологічний пейзаж у прозі Івана Франка та «Молодої Музи»: семантика й поетика. Київ: Наук. думка, 2016. 275 с.

129. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / за ред. А. Волкова та ін. Чернівці: Золоті литаври, 2001. 636 с.
130. Лещенко П. Наталя Забіла. Українські радянські письменники: критичні нариси. VII. Київ, 1973. С. 112–128.
131. Література. Теорія. Методологія / пер з польськ. С. Яковенка; упор. і наук. ред. Д. Уліцької. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 543 с.
132. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / Авт.-укл. Ковалів Ю. І. Київ: ВЦ «Академія», 2007.
133. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
134. Логвиненко Ю. «Дерева і води» І. Андрусяка – ще один крок української модерної поезії. *Слово і час*. № 11. Київ, 2003. С. 54–58.
135. Луценко І. А. Зародження і розвиток давньої дитячої літератури (XI–XVIII ст.). *Слово і час*. № 3. Київ, 1995. С. 69–75.
136. Маланій О. О. Леся Українка та дитяча література. *Наук. вісн. ВДУ*. № 7: Філологічні науки (лесезнавство). Луцьк, 1998. С. 35–38.
137. Малетич Н. «Фонтан казок»: нові та знані імена в дитячій літературі. URL: <https://zbruc.eu/node/26245> (дата звернення: 07.12.2020).
138. Марченко Н. Іван Андрусяк. «М'яке і пухнасте». URL: <http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/26> (дата звернення: 17.12.2020).
139. Матіяш Б. Щось на кшталт есеїстики. *Критика*. № 5. Київ, 2005. С. 27–31. URL: <https://m.krytyka.com/ua/articles/shchos-na-kshtalt-eseystyky?fbclid=IwAR128SIko9W918MlA5kcZXXkFpjRgnWsemkLrE1KFgfUDgTQXlT-4iURxUM> (дата звернення: 17.12.2020).
140. Мацевко-Бекерська Л. В. Дитяча література та практикум виразного читання: навч.-метод. посіб. Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. 153 с.
141. Мацевко-Бекерська Л. Б. Дитяча література як форма діалогу культур: герменевтичний аспект. *Література. Діти. Час: вісник центру дослідження*

- літератури для дітей та юнацтва*. Вип.1. Тернопіль: НК «Богдан», 2011. С. 18–24.
142. Мацевко-Бекерська Л. Б. Наративна природа онтологічних пошуків дитячого тексту. *Іноземна філологія*: укр. наук. зб. Вип. 119. Львів, 2007. С. 173–180.
143. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа / 3-е изд., репринтное. Москва: Наука, 2000. 407 с.
144. Мельник О. Оксана Іваненко й розвиток української літературної казки. *Науково-дослідна робота майбутніх педагогів з проблем культури української мови та методики її викладання в закладах освіти*: матеріали студентсько-викладацького науково-методичного семінару, 9 квітня 2009 р. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2010. С. 108–112.
145. Мензанюк Зірка. Арніка: казка. Київ: Веселка, 1993. 16 с.
146. Мензатюк З. Зелені чари: оповідання / вид. 2-е, перероб. і доп. Чернівці: Букрек, 2020. 120 с.
147. Мензанюк Зірка. Тисяча парасольок. Київ: Веселка, 1990. 49 с.
148. Мензатюк З. Український квітник: науково-популярна проза. Харків: Ранок, 2018. 64 с.
149. Ми і наші діти. Збірник 1: дитяча література, мистецтво, виховання / Ред. Богдана Гошовського. Торонто; Нью-Йорк: Об'єднання Працівників Дитячої Літератури ім. Л. Глібова, 1965. 390 с.
150. Миронова Л. А., Куманська Ю. О. Формуємо екологічне мислення: збірник розробок позаурочних заходів. Харків: Основа, 2015. 123 с. (Бібліотека журналу «Хімія»; вип. 8 (152)).
151. Мирошкіна Н. В. Українська есеїстика як феномен соціальних комунікацій: автореф. дис. ... канд. н. із соц. комун.: 27.00.04 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2002. 20 с.
152. Мільйон історій: поетика пригод у літературі та медіа: зб. наук. матеріалів конференції (Бердянськ, 22–23 вересня 2016 р.) / гол. ред. О. П. Новик. Бердянськ: БДПУ, 2016. 190 с.

153. Мірошниченко Л. Олена Пчілка про світ дитини. *Берегиня*. № 3. Київ, 1999. С. 3–8.
154. Мірошниченко Л. «Український дитячий театр» Олени Пчілки. *Київська старовина*. № 4. Київ, 1999. С. 114–125.
155. Мірутенко Н.В. Дитячий фольклор як джерело пізнання українського менталітету. URL: http://www.lyceum.in.ua/?page_id=523 (дата звернення: 02.05.2020).
156. Мовчан Р. Література для дітей та юнацтва в системі історії української літератури ХХ століття. *Література. Діти. Час*. Вип. 1. Тернопіль, 2011. С. 12–17.
157. Мовчун А. Поезії та казки Лесі Українки для дітей. *Початкова школа*. № 2. Київ, 2007. С. 16–20.
158. Мочернюк Н. Д. Сновидіння в поезиці романтизму: часо-просторова специфіка: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 / Тернопіл. держ. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2005. 20 с.
159. Наливайко Д. Література в системі мистецтв як галузь компаративістики. *Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 9–37.
160. Неділько В. Виднокола наукової фантастики для дітей. *Література. Діти. Час*. Вип. 12. Київ, 1987. С. 42–48.
161. Неділько Г. Твори Л. Глібова для дітей. *Література. Діти. Час*. Київ, Вип. 6. Київ, 1981. С. 121–128.
162. Нестайко Всеволод. Відповідальність літератури для найменших. *Література. Діти. Час*. 1982: зб. літ.-критич. ст. про дит. л-ру. Вип. 7. Київ, 1982. С. 60–66.
163. Нестайко В. В країні сонячних зайчиків. Київ: Країна мрій, 2014. 112 с.
164. Нестайко В. Дивовижні пригоди в лісовій школі: Секрет Васі Кицина. Ененолик. Уфа і Жахоб'як. Харків: Школа, 2011. 128 с.

165. Нестайко В. Незвичайні пригоди у лісовій школі. Київ: Веселка, 1981. 86 с.
166. Нестайко В. Тореадори з Васюківки: трилогія про пригоди двох друзів. Київ: Абабагаламага, 2015. 544 с.
167. Нестайко В. Чому я пишу для дітей. *Література. Діти. Час*. Вип. 14. Київ, 1989. С. 121–127.
168. Нестеренко Ю. В. Сучасна українська есеїстика: жанрові трансформації: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.06 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2014. 18 с.
169. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу (ескіз української міфології). Київ: АТ «Обереги», 1992. 88 с.
170. Никитюк Л. Чи варто боятися Хухи-Моховинки? (Урок-знайомство у 5 кл.). *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. № 9. Київ, 2008. С. 27–30.
171. Новаківська Л. Олена Пчілка і українські діти. *Рідна школа*. № 11. Київ, 1998. С. 8–9.
172. Новик О. П. Хронотоп дитячих повістей Івана Андрусяка. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Т. 31 (70). № 1. Ч. 3. Київ, 2020. С. 196–200.
173. Новик О. П. Художнє переосмислення образу Тараса Шевченка в оповіданні Івана Андрусяка «Нечиста сила». *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки*. Т. 150. Київ, 2013. С. 52–55.
174. Новітня українська література для дітей (др. п. XIX ст.). URL: http://lisenokqn.ucoz.net/load/lekcija_5_novitnja_ukrajinska_literatura_dlja_ditej_drp_khikh_st/9-1-0-196 (дата зверення 13.05.2020).
175. Нога Х. Олесь Ільченко: дітям потрібні прості і світлі історії інтерв'ю. URL: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?oles_ilchenko_dityam_potribni_prosti_i_svitli_istoriyi&objectId=1102995 (дата звернення: 02.02.2020).

176. Овдійчук Л. Жанри та стильові особливості сучасної прози для дітей. *Українська література в загальноосвітній школі*. №1. Київ, 2015. С.35–38.
177. Овдійчук Л. М. Жанрово-стильові особливості сучасної авторської казки. *Літератури світу: поетика, ментальність, духовність*: зб. наук. праць ДВНЗ «Криворізький нац. ун-т». Вип. 4. Київ: НВП Інтерсервіс, 2014. С. 220–227.
178. Огар Е. І. Дитяча книга в українському соціумі (досвід перехідної доби): монографія. Львів: Світ, 2012. 320 с.
179. Огар Е. І. Дитяча книга: проблеми видавничої підготовки: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Львів: Аз-Арт, 2002. 160 с.
180. Огар Е. І. «Розмова» про дитячу книгу (характеристика нової дискурсивної практики). *Поліграфія і видавнича справа*. 2005. Вип. 42. С. 106–112.
181. Одарченко П. Олена Пчілка і молодь. Спогади про Олену Пчілку (До 50-их роковин з дня смерті). *Молода Україна*. 1981. Ч. 297. С. 3–5, 7–9.
182. Олешко А. В. Екокритицизм як напрямок літературних досліджень. *Матеріали науково-практичної конференції «Новості передової науки»*. Софія: Бял ГРАД-БГ, 2016.
183. Осадча Ю. Есеїстичне та романічне письмо як способи «мислити» літературу. *Слово і час*. № 2. Київ, 2006. С. 29–38.
184. Павловські Л. Сучасна українська література – дітям. URL: <http://www.calameo.com/books/0020310116cf8fa93e68a> (дата звернення: 08.09.2020).
185. Панченко В. Сила пам'яті (Віктор Близнець). *Українська мова та література в школі*. № 3. Київ, 1982. С. 8–18. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20170510-sila-pam-yati-shtrihi-do-portreta-viktora-bliznecya> (дата звернення: 25.10.2020).
186. Папуша О. Дитяча література як маргінес літературознавчої теорії: до проблеми конституювання об'єктів наукового дискурсу. *Слово і час*. № 12. Київ, 2004. С. 20–26.

187. Перетята О. С. Проблема національної ідентичності в українській дитячій літературі кінця ХХ – початку ХХІ ст. в етичному та психологічному дискурсах (на матеріалі творчості Зірки Мензатюк). *Наукові праці. Серія: Філологія. Літературознавство*. Вип. 156. Т. 168. Миколаїв, 2011. С. 98–102.
188. Перетята О. С. Творчість Зірки Мензатюк і українська дитяча література другої пол. ХХ – початку ХХІ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Черкаси, 2012. 19 с.
189. Плетньова О. Ю. Образ міста у творчості О. Іваненко (на матеріалі казки «Чарівна квітка»). *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство*. Вип. ХХІІІ. Ч. 4. Бердянськ, 2010. С. 176–181.
190. Плохій З. П. Формуємо екологічну компетентність молодшого дошкільника: навч.-метод. посібник до Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі». Київ: Світич, 2010. 144 с.
191. Плющ В. Озброєні діти: відлуння війни у творчості Є. Гуцала. *Гуцало Є. З вогню воскресли*. К., 1996. С. 420–429.
192. Позняк-Хоменко Н. Іван Андрусяк: Із дитиною треба розмовляти про все. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/2583/164/91051/> (дата звернення: 01.11.2020).
193. Полковенко Т. Джерела української етнопедагогіки: дитячий фольклор. URL: <http://personal.in.ua/article.php?ida=615> (дата звернення: 10.09.2019).
194. Потєбня А. А. Теоретическая поэтика. Москва: Высшая школа, 1990. 344 с.
195. Прибегіна В. В. Королів-Старий «Хуха-Моховинка». Добро і зло у казці. *Українська мова і література в школі*. № 6. Київ, 2007. С. 29–30.
196. Присяжнюк С. С. Психологізм дитячих оповідань Володимира Винниченка (принципи і засоби зображення характерів): автореф. дис. ...

- канд. філол. наук: 10.01.01 / Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. Кіровоград, 2006. 20 с.
197. Просалова В. А. Інтертекстуальний аналіз: теорія і практика: навч. посіб. Вінниця, 2019. 206 с.
198. Пчілка Олена. Годі, діточки, вам спать!: вірші, оповідання, казки, фольклорні записи: для дошк. та мол. шк. віку / Упоряд, та передм. О. М. Таланчук; Київ: Веселка, 1991. 334 с.
199. Пчілка Олена. Український дитячий театр / 3-тє вид. Київ: Веселка, 2017. 439 с.
200. Равчина Т. Ідеї навчання і виховання у творчій спадщині Івана Франка. URL: http://lnu.edu.ua/faculty/Philol/www/vydannia/Ivan_Franko_zbirnyk_2010_t02/1_09Tetyana_Ravchyna.pdf (дата звернення: 04.05.2020).
201. Рідне слово. Українська дитяча література: Хрестоматія: навч. посіб.: у 2 кн. / Упор. Варакіна З.Д. К.: Либідь, 1999. Кн. 1. 400 с.; Кн. 2. 552 с.
202. Романенко Олена. Література та історія як метанаратив: до проблеми міждисциплінарних досліджень. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Філологічні науки.* № 6. Київ, 2015. С. 177–181.
203. Рудницька О. Доброта і жорстокість в оповіданні С. Черкасенка «Маленький горбань». *Дивослово.* № 10. Київ, 2003. С. 43–44.
204. Рудницька О. Коли миші стають кольоровими. Конспект уроку на тему «Світ дитинства в поезіях Ліни Костенко». *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах.* № 5. Київ, 2003. С. 16–23.
205. Сабат Г. П. Казки Івана Франка: особливості поетики. «Коли ще звірі говорили»: монографія. Дрогобич: Коло, 2006. 360 с.
206. Сабат Г. Орієнтальні казки І.Франка. № 11. *Дивослово.* Київ, 2008. С. 42–44.
207. Салюк Б. А. Perpetum mobile дитячої літератури: типологія традиційних образів дитини-бешкетника. Донецьк: Ландон ХХІ, 2013. 216 с.

208. Салюк Б. Психологічний портрет бешкетників дитячих оповідань В. Винниченка та повісті Н. Боден «Збігло літо». *Studia Methodologica*. Вип. 31. Тернопіль, 2011. С. 133–137.
209. Сварич Н. З. Еволюція художньо-естетичних пошуків Івана Андрусика: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2017. 192 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Svarych_Nadiia/Evoliutsiia_khudozhno-estetychnykh_poshukiv_Ivana_Andrusiaka.pdf (дата звернення: 15.12.2020).
210. Семенюк Г. Обрії драматургії для дітей. *Література. Діти. Час*. Вип. 8. Київ, 1983. С. 131–140.
211. Сільман К. В. Есеїстика як перехідне жанрове утворення: теоретичний аспект. *Наукові праці: науково-методичний журнал. Філологія. Літературознавство*. Вип. 289. Т. 301. Миколаїв, 2017. С. 137–143.
212. Сільман К. В. Есей як жанр на перетині літератури та журналістики: дис. ... канд. філолог. наук за спец. 10.01.01 / Чорноморський нац. ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв, 2019. 227 с.
213. Сільман К. В. Письменницька інтернет-есеїстика як різновид масової літератури. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство): зб. наук. пр. / за ред. О. С. Філатової. № 2 (16)*. Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2015. С. 261–265.
214. Січкарь О. Жанрово-стильові різновиди сучасної української літератури для дітей і про дітей. *Література. Діти. Час: вісник центру дослідження літератури для дітей та юнацтва*. Вип. 4. Рівне: Дятлик М., 2013. С. 149–158.
215. Славова М. Попелюшка літератури: теоретичні аспекти літератури для дітей. Київ: ВПЦ «Київський ун-т», 2002. 81 с.
216. Слесарева А. В. Ідейно-тематична та мовностилістична неповторність поезії Михайла Стельмаха для дітей. *Шляхи вдосконалення мовної компетенції сучасного педагога: матеріали регіональної науково-*

- методичної конференції, 27 березня 2008 р. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. С. 109–112.
217. Слово. Знак. Дискурс: антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. Львів: Літопис, 2008. 832 с.
218. Срібна книга казок. Українські літературні казки: для середнього та старшого шкільного віку / упоряд. Ю. Винничук. Київ: Веселка, 1992. 493 с.
219. Стасюк С. Поезія Ліни Костенко для дитячого читання (за матеріалом збірки «Бузиновий цар»). *Волинь філологічна: текст і контекст. Українська і польська література для дітей та юнацтва*. Вип. 3. Луцьк, 2007. С. 134–138.
220. Статкевич Л. П. Теоретико-методологічні форманти сучасної екокритики. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. Вип. 27. Харків, 2017. С. 100–103.
221. Струманський В. Педагогічні погляди Лесі Українки. *Початкова школа*. № 2. Київ, 1996. С. 48–51.
222. Сухенко І. М. Екокритичні орієнтири на сучасному етапі літературознавчих досліджень: проблеми визначення. *Світова література на перехресті культур і цивілізацій: зб. наук. пр.* Вип. 3. Сімферополь: Кримський Архів, 2011. С. 259–265.
223. Сучасна література для дітей: огляд. URL: <http://www.chl.kiev.ua/default.aspx?id=5828> (дата звернення: 22.04.2019).
224. Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи: антологія / За заг. ред. Дмитра Наливайка. Київ: Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2009. 487 с.
225. Таланчук О. М., Дунаєвська Л. Ф. Олена Пчілка і дитяча література. *Актуальні проблеми сучасного літературознавства та мовознавства*. Київ, 1991. С. 140–144.
226. Таран Л. «Дві жінки – поезія і проза – зрідка уживаються в одному комп'ютері». URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayinci-chitayte/dvi-zhinki->

- poeziya-i-proza-zridka-uzhivayutsya-v-odnomu-kompyuteri (дата звернення: 22.04.2020).
227. Таран Людмила. «Совкова свідомість жива – її потрібно змінювати»: Зірка МЕНЗАТЮК — про дискусії довкола своєї останньої книжки. Газета День. № 106. Київ, 2015. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayinci-chytayte/sovkova-svidomist-zhyva-yiyi-potribno-zminyuvaty> (дата звернення: 22.04.2020).
228. Таранюк Т. Леся Українка – дітям. *Початкова школа*. № 2. Київ, 1998. С. 19–20.
229. Теорія літератури в Польщі: антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. / упоряд. Б. Бакули. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 532 с.
230. Титюк А. К. Трансформація американського «крутого» детективу в творчості Сью Графтон, Сари Парецкі та Марсії Мюллер: жанрово-стильові та гендерні аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.04 / Дніпр. нац. ун-т ім.Олесь Гончара Київський. Дніпро, 2020. 22 с.
231. Тихолоз Н. Б. Казкотворчість Івана Франка (генеологічні аспекти): монографія. Львів: ЛВІЛШ НАНУ, 2005. 316 с.
232. Ткаченко А. О. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства: підр. для студ. гуманіт. спец. вищ. навч. закл. / 2-е вид., випр. і доп. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.
233. Ткаченко Т. «Квіткові» нариси Уляни Кравченко. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Філологічні науки*. № 4. Київ, 2014. С. 109–111.
234. Ткачук Г. Міфологізація образу міста у повісті Віктора Близнеця «Женя і Синько». *Література. Діти. Час: вісник центру дослідження літератури для дітей та юнацтва*. Вип. 4. Рівне: Дятлик М., 2013. С. 177–183.
235. Ткачук М. Людина і природа в українській літературі крізь призму екокритики. *Дивослово*. Київ, 2011. № 6. С. 52–56.

236. Троскот Ірина: Несподіванки літератури для дітей. URL: <http://litakcent.com/2013/07/21/nespodivanky-literatury-dlja-ditej/> (дата звернення: 03.08.2020).
237. У новій книжці Андрусак допомагає дітям самовизначитися. URL: <https://zbruc.eu/node/26245> (дата звернення: 01.11.2020).
238. Українська дитяча література. Хрестоматія: навч. посіб. для вузів / Л. П. Козачок. Київ: Вища школа, 2006. 519 с.
239. Українська дитяча література: хрестоматія: у 2 ч.: навч. посіб. / Упор. І. А. Луценко, А. М. Подолинний, Б. Й. Чайковський. Київ: Вища школа, 1992. Ч. 1. 381 с.; Ч. 2. 286 с.
240. Українські радянські письменники – лауреати Республіканської літературної премії імені Лесі Українки. *Література. Діти. Час*. Київ, 1981. Вип. 6. С. 80–91.
241. Філоненко С.О. Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр: монографія. Донецьк: ЛАНДОН–XXI, 2011. 432 с.
242. Філоненко С. Українське кримінальне читиво: між СРСР і Євросоюзом. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/4410/1/Filonenko.pdf> (дата звернення: 12.01.2021).
243. Фрай Н. Великий код: Біблія і література / пер. з англ. Львів: Літопис, 2010. 362 с.
244. Франко І. Із секретів поетичної творчості. *Франко І. Збір. творів: у 50 т.* Т. 31. Київ: Наук. думка, 1981. С. 45–119.
245. Франко І. Коли ще звірі говорили. Казки для дітей. *Франко І. Збір. творів: у 50 т.* Т. 20. Київ: Наук. думка, 1979. С. 74–172.
246. Франко І. Фарбований лис. Київ: Веселка, 1980. 24 с.
247. Фрейд З. Вступ до психоаналізу / пер. з нім. П. Тарашука. Київ: Основи, 1998. 709 с.
248. Харчук Р. Сучасна українська проза: постмодерний період: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2008. 248 с.

249. Ходанич Л. П. Виховний потенціал дитячої літератури Закарпаття: монографія. Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2010. 208 с.
250. Хропко П. Гуманістичний пафос дитячих оповідань Б. Грінченка. *Література. Діти. Час*. Вип. 12. Київ, 1987. С. 69–79.
251. Хропко П. Світ дитини в автобіографічних оповіданнях І. Франка. *Література. Діти. Час*. Вип. 6. Київ, 1981. С. 111–120.
252. Художні феномени в історії світової літератури: перехід мови в письменництво («Екоцентризм: культура і природа»): тези доповідей III Міжнародної конференції. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна. 2017. 134 с.
253. Цалапова О. М. Особливості образного аналізу української літературної казки кінця XIX – початку XX ст. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. № 1 (324). Ч. I. Старобільськ, 2019. С. 291–301.
254. Цалапова О. М. Проблема таксономії літературної казки раннього українського модернізму.
URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/16581/38-Calapova.pdf?sequence=1&fbclid=IwAR280oa8U1UYpgO-utE1PoIM4R404Ctcs5x0i3diimOauAcmVu-XwcR4GpE> (дата звернення: 27.07.2020).
255. Цюпа Г. Співець щасливого дитинства: про письменника О. Донченка. *Початкова школа*. № 1. Київ, 1976. С. 86–89.
256. Чайдак Д. О. Зірка Мензатюк «Таємниця козацької шаблі» Образи козаків та символіка козацької шаблі у творі (5 клас. Українська література).
URL: <https://www.schoollife.org.ua/644-2018/> (дата звернення: 22.04.2020).
257. Чайдак Д. О. Формування дитячої особистості на прикладі творів Зірки Мензатюк. *Наука та освіта: ключові питання сучасності*: зб. наук. праць «ЛОГОΣ» з матеріалами міжнар. наук.-практ. конф., м. Чернігів, 18 травня 2018 р. / відп. за випуск М. А. Голденблат. Обухів: Друкарня «Друкарник» (ФОП Гуляєва В.М.), 2018. Т. 11. С. 44–50.
258. Чайковський Б. Батьки і діти (Проблеми розвитку національної літератури для дітей). *Літературна Україна*. Київ, 1998. 31 грудня. С. 8.

259. Чепурко О.М. Образи дітей в українській малій прозі кінця XIX – початку XX сторіччя. URL: <http://studentam.net.ua/content/view/8373/97/> (дата звернення: 10.10.2020).
260. Чух Г. Не така вже й страшна нечиста сила... (Аналіз казок В. Королева-Старого «Хуха-Моховинка» та «Потерчата» у 5 кл. *Дивослово*. Київ, 2005. № 1. С. 24–28.
261. Шаповал М. Інтертекстуальність: історія, теорія, поетика: навч. посіб. Київ: Вид.-полігр. центр «Київ. ун-т», 2013. 167 с.
262. Швець А. Модель дитячого світу у прозі І. Франка. *Дивослово*. № 9. Київ, 2005. С. 53–57.
263. Шебеліст С. В. Трансформаційні процеси в системі журналістських жанрів. *Вісник Львів. ун-ту. Серія теле- та радіожурналістика*. Вип. 9. Ч. 1. Львів, 2010. С. 274–280.
264. Шевченко Т. Есеїстика українських письменників як феномен літератури кінця XX – початку XXI ст.: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 584 с.
265. Шляхова Н. Методологічні аспекти літературознавчого синтезу. *Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна*. Вип. 44. Т. 1. Львів, 2008. С. 3–12.
266. Шулькова К. Від витоків до сучасності: історіографія дитячого детективу. *Studia methodologica*. No. 39. Тернопіль, 2014. С. 156–162.
267. Юркова Т. Ф. Казка – неперевершений засіб формування в учнів середнього підліткового віку екологічних цінностей. *Педагогічні науки: зб. наук. праць*. Вип. 61. Херсон, 2012. С. 157–162.
268. Яблонська О. Поетичний образ Лесі Українки в художньому каноні дитячої літератури Волині. *Волинь філологічна: текст і контекст. Українська і польська література для дітей та юнацтва*. Вип. 4. Луцьк, 2007. С. 38–44.

269. Яблонська О. Проблема синтезу мистецтв в українському шевченкознавстві. *Волинь філологічна: текст і контекст. Явище синтезу мистецтв в українській літературі*. Вип. 5. Луцьк, 2008. С. 135–142.
270. Янів В. Українська етнопсихологія і наш національний виховний ідеал. *Народна творчість та етнографія*. № 5–6. Київ, 1998. С. 68–85.
271. Cocinos C. What is Ecocriticism? *Defining Ecocritical Theory and Practice Sixteen Position Papers from the 1994 Western Literature Association Meeting Salt Lake City, Utah-6 October 1994*. https://www.asle.org/wp-content/uploads/ASLE_Primer_DefiningEcocrit.pdf (дата звернення: 15.01.2021)
272. Cuddon J. A. *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. Oxford: A John Wiley and Sons, Ltd. Publication. 2013. 784 p. <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjjw52M0O7uAhWozIUkHsg9AHgQFjAAegQIAxA&url=http%3A%2F%2Fgurukulmahilacollege.com%2Fwp-content%2Fuploads%2F2019%2F03%2FJ.A.Cuddon.ADictionaryofLiteraryTermsandLiteraryTheory2013-1.pdf&usg=AOvVaw1qA-SEz0gFrtuG8vbqdf6MJ.A.Cuddon.ADictionaryofLiteraryTermsandLiteraryTheory2013.pdf> (дата звернення: 15.01.2021)
273. Fromm H., Balaev M., Glotfelty Ch. Ecocriticism's Growth and Diversity. *PMLA*. Vol. 127, No. 4. 2012, pp. 1016–1020.
274. Gladwin D. Ecocriticism. URL: <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780190221911/obo-9780190221911-0014.xml> (дата звернення: 29.12.2020).
275. Glotfelty Ch., Fromm H. Introduction. *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Athens and London: University of Georgia Press, 1996. Pp. XV–XXXVII. <https://www.amazon.de/Ecocriticism-Reader-Landmarks-Literary-Ecology/dp/0820317810> (дата звернення: 12.01.2020).

276. Kumanska Iuliia. Ecological aspect in the problems of urban fairy tales by Zirka Menzatyuk (based on the collection «A thousand umbrellas»). *KELM*. 2020. № 2 (30). С. 143–152.
277. Lawrence B. *The Future of Environmental Criticism*, Chicester, United Kingdom: Wiley-Blackwell Manifestos, 2005. 206 p. <https://www.bookdepository.com/Future-Environmental-Criticism-Lawrence-Buell/9781405124768> (дата звернення: 30.01.2020).
278. Marshall J. New connections in Ecocriticism. *Interdisciplinary Literary Studies*. Vol.7. No. 1. 2005. pp.1–4. <https://www.jstor.org/stable/i40054238> (дата звернення: 21.01.2021).
279. Shinde S. P. Ecocriticism: Concepts and Implications. *Research Chronicler. International Multidisciplinary Research journal*. Vol. IV. 2016. p. 107–114. <http://research-chronicler.com/reschro/pdf/v4i4/4416.pdf> (дата звернення: 19.12.2020).
280. Slovic S. Editor's Note. *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*. Vol. 19. No.4. 2012, pp. 619-621. <https://academic.oup.com/isle/article/26/3/513/5584996> (дата звернення: 15.12.2020).
281. Slovic S. The Third Wave of Ecocriticism. *North American Reflections*. 2010. Ecoson@, vol.1. No. 1. pp. 4–10. <https://ecozona.eu/article/view/312> (дата звернення: 12.12.2020).
282. Wang N. Global in Local: Ecocriticism in China. *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*. Vol. 21. No. 4. 2014, pp. 739–748. <https://academic.oup.com/isle/article/21/4/739/683471?login=true> (дата звернення: 10.11.2020).

Список публікацій здобувача за темою дисертацій

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Куманська Ю. «Мандрівка дощинки» Олеся Ільченка: на перетині літератури і природознавства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Філологія»*. № 43. Т. 1. Одеса, 2019. С. 36–39.
2. Куманська Ю. Світ українського села в оповіданні Олеся Ільченка «Де живуть тварини?». *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство*. 2019. № 50. С. 60–72.
3. Куманська Ю. Твори Олени Пчілки для дітей: екологія душі і природи. *Волинь філологічна: текст і контекст. Олена Пчілка в літературному процесі порубіжжя*. Луцьк, 2019. Вип. 28. С. 157–167.
4. Куманська Ю. «Арніка» Зірки Мензатюк: екологічний складник у казковій історії лікарської рослини. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2020. № 2. Т. 32 (70). С. 201–206.
5. Куманська Ю. Збірка есе Зірки Мензатюк «Український квітник»: екологічні аспекти. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2020. Т. 31 (70). № 1. Т. 3. С. 163–168.
6. Kumanska Iuliia. Ecological aspect in the problems of urban fairy tales by Zirka Menzatyuk (based on the collection «A thousand umbrellas»). *KELM*. 2020. № 2 (30). С. 143–152.

Додаткові публікації:

7. Куманська Ю. О. Любов до світу з'являється лише тоді, коли безкінечно полюбиш рідну землю: Зірка Мензатюк та екологічне натхнення. URL: <http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/653>

8. Куманська Ю. О. Олесь Ільченко. Людина асфальту, письменник, біолог, географ і... цікавий співрозмовник. URL: <http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/648>
9. Куманська Ю. О. Вплив літератури для дітей на формування принципів екологічної взаємодії (на матеріалі оповідання Олесь Ільченка «У кого ріжки найкращі»). *Академічна культура дослідника в освітньому просторі: європейський та національний досвід: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Суми, 14–15 травня 2020 року) / за ред. О. М. Семеног. Суми: Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020 «Baltija Publishing», 2020. С. 109–115.
10. Куманська Ю. О., Яблонська О. В. Зірка Мензатюк та Олесь Ільченко про роль екологічного складника у творах для дітей. *Матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень»* (м. Луцьк, 12–13 трав. 2020 р.). Луцьк: Вежа-Друк, 2020. С. 172–174.
11. Куманська (Смаль) Ю. Нестайкова екологія: екологічні мотиви в творчості Всеволода Нестайка. *Дивосвіт Нестайових пригод: до 90-річчя від дня народження: матеріали Всеукраїнського круглого столу для організаторів дитячого читання* / укл. Т. М. Кузілова. Київ, 2020. С. 75–78.

Відомості про апробацію основних положень дисертаційної роботи:

Дисертацію обговорено на засіданні кафедри української літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 7 від 01.02.2021 р.). Основні результати наукової роботи викладені у доповідях на наукових конференціях: Міжнародній науковій конференції «Олена Пчілка в літературному процесі кінця XIX – початку XX століття» (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, Світязь, 25–27 травня 2019 року); VII Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Розвиток основних напрямів соціогуманітарних наук: проблеми та перспективи» (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро, 7–8 травня 2020 р.); XIV Міжнародній науково-практичній конференції студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, 12–13 травня 2020 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Академічна культура дослідника в освітньому просторі: європейський та національний досвід» (Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, м. Суми, 14–15 травня 2020 р.); Міжнародній науковій конференції «Дитинство в часи кризи XX–XXI ст. у літературі та культурі країн Центральної та Східної Європи» (Варшавський Національний Університет, Варшава, 29 травня 2020 р.); Міжнародній науковій конференції «Аналіз та інтерпретація тексту. Драматургія Лесі Українки» (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, оз. Світязь, 2–4 червня 2020 р.); науковій онлайн-конференції «Література для юнацтва: читацькі запити / авторські пріоритети» (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 25 вересня 2020 р.); XI Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції з україністики «Діалог мов – Діалог культур. Україна і світ» (Інститут слов'янської філології Університету Людвіга-Максиміліана, Мюнхен, Мюнхен, 29 жовтня – 1 листопада 2020 р.).